

Zagadnienia Doradztwa Rolniczego

KWARTALNIK **2/3'01⁽²⁹⁾**

**KRAJOWE CENTRUM DORADZTWA
ROZWOJU ROLNICTWA I OBSZARÓW WIEJSKICH
ODDZIAŁ W POZNANIU**

Wydawca:

Krajowe Centrum Doradztwa
Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich
Oddział w Poznaniu,
61-659 Poznań, ul. Winogrody 63

Wydanie publikacji dofinansowane
ze środków Komitetu Badań Naukowych

Zespół redakcyjny:

A.P. Wiatrak (redaktor naczelny),
A. Bartkiewicz, E.K. Chyłek, J. Kania, W. Kujawiński,
E. Matuszak, A. Swulińska-Katulska, S. Zawisza,
D. Pruss Głowacka (sekretarz redakcji)

Projekt graf., skład komputerowy:
Alicja Zygmantowska

Fotografia prof. dr hab. Mariana Jerzaka
Wojciech Końowski

Druk:

Krajowe Centrum Doradztwa
Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich Oddział w Poznaniu
61-659 Poznań, ul. Winogrody 63
tel: (0-61) 823 20 81, 820-19-71, fax: 820-19-71
Zlecenie nr 24/2001, nakład 800 egz.

SPIS TREŚCI

ARTYKUŁY

ANNA SZEMBERG: Przemiany agrarne w gospodarstwie chłopskim, aktualne tendencje.....	7
BOGDAN M. WAWRZYNIAK: Naukowe podstawy funkcjonowania doradztwa w agrobiznesie.....	19
EUGENIUSZ K. CHYŁEK: Zmiany w organizacji zaplecza naukowo-badawczego resortu rolnictwa.....	27
ANDRZEJ P. WIATRAC: Kierunki i zakres pracy doradczej w produkcji roślinnej.....	40
JÓZEF KOBYŁECKI: Rola oświaty i doradztwa rolniczego w rozwoju obszarów wiejskich ...	50
KRYSTYNA NAJDER-STEFANIAK: Znaczenie pojęcia rozwój zrównoważony.....	60
EUGENIUSZ KOŚMICKI: Ekologiczne skutki chemizacji rolnictwa.....	70
SZYMON TARANT, GRAŻYNA ADAMCZYK: Segmentacja konsumentów na przykładzie rynku ziemniaków.....	78
ANNA WACHOWIAK, ALEKSANDRA SWULIŃSKA-KATULSKA: Organizacja i funkcja wiejskiego gospodarstwa domowego w okresie transformacji na przykładzie gminy Pobiedziska	86
MARIA GRZYBEK: Controlling – ważnym elementem zarządzania w małych i średnich firmach agrobiznesu	97
JANUSZ HELLER: Ogólne zasady polityki regionalnej Unii Europejskiej.....	106
WŁADYSŁAW CHIŻNIAK: Nowe podejście do oceny jakości plonów roślin i gleb uprawnych.....	114

INFORMACJE

WIESŁAW SIUTAJ: Doradztwo w Internecie.....	122
PIOTR PRUS: Przedsiębiorczość i ekologia a wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich...	131
MIROŚLAW MACHNACKI, ANNA WASILEWSKA: Rachunkowość rolnicza wobec wyzwań XXI wieku.....	137
KAZIMIERZ ŁĘCZYCKI: Podstawowe problemy rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw w obszarach wiejskich.....	143
NOWOŚCI WYDAWNICZE	147

TABLE OF CONTENTS

ARTICLES

ANNA SZEMBERG: Agrarian transformations in farms, current trends	7
BOGDAN M. WAWRZYNIAK: Scientific basis of the advisory works in agribusiness	19
EUGENIUSZ K. CHYŁEK: Changes in organisation of a scientific base for agriculture.....	27
ANDRZEJ P. WIATRAK: Trends and a scope of advisory work in the field of the plant production.....	40
JÓZEF KOBYŁECKI: The role of education and agricultural advisory service in the development of rural areas.	50
KRYSTYNA NAJDE-STEFANIAK: The meaning of „sustainable development”	60
EUGENIUSZ KOŚMICKI: Ecological effects of the chemicalization of agriculture	70
SZYMON TARANT, GRAŻYNA ADAMCZYK: Consumers segmentation on the example of the potato market	78
ANNA WACHOWIAK, ALEKSANDRA SWULIŃSKA-KATULSKA: Organisation and function of the rural household in the transformation period on the example of changes in Pobjedziska province	86
MARIA GRZYBEK: Controlling - an important element of a management in small and middle size agribusiness firms.....	97
JANUSZ HELLER: General principles of the regional policy in the European Union.	106
WŁADYSŁAW CHIŻNIAK: A new approach to the quality estimation of crops yield and arable soils.....	114

INFORMATIONS

WIESŁAW SIUTAJ: Advisory in Internet	122
PIOTR PRUS: Entrepreneurship and ecology and multifunctional rural areas development	131
MIROSŁAW MACHNACKI, ANNA WASILEWSKA: Agricultural accountancy in the face of challenges of XXI century	137
KAZIMIERZ ŁĘCZYCKI: Basic problems of a development of small and middle size enterprises on rural areas	143
PUBLISHING NEWS	147

Prof. dr hab. Marian Jerzak nie żyje

Marian Jerzak urodził się dnia 12 maja 1918 roku w Poznaniu. Egzamin dojrzałości zdał w Liceum im. Generała Józefa Wybickiego w Śremie. W pierwszych dniach wojny jako ochotnik walczył w III Batalionie Obróńców Warszawy do chwili kapitulacji. W okresie okupacji pracował jako kierownik gospodarstw rolnych na terenie woj. poznańskiego. W 1945 roku rozpoczął studia na Wydziale Rolniczo-Leśnym Uniwersytetu Poznańskiego, które ukończył w roku 1951. Równocześnie pracował jako księgowy Państwowych Nieruchomości Ziemskich okręgu poznańskiego, główny księgowy w Administracji Gospodarstw Rolnych Zakładów im. H. Cegielskiego w Poznaniu, na stanowisku inspektora w Centralnym Inspektoracie Standaryzacji przy Ministerstwie Handlu Zagranicznego w Warszawie.

W roku 1951 podjął pracę naukową w Katedrze Ekonomiki i Organizacji Rolnictwa Wyższej Szkoły Rolniczej w Poznaniu. Stopień doktora nauk rolno-leśnych uzyskał w 1959 roku a w 1961 roku stopień naukowy doktora habilitowanego. W 1962 roku otrzymał stanowisko docenta i powierzono mu funkcję kierownika Zakładu Upowszechniania Postępu w Rolnictwie Wyższej Szkoły Rolniczej w Poznaniu. Nominację na profesora nadzwyczajnego otrzymał w 1971 roku, a w 1978 roku tytuł naukowy profesora zwyczajnego.

Od 1964 roku był kierownikiem Katedry Ekonomiki Produkcji Zwierzęcej przy Wydziale Zootechnicznym. W latach 1963-1974 był członkiem Senatu Akademii Rolniczej, członkiem Komitetu Organizacji Produkcji i Gospodarki Żywnościowej przy Polskiej Akademii Nauk, członkiem Rady Naukowej ds. Postępu Technicznego przy Komisji Planowania Rady Ministrów, Rady Naukowo-Technicznej przy Ministrze Rolnictwa, Rady Naukowej przy Centralnym Związku Spółdzielni Rolniczych „Samopomoc Chłopska”, Rady Naukowej Instytutu Ekonomiki Rolnictwa, Rady Naukowej Centralnej Biblioteki Rolniczej, Rady Naukowo-Technicznej przy Centralnym Zarządzie PGR, Rady Naukowo-Technicznej przy CZKR, Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego, Polskiego Towarzystwa Zootechnicznego. Pełnił funkcję przewodniczącego Zarządu Okręgowego Stowarzyszenia Inżynierów i Techników Rolnictwa. Wspomnieć również należy, że w latach 1965-1976 był radnym Wojewódzkiej Rady Narodowej w Poznaniu, zastępcą przewodniczącego, a następnie przewodniczącym Komisji Rolnictwa WRN, członkiem Prezydium WRN.

W działalności naukowo-badawczej prof. Mariana Jerzaka wyodrębnić można kilka kierunków zainteresowań. Jednym z nich była rachunkowość rolna. Był autorem pracy pt.: *„Metodyka rachunkowości rolnej dostosowana do potrzeb organizacji i kierownictwa gospodarstwa rolnego”*.

Innym kierunkiem dociekań naukowych była wycena wartości ziemi. Praca pt. *„Wartość, produktywność i cenność gruntów ornych”* stanowi istotny wkład do rozwoju nauki w tej dziedzinie.

Jako pierwszy w Polsce rozwijał teorię i metodykę tzw. „upraszczania organizacji produkcji i specjalizacji”. Wysoką ocenę zyskała praca pt.: „Upraszczenie i specjalizacja gospodarstw”.

Na szczególne wyróżnienie zasługuje publikacja pt.: „*Ekonomika i organizacja produkcji zwierzęcej*”, za którą otrzymał w 1971 roku nagrodę II stopnia Ministra Nauki Szkolnictwa Wyższego i Techniki.

Wypromował 24 doktorów nauk rolniczych, był recenzentem 23 prac habilitacyjnych i dorobku naukowego 24 kandydatów na profesora nadzwyczajnego.

Kolejnym obszarem zainteresowań Profesora Mariana Jerzaka było doradztwo rolnicze. W 1973 roku powołany został – przez ówczesnego Ministra Rolnictwa – na stanowisko dyrektora tworzonego wówczas Centralnego Ośrodka Doskonalenia Kadr i Upowszechniania Postępu w Rolnictwie w Poznaniu, którego dyrektorem był do 1985 roku. CODKiUPwR w Poznaniu wraz z Oddziałami w Brwinowie i Krakowie był w tym okresie ośrodkiem o statucie jednostki badawczo-rozwojowej.

Profesor Marian Jerzak dążył do stworzenia jednostki naukowej, która stanowić miała zaplecze naukowo-metodyczne dla kadry kierowniczej, doradczej i oświatowej. Był prekursorem koncepcji systemowego doskonalenia kadr zatrudnionych w rolnictwie: państwowych gospodarstwach rolnych, spółdzielniach produkcyjnych, kadry doradczej określanej jako służba rolna oraz kadr oświatowych zatrudnionych w szkołach rolniczych. Profesor Marian Jerzak widział potrzebę permanentnego podwyższania kwalifikacji zawodowych pracujących w rolnictwie, w zakresie nowych technologii produkcji, organizacji i zarządzania gospodarstwem rolnym, metodyki doradztwa rolniczego, a także konieczność stworzenia sprawnego systemu przepływu informacji od nauki do praktyki. Wychodząc naprzeciw tym potrzebom stworzył w Centralnym Ośrodku zespół pracowników, który pod jego kierunkiem prowadził szeroką działalność badawczą w zakresie powyższych problemów. Badania te stanowiły podstawę do programowania działalności szkoleniowej zróżnicowanej pod względem form i programów, w zależności od potrzeb uczestników doskonalenia zawodowego. Prowadzono między innymi badania dotyczące stanu i struktury kwalifikacji kadr zatrudnionych w rolnictwie - zachodzących zmian w tym zakresie, określenia potrzeb dotyczących podwyższania kwalifikacji zawodowych. Efektem tych działań było między innymi utworzenie Studium Podyplomowego w zakresie doradztwa rolniczego.

Należy podkreślić, że zasadniczym wówczas zadaniem doradztwa rolniczego było upowszechnianie postępu rolniczego. Pod kierunkiem Profesora opracowana została koncepcja *systemu przepływu informacji* od nauki do praktyki w myśl schematu:

nauka – doradztwo rolnicze – praktyka.

Doradztwo rolnicze stanowiło – w myśl tej koncepcji - jedno z istotnych jego ogniw. Umożliwiało to promowanie osiągnięć instytutów naukowo-badawczych resortu rolnictwa i uczelni rolniczych, które stanowiły podstawowe źródło pozyskiwania informacji, konsolidację środowiska naukowego wokół podejmowanych na rzecz praktyki rolniczej działań i wymianę doświadczeń w tym zakresie. Doradztwo rolnicze pośredniczyło również w przepływie informacji o potrzebach praktyki rolniczej do nauki. Wiele z wypracowanych wówczas metod i rozwiązań organizacyjnych jest do dzisiaj stosowanych w doradztwie rolniczym i doskonaleniu zawodowym kadr doradczych.

Profesor Marian Jerzak zainicjował również współpracę Centralnego Ośrodka z partnerami zagranicznymi. Był także współzałożycielem pisma „Agronom” – miesięcznika przeznaczonego dla służby rolnej oraz przewodniczącym Kolegium Redakcyjnego tego pisma, które później zostało przekształcone w ogólnopolskie czasopismo „Służba Rolna” gdzie pełnił funkcję redaktora naczelnego.

Profesor Marian Jerzak zmarł dnia 7 maja 2001 roku.

Redakcja
Zagadnień Doradztwa Rolniczego

ARTYKUŁY

ANNA SZEMBERG
Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej
w Warszawie

PRZEMIANY AGRARNE W CHŁOPSKIM ROLNICTWIE AKTUALNE TENDENCJE

1. Przemiany agrarne w świetle statystyki GUS

Obraz przemian agrarnych w latach 1996-99 był zdecydowanie niekorzystny. Tendencje do koncentracji osłabły, a nasiliły się skłonności do rozdrabniania. Rezultaty strukturalne tych przemian ilustruje tabela 1.¹

Tabela 1

Przemiany w strukturze obszarowej

Wyszczególnienie		Razem	Grupy obszarowe gospodarstw w ha użytków rolnych						
			1-2	2-5	5-10	10-15	15-20	20-50	50+
P o l s k a									
Liczba gospodarstw w tys.	1996	2041,4	462,2	667,6	520,8	217,2	89,4	75,3	8,9
	1999	2181,9	567,9	737,9	504,0	201,3	83,3	76,4	11,0
Zmiany w liczb. abs.		140,4	105,7	70,?	-16,8	-15,9	-6,1	1,1	2,1
Zmiany w %%		6,9	22,9	10,5	-3,2	-7,3	-6,8	1,5	23,6

¹ Źródło: Charakterystyka obszarów wiejskich oraz przemiany agrarne w Polsce do 1999 r. Główny Urząd Statystyczny, Urząd Statystyczny w Olsztynie, Olsztyn 2000.

Podstawą ustalenia liczby i struktury obszarowej gospodarstw w latach 1998 i 1999 były: „dane administracyjne uzyskane z przekazywanych przez gminy zmian w wykazach gospodarstw indywidualnych, na podstawie ewidencji podatkowej i geodezyjnej” (str. 8).

Wyszczególnienie		Razem	Grupy obszarowe gospodarstw w ha użytków rolnych						
			1-2	2-5	5-10	10-15	15-20	20-50	50+
Struktura gospodarstw	1996	100,0	22,6	32,7	25,5	10,6	4,4	3,7	0,5
	1999	100,0	26,0	33,9	23,1	9,2	3,8	3,5	0,5
Struktura użytków rolnych	1996	100,0	4,6	15,4	26,0	18,5	10,7	14,3	0,5
	1999	100,0	5,6	16,7	25,0	17,0	9,9	14,6	11,2
Średni obszar gospodarstwa	1996	7,0	1,4	3,3	7,1	12,1	17,1	27,2	167,7
	1999	6,6	1,4	3,3	7,1	12,1	17,1	27,5	146,5
Region środkowozachodni									
Liczba gospodarstw w tys.	1996	241,6	40,9	50,0	65,3	44,6	20,8	18,3	1,7
	1999	252,0	46,2	56,3	66,0	42,4	20,0	19,0	2,1
Zmiany w liczb. abs.		10,4	5,3	6,3	0,7	-2,2	-0,8	0,7	0,4
Zmiany w %%		4,2	13,0	12,6	1,1	-4,9	-3,8	3,8	23,5
Struktura gospodarstw	1996	100,0	16,9	20,7	27,0	18,5	8,6	7,6	0,7
	1999	100,0	18,3	22,4	26,3	16,8	7,9	7,5	0,8
Struktura użytków rolnych	1996	100,0	2,4	6,9	20,6	23,0	15,0	21,1	11,0
	1999	100,0	2,7	7,6	20,3	21,5	14,2	21,6	12,1
Średni obszar gospodarstwa	1996	9,8	1,4	3,3	7,5	12,2	17,1	27,3	154,6
	1999	9,6	1,4	3,3	7,4	12,2	17,2	27,5	139,4
Region środkowowschodni									
Liczba gospodarstw w tys.	1996	819,3	121,0	244,1	274,9	112,2	40,4	25,6	1,1
	1999	888,9	169,5	287,0	264,9	102,5	37,5	26,0	1,5
Zmiany w liczb. abs.		69,9	48,5	42,9	-10,0	-9,7	-2,9	0,4	0,4
Zmiany w %%		8,5	40,1	17,6	-3,6	-8,6	-7,2	1,6	36,4
Struktura gospodarstw	1996	100,0	14,8	29,8	33,6	13,7	4,9	3,1	0,1
	1999	100,0	19,1	32,3	29,8	11,5	4,2	2,9	0,2
Struktura użytków rolnych	1996	100,0	2,9	14,3	33,8	23,2	11,8	11,3	2,7
	1999	100,0	4,1	16,3	32,2	21,1	10,9	11,6	3,8
Średni obszar gospodarstw	1996	7,1	1,4	3,4	7,2	11,0	15,9	26,7	144,1
	1999	6,6	1,4	3,3	7,1	12,1	17,1	26,3	149,7
Region południowo-wschodni									
Liczba gospodarstw w tys.	1996	675,1	231,7	303,9	117,4	16,1	3,3	2,1	0,6
	1999	714,4	270,9	314,1	108,7	14,6	3,2	2,3	0,6
Zmiany w liczb. abs.		39,3	39,2	10,2	-8,7	-1,5	-0,1	0,2	-
Zmiany w %%		5,8	16,9	3,4	-7,4	-9,3	-0,3	9,5	-

Wyszczególnienie		Razem	Grupy obszarowe gospodarstw w ha użytków rolnych						
			1-2	2-5	5-10	10-15	15-20	20-50	50+
Struktura gospodarstw	1996	100,0	34,3	45,0	17,4	2,4	0,5	0,3	0,1
	1999	100,0	37,9	44,1	15,2	2,0	0,4	0,3	0,1
Struktura użytków rolnych	1996	100,0	13,2	39,6	31,7	7,7	2,3	2,2	3,3
	1999	100,0	15,5	40,0	29,0	6,9	2,2	2,5	3,9
Średni obszar gospodarstwa	1996	3,7	1,4	3,2	6,7	11,8	17,2	26,4	136,5
	1999	3,5	1,4	3,2	6,7	11,8	16,9	27,0	160,2
Region południowo-zachodni									
Liczba gospodarstw w tys.	1996	159,7	42,6	43,2	36,4	18,5	8,4	9,2	2,0
	1999	171,7	49,5	48,9	36,5	17,3	7,7	9,3	2,5
Zmiany w liczb. abs.		12,0	7,5	5,7	0,1	-1,2	-0,7	0,1	0,5
Zmiany w %%		7,5	17,9	13,2	0,03	-6,5	-8,3	1,1	25,0
Struktura gospodarstw	1996	100,0	26,2	27,0	22,8	11,6	5,3	5,8	1,3
	1999	100,0	28,7	28,5	21,3	10,1	4,5	5,4	1,5
Struktura użytków rolnych	1996	100,0	4,1	9,7	18,9	15,8	10,2	18,2	23,1
	1999	100,0	4,8	10,7	18,5	14,5	9,2	18,5	23,8
Średni obszar gospodarstwa	1996	8,9	1,4	3,2	7,3	12,1	17,1	28,1	163,9
	1999	8,4	1,4	3,2	7,3	12,1	17,2	28,8	137,7
Region północny									
Liczba gospodarstw w tys.	1996	145,7	26,5	26,4	26,7	26,0	16,4	20,1	3,6
	1999	154,7	31,9	31,4	27,9	24,5	14,8	19,8	4,4
Zmiany w liczb. abs.		9,0	5,4	5,0	1,2	-1,5	-1,6	-0,3	0,8
Zmiany w %%		6,2	20,4	18,9	4,5	-5,8	-9,8	-1,5	22,2
Struktura gospodarstw	1996	100,0	18,2	18,1	18,3	17,8	11,3	13,8	2,5
	1999	100,0	20,7	20,3	18,0	15,8	9,6	12,8	2,8
Struktura użytków rolnych	1996	100,0	1,7	3,9	9,3	14,9	13,1	26,3	30,8
	1999	100,0	2,1	4,7	9,8	14,2	11,9	26,6	30,7
Średni obszar gospodarstwa	1996	14,8	1,4	3,2	7,5	12,3	17,2	28,2	183,9
	1999	13,8	1,4	3,2	7,5	12,4	17,2	28,7	233,6

Ogólna liczba gospodarstw powiększyła się w tym okresie o 6,9%, a przeciętny obszar gospodarstwa zmniejszył się z 7,0 ha do 6,6 ha. Oznacza to, że postęp w strukturze obszarowej jaki dokonał się w latach 1988-96 - jeśli mierzyć go średnim obszarem gospodarstwa - został zaprzepaszczony. Przypomnę, że

w ciągu tych 8 lat ogólna liczba gospodarstw zmniejszyła się o 126 tys. (6%), a przeciętny obszar gospodarstwa wzrósł z 6,3 do 7,0 ha.

Rozdrobnienie struktury obszarowej gospodarstw wystąpiło w mniejszej lub większej skali, we wszystkich regionach:

Regiony ²	Przyrost liczby gosp. w %	Średni obszar gosp. w ha	
		1996	1999
Środkowozachodni	4,3	9,8	9,6
Środkowowschodni	8,5	7,1	6,6
Południowo-wschodni	5,8	3,7	3,5
Południowo-zachodni	7,5	8,9	8,4
Północny	6,2	14,8	13,8

Przyrost gospodarstw skoncentrował się w przedziale 1-5 ha, a dominującą pozycję osiągnął w grupie 1-2 ha, w której liczba gospodarstw powiększyła się o 23% (106 tys.). Mniejszy, ale również znaczący był wzrost liczby gospodarstw w przedziale 2-5 ha, który wyniósł ok. 11% (70 tys.). Duży przyrost gospodarstw miał tylko nieznaczny wpływ na zmiany w rozkładzie użytków rolnych, których udział w przedziale 1-5 ha wzrósł z 20 do 22%. Struktura obszarowa nowych gospodarstw w regionach kształtowała się podobnie jak w kraju ogółem:

Tabela 2

Przyrost gospodarstw w okresie 1996-1999

Wyszczególnienie	Przyrost gospodarstw w tys.	Struktura obszarowa nowych gospodarstw		Udział użytków rolnych w grupie 1-5 ha	
		1-2 ha	2-5 ha	1996	1999
Polska	176,0 ³	60,1	39,9	20,0	22,3
Regiony:					
Środkowozachodni	11,6	45,7	54,3	9,3	10,3
Środkowowschodni	91,4	53,1	46,9	17,2	20,4
Południowo-wschodni	49,4	79,4	20,6	52,8	55,5
Południowo-zachodni	13,2	46,8	43,2	13,8	15,5
Północny	10,4	51,9	48,1	5,6	6,8

² Patrz mapa 1.

³ Jest to przyrost brutto, nie uwzględniający ubytku gospodarstw w środkowych grupach obszarowych.

W środkowych klasach wielkości (5-20 ha) ruch gospodarstw był nieporównanie mniejszy i było to niemal wyłącznie wypadanie gospodarstw. W całej tej grupie ubyło 4,7% gospodarstw. Większy zasięg miał ten proces w grupie 10-20 ha, gdzie średni ubytek wyniósł 7,2%. Wypadanie gospodarstw w regionach przedstawiało się następująco:

Regiony	Ubytek gospodarstw w % w grupach obszarowych w ha	
	5-20	10-20
Środkowozachodni	2,3	4,8
Środkowowschodni	5,3	8,3
Południowo-wschodni	7,5	8,2
Południowo-zachodni	3,0	7,1
Północny	4,5	7,3

Tylko w grupie gospodarstw powyżej 20 ha można mówić o pewnych, dość słabo zaznaczonych tendencjach do koncentracji. Liczba gospodarstw powyżej 20 ha, która w 1996 r. wynosiła 84 tys., w 1999 powiększyła się do 87 tys. Mimo tego jej udział w ogólnej liczbie gospodarstw wykazał nieznaczną tendencję spadkową (z 4,2 do 4,0%), a przyrost jej udziału w użytkach rolnych wyniósł tylko 1 p.p. (z 24,8 do 25,8%).

W zasadzie proces koncentracji ograniczył się do przesunięć między grupą 20-50 ha a grupą 50 ha i więcej, co oznacza, że uczestniczyła w nim nieznaczną liczbą gospodarstw. Większość z nich przesunęła się do grupy powyżej 50 ha, której liczebność wzrosła z ok. 9 tys. do 11 tys. W regionach proces ten przebiegał następująco:

Regiony	Przyrost liczby gospodarstw w procentach	
	20-50 ha	50 ha +
Środkowozachodni	3,8	23,5
Środkowowschodni	1,6	36,4
Południowo-wschodni	9,5	-
Południowo-zachodni	1,1	25,0
Północny	ubytek -1,5	22,0

Reasumując, można stwierdzić, że:

- w trzyleciu 1996-1999 zmienił się mechanizm przemian agrarnych. Ruch gospodarstw stał się czynnikiem determinującym kierunek zmian, a zmiany obszarowe (zwiększenia, zmniejszenia) miały znaczenie drugorzędne,

- gwałtowny napływ drobnych gospodarstw „popsu” nieco obszarową strukturę gospodarstw, ale spowodował tylko nieznaczne zmiany w rozkładzie użytków rolnych,
- proces wypadania gospodarstw nasilił się i przesunął - w porównaniu z okresem 1988-1996 - do wyższych grup obszarowych, a uległ zahamowaniu w grupie 5-10 ha,
- tendencje do koncentracji były znacznie słabsze niż poprzednio oraz bardziej selektywne i wystąpiły tylko wśród gospodarstw największych. Była to przede wszystkim koncentracja gruntów w gospodarstwach już pierwotnie zasobnych w ziemię. Liczba gospodarstw dużych (z wyjątkiem grupy powyżej 50 ha) wzrosła nieznacznie. Aktywność gospodarstw średniego rozmiaru w kierunku powiększania obszaru została zahamowana,
- powszechność kierunku na tworzenie nowych, drobnych gospodarstw i zahamowanie procesu koncentracji dowodzą, że przyczyny zjawiska tkwią w sferze makroekonomicznej (drastyczne obniżenie dochodów z rolnictwa i rosnące bezrobocie).

2. Przemiany agrarne 1996-2000 w badaniach Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej⁴

Ruch gospodarstw

Gospodarstwa, które zasiliły najmniejsze grupy obszarowe nie są w całości gospodarstwami nowymi. Część z nich już istniała w 1996 r., ale wskutek zmniejszenia obszaru przesunęła się do niższych klas wielkości. Zmniejszenia - w świetle ankiety - wynikały głównie (ponad 70%) ze względów ekonomicznych (nieopłacalność, trudności ze zbytem) znacznie rzadziej ze zmiany orientacji zawodowej (zwłaszcza wówczas, gdy podjęto pozarolniczą działalność gospodarczą) lub z przyczyn rodzinnych i losowych.

Nowe gospodarstwa powstawały w zdecydowanej większości na ziemi chłopskiej, pochodzącej bądź od istniejących bądź od zlikwidowanych gospodarstw. W latach 1996-2000 ponad 10% gospodarstw uległo likwidacji, co oznacza, że proces ten był nieco szybszy niż wcześniej. Likwidacje gospodarstw przesunęły się do większych grup obszarowych. Średni obszar takiego gospodarstwa wzrósł

⁴ Społeczno-ekonomiczne badania ankietowe w chłopskim rolnictwie są prowadzone co 4 lata na stałej próbie. W okresie transformacji przeprowadzono je w 1992, 1996 i 2000 r. Przemiany agrarne stanowią jeden z fragmentów ankiety. W 2000 r. objęto ankietą 3927 gospodarstw rolnych z 76 wsi w kraju. Gospodarstwa ankietowane są nieco większe i lepsze pod względem rolniczym niż przeciętnie w kraju, a wsie są położone bardziej peryferyjnie względem dużych aglomeracji miejskich i centrów przemysłowych. Z tych względów negatywne zjawiska w strukturze obszarowej uchwycone w statystyce GUS wystąpiły w ankietowanym zbiorze znacznie słabiej.

z 5,9 do 7,9 ha, a udział gospodarstw powyżej 10 ha powiększył się z 15% w 1996 r. do 23% obecnie. Struktura przyczyn likwidacji - odtworzona w przybliżeniu z ankiet - była bardzo podobna do struktury przyczyn zmniejszenia obszaru, z nieco większym udziałem motywów rodzinnych i losowych. Rozdysponowanie ziemi w grupie gospodarstw zlikwidowanych dokonywało się głównie poprzez rynek (z dominacją oddzierżaw nad sprzedażą), ale duże znaczenie miał rodzinny obrót ziemią. Tą drogą przeszło na rzecz nowych gospodarstw 40% ziemi, przy czym wyraźnie nasiliły się podziały gruntów między spadkobierców. Ogółem podzielonych zostało 14% gospodarstw (w latach 1992-1996 - 10%). Szczególnie dużą skalę miało to zjawisko w regionie południowo-wschodnim, gdzie prawie co trzecie gospodarstwo uległo likwidacji w drodze podziałów rodzinnych. Ze zrozumiałych względów (zasoby gruntów skarbowych) nie było tego zjawiska na ziemiach zachodnich i północnych.

Tabela 3

Rozdysponowanie ziemi z gospodarstw zlikwidowanych

Wyszczególnienie		Sprzedaż	Oddzierżawa	Obrót rodzinny	Inne	Gosp. podzielone
Okres:	1988-1992	13,6	24,5	45,2	16,7	17,3
	1992-1996	19,6	35,5	31,8	13,1	10,7
	1996-2000	23,3	31,7	38,9	6,1	14,1
w latach 1996-2000 w regionach						
Środkowozachodni		27,5	37,2	27,5	7,8	5,9
Środkowowschodni		16,4	40,7	41,2	1,7	11,0
Południowo-wschodni		22,0	11,0	58,2	8,8	31,9
Południowo-zachodni		29,7	37,9	16,2	16,2	-
Północny		48,6	25,7	17,1	8,6	-

Wśród rodzin tworzących nowe gospodarstwa można wyodrębnić 3 grupy: usamodzielniające się dzieci rolników, rodziny dotychczas bezrolne oraz osoby przybyłe z zewnątrz, ale na ogół powiązane rodzinnie ze wsią. We wszystkich tych grupach - zgodnie z zapisami w ankiecie - duży odsetek stanowiły osoby, które utraciły pracę zarobkową lub jej w ogóle nie mogły znaleźć. Można stąd wnosić, że w wielu wypadkach objęcie gospodarstwa rolnego wynikało z konieczności zapewnienia rodzinie podstawowych warunków egzystencji, wobec utraty dotychczasowych środków utrzymania. Fakt, że obejmowano (dzierżawiono, kupowano) małe gospodarstwa, nawet w regionach o dużych zasobach gruntów AWRSP sugeruje, że rodziny te nie nastawiały się na rolnictwo, ale na dwuzawodowość. Jest to zrozumiałe. Opinia o rolnictwie, jako o biznesie złym i bez

perspektyw, która pojawiała się już w ankiecie w 1996 r., obecnie stała się opinią powszechną.

Obok niewątpliwych związków bezrobocia z powstawaniem nowych gospodarstw, nie można wykluczyć i innej przyczyny tego zjawiska, choć zapewne była ona drugorzędna. Mam na myśli chęć ucieczki przed znacznie wyższym od podatku gruntowego, podatkiem od nieruchomości, co wymaga - zgodnie z ustawą z lipca 1998 r. - posiadania co najmniej 1 ha przeliczeniowego użytków rolnych, a nie jak poprzednio 1 ha fizycznego. Uzyskany w ten sposób status rolnika pozwala jednocześnie na przejście z ZUS do KRUS, co daje następną oszczędność w budżecie rodziny.

Zmiany obszarowe

Zmiany obszarowe - w świetle badań ankietowych - miały w badanym czteroleciu mniejsze rozmiary niż poprzednio, a czym świadczą m.in. opinie sołtysów badanych wsi. Według tego źródła zaledwie w 20%-tach wsi obrót ziemią w 2000 r. utrzymywał się na poziomie porównywalnym z 1996 r., a w pozostałych uległ zmniejszeniu. Dotyczyło to zwłaszcza popytu na ziemię, który w niektórych wsiach zanikł niemal zupełnie.

Mało optymistyczne są także przewidywania na najbliższe lata. Sołtysi twierdzą, że przy nie zmienionej sytuacji ekonomicznej rolnictwa popyt na ziemię będzie nadal malał, a podaż będzie rosła. Wzrost podaży ziemi będzie szczególnie nasilony tam, gdzie starsi rolnicy będą występować o świadczenia emerytalne, a potencjalni następcy nie będą chcieli przejmować gospodarstw. Według sołtysów już wkrótce zjawisko braku następców będzie ponownie narastać ze względu na coraz większą niechęć młodzieży do angażowania się w rolnictwo⁵.

Statystyczne wyniki badań, choć nie tak pesymistyczne jak opinie sołtysów, potwierdzają, że zmiany obszarowe w ostatnim czteroleciu były znacznie mniej korzystne niż w okresach wcześniejszych (tab. 4). Przekonuje o tym nie tylko malejący udział rolników dokonujących zwiększeń obszaru, ale również fakt - stwierdzony po raz pierwszy w naszych badaniach - że udziały gospodarstw zwiększających i zmniejszających obszar były identyczne, z czego można wnosić, że przeciwstawne tendencje w zmianach obszarowych oddziaływały z podobną siłą.

Z danych regionalnych z kolei można wnosić, że wpływ kryzysowej sytuacji dochodowej w rolnictwie na decyzje rolników w kwestii obszaru gospodarstwa był różny. Z różnic tych wynika, że zależało to od siły ekonomicznej i poziomu zainwestowania gospodarstw, poziomu kultury rolnej oraz od umiejętności (i chęci) dostosowania się do gospodarki rynkowej. Na przykład w regionie środkowozachodnim zmiany obszarowe zupełnie nie zostały zakłócone (wysoka

⁵ Odsetek gospodarstw bez następców wyniósł w 2000 r. - 9,3% (w 1996 r. - 8,0%).

przewaga zwiększeń), natomiast w pozostałych regionach wykazały, w mniejszym lub większym stopniu, niekorzystne tendencje. Pod tym względem zdecydowanie negatywnie wyróżnia się region południowo-wschodni (niemal dwukrotnie więcej zmniejszeń niż zwiększeń), co dowodzi, że proces rozdrabniania struktury wyraźnie przybrał na sile.⁶

Tabela 4

Częstość i rozmiary zmian obszarowych

Wyszczególnienie		Zwiększenie obszaru		Zmniejszenia obszaru	
		Procent gosp.	ha na 1 gosp.	Procent gosp.	ha na 1 gosp.
Okres:	1988-1992	13,0	3,9	10,0	2,8
	1992-1996	16,3	5,3	11,9	2,8
	1996-2000	12,5	7,1	12,5	2,9
w latach 1996-2000 w regionach					
Środkowozachodni		20,5	8,9	11,7	4,2
Środkowowschodni		14,4	6,3	14,2	3,0
Południowo-wschodni		6,7	3,0	11,1	1,2
Południowo-zachodni		12,0	6,7	12,0	3,4
Północny		14,6	15,7	12,8	6,4

W pozostałych regionach proporcje zwiększeń i zmniejszeń były podobne jak w całym zbiorze, co dało analogiczne rezultaty strukturalne (wzrost liczby drobnych gospodarstw i stagnacja na biegunie gospodarstw dużych). Dla zobrazowania różnic regionalnych w procesie koncentracji wymowny jest fakt, że powołując się na dane GUS - na 3 tys. gospodarstw, które zasiliły grupę powyżej 20 ha, 1,1 tys. powstało w regionie środkowozachodnim, a 1,9 tys. we wszystkich pozostałych.

Inną ilustracją różnic regionalnych są dane o samoocenie rolników szans rozwojowych gospodarstw:

Procent gospodarstw z szansami na rozwój	
Cały badany zbiór 1996	24,0
2000	18,4
w 2000 r. w regionach	
Środkowozachodni	37,9
Środkowowschodni	14,4
Południowo-wschodni	16,6
Południowo-zachodni	19,8
Północny	14,2

⁶ Jedyny biznes agrarny - jak piszą ankieterzy - w tym regionie budzący zainteresowanie rolników to sprzedaż ziemi na działki, których rozpiętość ceny kształtuje się od 4 tys. zł do 30 tys. zł za 1 ar.

Z punktu widzenia procesu koncentracji szczególnie niekorzystna była sytuacja w regionie północnym. Zamiast spodziewanego napływu rolników-osadników mamy tu do czynienia z dość intensywnym (jak na krótki okres obserwacji) wypadaniem gospodarstw, zwłaszcza większych. Gospodarstwa powyżej 15 ha stanowiły 37% ogółu gospodarstw zlikwidowanych i był to jedyny region, w którym zanotowano ubytek gospodarstw także w grupie 20-50 ha. Badanie transakcji związanych z likwidacją takich gospodarstw dowodzi, że ceny ziemi spadły tu do wyjątkowo niskiego poziomu. Podczas gdy cena ziemi w handlu prywatnym w tym regionie stanowiła ostatnio 60-65% ceny krajowej, to w transakcjach objętych ankietą sprzedawano ziemię po 1,2 - 1,8 tys. zł/ha, tzn. po cenie niższej niż 40% ceny krajowej. To samo dotyczy dzierżaw. Był to jedyny region, w którym transakcje oddzierżawy gruntów tylko za podatek stanowiły 35% ogółu dzierżaw prywatnych (w całym zbiorze - 16%) i były to transakcje obejmujące niemałe kompleksy gruntów (15-20 ha). Ziemię kupowały lub dzierżawiły osoby z poza wsi.

Wzmoczoną tendencję do odchodzenia od rolnictwa (zwłaszcza towarowego) potwierdza sytuacja w dziedzinie odłogów. Ich ilość na położonych na terenie wsi ankietowanych gruntach AWRSP wzrosła w ciągu 4 lat ponad dwukrotnie, a jednocześnie niepokojąco powiększył się procent gospodarstw z odłogami na gruntach chłopskich.

Procent gospodarstw z odłogami	
Cały badany zbiór 1996	7,0
2000	13,0
w 2000 r. w regionach	
Środkowozachodni	2,3
Środkowowschodni	10,1
Południowo-wschodni	18,1
Południowo-zachodni	10,1
Północny	26,8

Na 9 wsi badanych w tym regionie tylko w dwóch nie było odłogów. Jedna, to wieś pod dużym miastem, które wkracza na teren wsi z budownictwem mieszkaniowym, a druga - to wieś o walorach rekreacyjno - turystycznych, gdzie rozpoczęła się sprzedaż ziemi na działki rekreacyjne osobom z miasta. Działki te, choć relatywnie tanie (1,0 -1,5 tys. zł za 1 ar); są dla tutejszych rolników dobrym biznesem.

Z naszych obserwacji - choć powierzchownych i wybiórczych - wynika, że skutki kryzysu ekonomicznego w rolnictwie są w tym regionie szczególnie dotkliwe. Jest to zrozumiałe, gdyż jest to region najsłabszy w kraju zarówno pod względem urbanizacji i uprzemysłowienia jak i pod względem poziomu rolnictwa i potencjału ekonomicznego całych obszarów wiejskich.

Mapka 1

Spółeczno-ekonomiczne regiony rolnictwa i obszarów wiejskich

Nazwy regionów:

1. Środkowozachodni
2. Środkowowschodni
3. Południowo-wschodni
4. Południowo-zachodni
5. Północny

ANNA SZEMBERG

**PRZEMIANY AGRARNE W GOSPODARSTWIE CHŁOPSKIM.
AKTUALNE TENDENCJE**

STRESZCZENIE

Kierunek przemian w strukturze obszarowej indywidualnego rolnictwa w latach 1996-1999 – w świetle statystyki GUS – był niekorzystny. Wzmogły się tendencje do rozdrabniania gruntów, a osłabły procesy koncentracji. Silnie wzrosła liczba drobnych gospodarstw, zmniejszył się przeciętny obszar gospodarstwa. Zjawiska te - w różnym stopniu – potwierdziły się we wszystkich regionach kraju.

Powszechność kierunku na tworzenie nowych, drobnych gospodarstw i zahamowanie skłonności do tworzenia dużych gospodarstw dowodzą, że przyczyny zjawisk tkwią w sferze makroekonomicznej i są rezultatem drastycznego obniżenia dochodów z rolnictwa i rosnącego bezrobocia.

ANNA SZEMBERG

**PRZEMIANY AGRARNE W GOSPODARSTWIE CHŁOPSKIM.
AKTUALNE TENDENCJE**

SUMMARY

According to data from Central Statistical Office direction of changes in area structure of private agriculture in years 1996 – 1999 were unfavourable. Increased tendency for land comminution and process of cocentration has weekend. The number of small farms increased and average farm size decreased. This phenomenon, in different extend, was confimed in all regions of Poland.

Commonness of trend for creation of new, small farms and set-back tendencies in creation big farms demonstrating that this phenomenon lie in macroeconomical sphere and it is result of drastic decrease of income from agriculture and increase of unemployment.

BOGDAN M. WAWRZYŃIAK
*Akademia Techniczno-Rolnicza
w Bydgoszczy*

NAUKOWE PODSTAWY FUNKCJONOWANIA DORADZTWA W AGROBIZNESIE

Wstęp

Doradztwo w agrobiznesie – jak każda dyscyplina naukowa – ma swoje uwarunkowania naukowe i praktyczne. Często praktyka wyprzedza naukową interpretację zjawisk, co dzieje się w sytuacjach dynamicznego rozwoju instytucji stojących za daną organizacją.

Obecnie w Polsce mamy do czynienia z taką sytuacją, że panuje skłonność do częstych reorganizacji przeprowadzanych z niesłabnącą pasją, zaś liczba nowych pomysłów w tej dziedzinie ma tendencję wzrostową. Lansowane są różne opcje przynależności instytucjonalnej (rządowej lub samorządowej) oraz podporządkowania organizacyjnego (izbom rolniczym, centrum w Warszawie, rejonowym ośrodkom itp.).

W przeszłości doradztwo było już podporządkowane różnym ośrodkom władzy (gromada, gmina, izba rolnicza, kółko rolnicze, wojewoda itp.), tak że lista możliwości nieco się kurczy, by nie powiedzieć wyczerpuje tak, że trzeba szukać innych rozwiązań. Trudności w dowolnym dysponowaniu doradztwem biorą się stąd, że jest to doradztwo państwowe, dotowane w pełni z budżetu i jako takie musi wykonywać polecenia płatnika. Po drugie – doradztwo rozbite terytorialnie i bez lobbingu ze strony grup nacisku (posłów, radnych, rad nadzorczych) oraz sponsorów trudno przebija się ze swoją misją wprowadzania postępu rolniczego.

Tymczasem w okresie międzywojennym doradztwo opierało się na trzech filarach – izbach rolniczych, szkołach rolniczych i doświadczalnictwie – miało więc swoje odzwierciedlenie w najważniejszych ośrodkach kreujących postęp rolniczy. Do tego dochodził wysoki status doradcy, jako pracownika państwowego (i wysokie zarobki), skupienie dość dużej liczby osób z wyższym wykształceniem (25,1%) i ponadto do zawodu wchodziło się poprzez tzw. okręgi ćwiczebne, gdzie odbywano staż wstępny u boku doświadczonego doradcy. Wszystko to stanowiło o wysokim i rzeczywistym autorytecie doradcy.

Dzisiaj brak selekcji przyjęcia do zawodu doradcy, bo i apanaże niezbyt wysokie, zakres zaś obowiązków ulega ciągłemu poszerzeniu. Co więcej, istnieje raczej tendencja do zwalniania doradców (mizéria budżetowa), aniżeli poszerzania kręgu fachowców z tego zakresu.

1. Rozwój nauki o doradztwie rolniczym

W Polsce stosunkowo wcześniej, nawet w porównaniu do zachodniej Europy, podjęto naukowe studia nad agronomią społeczną. Inicjatorem tych badań był W. Grabski, który w 1927 r. w ramach SGGW powołał Studium Agronomii Społecznej, pierwszą placówkę naukową związaną z doradztwem rolniczym. Obok kształcenia doradców, w ramach Studium prowadzono szeroko zakrojone badania naukowe, a uwieńczeniem ich była fundamentalna praca W. Bronikowskiego pt. „Drogi postępu chłopu polskiego” (1934).

Były to badania podjęte z inspiracji prof. W. Staniewicza, które traktowano jako kontynuację rozpoczętych na przełomie XIX i XX w. przez Fr. Bujaka prac nad położeniem społeczno-gospodarczym chłopów polskich (seria monograficzna).

Na czym polegał dorobek naukowy tych pierwszych badań terenowych? W. Bronikowski jako pierwszy w kraju wykazał, że wprowadzenie postępu rolniczego jest to zjawisko społeczne, które odbywa się w określonym środowisku rolniczym (reformy rolne), przy niskim stopniu uzbrojenia technicznego wsi, słabym rynku rolnym oraz małym popycie na żywność. Przy czym stwierdził, że innowacje rozprzestrzeniają się w sposób wręcz niezauważalny, jako następstwo jednych faktów po drugich i to drogą naśladownictwa między rolnikami.

W. Bronikowski jako pierwszy wskazał na rolę liderów wsi (tzw. działaczy obywatelskich), na to, jak oni propagowali owe metody postępowania, w jaki sposób wpływali na chłopów, jak ich „urabiali” i oddziaływali, a potem tworzyli nawet postępowe wsie [Żabko-Potopowicz, Wieczorek 1929].

Tymczasem nasz wybitny socjolog wsi F. Znaniecki wraz ze swym amerykańskim kolegą W.I. Thomasem wydali w języku angielskim książkę pt.: „The Polish Peasant in Europe and America” (1927), która odegrała ogromną rolę w świecie anglosaskim, a ze względu na barierę językową była niedostępna na rynku polskim [Thomas, Znaniecki 1927].

Dopiero po prawie 50 latach (w 1976 r.) książka ww. autorów pt. „Chłop polski w Europie i Ameryce” doczekała się przekładu polskiego. Przedmowę do tego wydania napisali prof. Józef Chałasiński i prof. Jan Szczepański. Publikacja ukazała się w pięciu tomach [Thomas, Znaniecki 1976].

Jeśli po tylu latach okazało się celowe tłumaczenie pozycji z tak odległych czasów, to nie oznacza to nic innego, jak potrzebne było to wydawnictwo dla zrozumienia procesów przenikania postępu rolniczego. Dyfuzja innowacji to nie tylko problematyka lokalnej społeczności, lecz ma wymiar globalny.

Kolejne etapy w rozwoju doradztwa powstają po powołaniu w 1961 r. ośrodków rozwoju postępu technicznego przy WSR, które co prawda początkowo spełniały rolę typowo usługową (konferencje, szkolenia, wydawnictwa, patenty itp.), to jednak odegrały istotną rolę jako centra związane z postępowaniem rolniczym, gdyż propagowały za pośrednictwem seminariów i form masowego przekazu najlepsze ówczesnie zakończone wyniki badań prowadzonych w katedrach i zakładach naukowych [Wawrzyniak 1986].

Teoretyczne oblicze doradztwa rolniczego znajduje swoje praktyczne odzwierciedlenie w reaktywowaniu służby doradczej (1957), powiązanej instytucjonalnie ze związkami kółek i organizacji rolniczych. Można zatem ocenić, że na przełomie lat 50 i 60 powstały podstawowe warunki do rozwoju teorii, a więc dyscypliny naukowej – doradztwa rolniczego, która z przyczyn ideologicznych (łącznie z socjologią) była przedtem zawieszona w swoich podstawowych funkcjach badawczych.

Początkowego wzmocnienia doradztwa należy szukać w SGGW, która jako pierwsza w kraju (1962 r.) powołała Katedrę Teorii i Organizacji Pozaszkolnej Oświaty Rolniczej, najpierw pod kierunkiem prof. W. Miśkiewicza, a potem prof. Cz. Maziara.

Przełomowym momentem w procesie kształtowania nowego oblicza doradztwa rolniczego, było wprowadzenie tegoż „doradztwa” jako przedmiotu w nauczaniu akademickim, początkowo w ramach specjalności, potem kierunków studiów, a w dalszym ciągu na kolejnych wydziałach. Przedmiot „doradztwo rolnicze” zaczęto również realizować w technikach rolniczych [Wawrzyniak 1993].

Można sformułować ogólną tezę, że nie ma właściwych badań naukowych bez dydaktyki akademickiej, ponieważ poprzez studentów i wykonywane przez nich prace dyplomowe jak w zwierciadle odbijają się wszystkie problemy nurtujące środowisko wiejskie. Z kolei dydaktyka zmusza wykładowców do większego wysiłku intelektualnego, ponieważ nie można mówić o wszystkich tych skomplikowanych problemach bez dogłębnej i opartej o fakty wiedzy o zjawiskach zachodzących w rzeczywistości rolniczej.

Trzeba obiektywnie powiedzieć, że przedmiot „doradztwo rolnicze” w akademiach rolniczych nie cieszył się zbyt dużą estymą wśród innych naukowców, parających się „klasycznymi” naukami rolniczymi. Stąd gdy przyszło do opracowywania nowych planów i programów nauczania, tam gdzie tylko się udawało, rady wydziałów ograniczały lub skreślały ten przedmiot, twierdząc o „nienaukowości” uprawianej tam nauki, która dokonywała się w oparciu o inne metody niż w tradycyjnych dyscyplinach naukowych (np. poletka doświadczalne).

Nie wchodząc w szczegóły ewolucji doradztwa rolniczego jako przedmiotu nauczania akademickiego i usytuowania katedr (zakładów) w strukturze uczelni, obecnie w ramach restrukturyzacji godzin dydaktycznych można odnotować mniej godzin, niż było w przeszłości.

Na horyzoncie pojawiają się natomiast nowe kierunki studiów (zarządzanie i marketing, agrobiznes itp.), które powierzają katedrom doradztwa rolniczego nowe przedmioty, jak socjologia wsi i rolnictwa, zasady i techniki negocjacji w agrobiznesie, polityka gospodarcza i rolna czy integracja europejska.

2. Istota teorii doradztwa w agrobiznesie

Doradztwo, jak każda wyodrębniona dyscyplina naukowa, ma swój określony przedmiot badań, wypracowane metody badawcze, własny aparat pojęciowy, zdefiniowane prawa rządzące daną dziedziną wiedzy, a przede wszystkim własne placówki naukowo-badawcze i dydaktyczne i prężną kadrę naukową. Tak więc, wszystkie przesłanki naukowości doradztwa są w pełni spełnione i próby kwestionowania przez niektóre środowiska potrzeby wydzielenia samodzielnej dyscypliny naukowej, nie ostają się w świetle przedstawionych faktów.

W sferze doradztwa pojawiło się wiele nowych tez i hipotez, które artykułowane są przez poszczególnych badaczy oraz przedstawiane w opracowaniach zwartych czy też na konferencjach naukowych. Badania mają charakter coraz bardziej komplementarny z innymi dziedzinami wiedzy (np. ekonomiką rolnictwa), cechuje je podejmowanie nowej tematyki przy zastosowaniu nowszych metod badawczych, które oddają wyraźniej otaczającą nas rzeczywistość.

W doradztwie stosowano dawniej metody opisowe czy wartościujące (porównawcze), mówiące o tym, jak dane zjawisko wygląda w momencie wkraczania badacza na określony teren. Nauka o doradztwie zajmowała się zrazu samymi służbami doradczymi, ich misją i zadaniami w środowisku wiejskim, by z czasem rozszerzyć to na podstawowy podmiot doradztwa czyli rolnika i zjawiska towarzyszące procesowi przejmowania innowacji rolniczych.

Współcześnie rozwija się teoria doradztwa jako refleksja naukowa nad procesem indywidualnych kontaktów między doradcą a rolnikiem. Ale jest to tylko jedna strona bardzo skomplikowanej procedury wprowadzania postępu rolniczego. Obok doradcy w tym procesie uczestniczy cały szereg instytucji i organizacji rolniczych, zaś całym procesem steruje strumień środków skierowanych przez ośrodki decyzyjne.

Dzisiejsze doradztwo w agrobiznesie ukształtowało się dzięki kumulacji pomysłów, stopniowemu rozwojowi aparatury pojęciowej, doskonaleniu metod badawczych, narastaniu materiału faktograficznego i twierdzeń naukowych, dających się weryfikować w oparciu o metody statystyczne. Z drugiej strony powstające nowe teorie, terminologie, pojęcia czy interpretacje nacechowane są jedną wadą, nie pozwalającą na syntetyczne ujęcie danego zjawiska. Wynika to z tego, że każdy ośrodek naukowy programuje własne tematy badawcze, często zmierzające do uzyskania środków finansowych (np. granty KBN), stąd powstają autorskie interpretacje procesów społecznych. Istnieje natomiast potrzeba wypra-

cowania systemu podstawowych założeń doradczych i szerszych twierdzeń teoretycznych, które będą jednolite przy całej różnorodności problematyki badawczej. Wynika to z globalizacji procesów społecznych, która nakazuje szersze spojrzenie na zjawiska gospodarcze i ich ujęcie w całościowym spojrzeniu na spektrum zachodzących procesów związanych z przenikaniem postępu rolniczego [Woś 1998].

Dotychczasowy dorobek doradztwa w agrobiznesie pozwala na ocenę skutecznych metod badawczych i wypracowanie naukowej interpretacji tego, co zrobiono w tej dziedzinie wiedzy. Nie będzie wielkiego błędu, jeśli powiemy, że należy sięgać do nieco zapomnianej już teorii dyfuzji innowacji rolniczej, która również współcześnie wyjaśnia wszystkie zjawiska związane z tą problematyką.

Teorię dyfuzji innowacji możemy opisać za pośrednictwem tzw. zjawisk innowacyjnych, które obejmują następujące procesy:

- skłonność do innowacji,
- opór przeciw innowacji (stres innowacyjny),
- transfer innowacji,
- dynamizm innowacji,
- kompetencje innowacyjne.

Skłonność do innowacji - jest to ogólnie pojęta gotowość (akceptacja) do podjęcia się wprowadzania nowości rolniczych w danych warunkach społeczno-gospodarczych. Skłonność do innowacji może wynikać ze świadomego dążenia do zmian w sytuacjach produkcyjnych i wtedy mamy do czynienia z tzw. innowacją aktywną, w przeciwieństwie do tzw. innowacji pasywnej, która jest wymuszana przez otoczenie.

Opór przeciw innowacjom (stres innowacyjny) – jest samorzutnym i bezwiednym procesem narastania w świadomości rolnika buntu przeciwko wszelkim zmianom (rolnik – tradycjonalista). Każda innowacja narusza istniejący układ, system wartości, pozycję społeczną czy własność prywatną.

Transfer innowacji – jest to swoisty proces, w wyniku którego rozszerza się zakres wykorzystania nowości rolniczych w danym środowisku lokalnym. Może mieć charakter stopniowy (łagodny) i skokowy (gwałtowny), mierzony ilością gospodarstw, które zastosowały daną nowość w stosunku do ogólnej liczby gospodarstw (indeks nowatorstwa).

Dynamizm innowacji – jest cechą układu społecznego wsi, który wyraża zdolność do zmian społeczno-ekonomicznych i technicznych rolnictwa. Mówi o stosunku innowacji potencjalnych (powstałych) do innowacji realnych (wdrożonych) w danym środowisku lokalnym. Wskaźnik dynamizmu innowacyjnego mówi nam o możliwościach procesu transformacji rolnictwa w obliczu integracji z Unią Europejską.

Kompetencje innowacyjne – mówią o układzie instytucji i organizacji rolniczych zdolnych do tworzenia układów społecznych, gwarantujących najlepszy system przekazu innowacji od układu nauki rolniczej do układu agrobiznesu [Wawrzyniak 2000].

W teorii dyfuzji innowacji rolniczych doskonale wpisują się badania nad cechami osobowościowymi współczesnego rolnika, który z racji pełnienia roli właściciela i gospodarza pozbawiony jest możliwości awansu w ramach własnego środowiska lokalnego. Cechą zaś przyrodzoną każdego człowieka jest ekspresja, dążność do pokonywania kolejnych szczebli rozwoju osobniczego, zajmowania coraz wyższych stanowisk i pozycji zawodowych. Także na wsi – jak w każdym środowisku – występują ludzie o wysokim poziomie aspiracji, stale gotowi do rywalizacji, demonstrujący chęć bycia najlepszym, a zarazem gotowi dzielić się swoim doświadczeniem z otoczeniem. Cechy te są czasami dobrze wykorzystywane przez doradców, którzy potrafią kreować liderów postępu, gotowych do eksperymentowania i przodowania, przecierania ścieżek temu co obce i nieznanne.

Funkcje publiczne oznaczają wielką odpowiedzialność, inaczej mówiąc, oznaczają podejmowanie ról społecznych zgodnych z ich temperamentem i wewnętrznymi potrzebami. Stąd lider podejmuje się przywództwa we wsi, obejmując funkcję sołtysa, prezesa (np. kółka rolniczego), przewodniczącego (KGW), komendanta (straży pożarnej) lub radnego gminy czy wyższego szczebla.

Funkcje liderów zostały już dawno dostrzeżone i dobrze opisane, ale nadal instytucja ta cierpi na uwiąd dobrego spożytkowania w procesie dyfuzji innowacji rolniczych [Stach, Górniak 1995]. Tymczasem pełnić oni powinni funkcje społecznych doradców, wokół których skupione zostaną grupy (zespoły) rolników dążących do modernizacji swoich gospodarstw.

3. Uwagi końcowe

Teoria doradztwa w agrobiznesie musi spełniać rolę drogowskazu, kierującego poczynania w tym wielkim kompleksie spraw związanych z restrukturyzacją naszego rolnictwa. Doradztwo samo ze swej istoty wymaga myślenia strategicznego, ponieważ zajmuje czołową pozycję wśród czynników kształtujących model rolnictwa i jest odpowiedzialne za poziom edukacji ludności rolniczej (wspólnie ze szkolnictwem) oraz za intelektualne wspieranie jej w procesie integracji z Unią Europejską.

Jeśli czekają nas ogromne wyzwania związane z przystąpieniem do UE - dokonać mamy istotnych poczynąń restrukturyzacyjnych, a do tego istnieje potrzeba wchłonięcia dość potężnych środków przedakcesyjnych – to nie ulega wątpliwości, że do tego typu zadań najlepiej predysponowane są służby doradcze. Tymczasem w projekcie budżetu państwa na 2001 rok dokonano cięć w pozycji „doradztwo”, a ponadto proponuje się inne usytuowanie organizacyjne

ośrodków doradztwa rolniczego, co w konsekwencji oznacza, że sami i dobrowolnie pozbawimy się instrumentów, który by proces transformacji uczyniły znośniejszym.

W okresie powojennym dokonano ośmiu istotnych i głębokich reorganizacji służb doradczych i nigdy nie pytano ludzi nauki o potrzebę, a zwłaszcza o skutki społeczno-gospodarcze tego typu poczynąń. Dopiero ex post uzasadniono nowe usytuowanie służby doradczej, które rzekomo miało dobrze służyć rolnikom. Stosunkowo dość szybko przekonywano się o błędnym podporządkowaniu tych służb i stąd prowadził już tylko mały krok do kolejnej reorganizacji.

Każde poczynania reorganizacyjne wymagają głębokiego namysłu, a zwłaszcza naukowego uzasadnienia i znalezienia błędu tkwiącego w istocie procesu dyfuzji innowacji rolniczych. Niestety takiej determinacji zwracania się do nauki o interpretację zjawisk innowacyjnych nie znajdujemy u naszych decydentów.

BIBLIOGRAFIA

Bronikowski W. (1934): Drogi postępu chłop polskiego. Biblioteka Puławska, Warszawa.

Stach R., Górniak (1995): Szkoła liderów społeczności wiejskiej. FAPA, Kraków, cz. I i II.

Thomas W., Znaniecki F. (1927): The Polish Peasant in Europe and America. New York.

Thomas W., Znaniecki F. (1976): Chłop polski w Europie i Ameryce. LSW, Warszawa.

Wawrzyniak B. (red.) (1986): Metodyczne i dydaktyczne problemy doradztwa rolniczego w akademiach rolniczych. ATR i MOM, Bydgoszcz.

Wawrzyniak B. (2000): Doradztwo w agrobiznesie. WSH-E, Włocławek.

Wawrzyniak B. (1993): Doradztwo rolnicze. Cz. II. WTN, Włocławek.

Woś A. (1998): Postęp w agrobiznesie. [w:] Encyklopedia agrobiznesu. Fundacja Innowacja, Warszawa.

Żabko-Potpowicz A., Wieczorek F. (1979): Wiktor Bronikowski o agronomii społecznej. LSW, Warszawa.

BOGDAN M. WAWRZYNIAK

NAUKOWE PODSTAWY FUNKCJONOWANIA DORADZTWA W AGROBIZNESIE

STRESZCZENIE

Rozwój doradztwa w agrobiznesie opierał się na dwóch filarach: nauce i praktyce. Nauka miała swoje odzwierciedlenie w akademiach rolniczych i placówkach naukowo-badawczych. Praktyka opierała się na instytucjonalnych ośrodkach i skupionych tam służbach doradczych.

Obecnie wiedza o doradztwie w agrobiznesie jest coraz szersza, jednak daleko jeszcze do dokonania syntezy tego zjawiska. W artykule omówiono istotę teorii doradztwa w agrobiznesie i zjawiska towarzyszące temu procesowi.

Na zakończenie wskazano na potrzebę wzmocnienia kadrowego służb doradczych w okresie integracji z Unią Europejską.

BOGDAN M. WAWRZYNIAK

SCIENTIFIC BASICS OF ADVISORY IN AGRIBUSINESS

SUMMARY

Development of advisory in agribusiness is based on two pillars: science and practice. The science was reflected on agricultural universities and research centres. The practice is based on centres of advisory in agriculture.

Currently knowledge about advisory in agriculture is much wider, but still there is a lot to discover in such topic. The paper tries to show the essence of the theory of advisory in agriculture and phenomena that accompany this process.

At the conclusion of this paper it is showed that the personnel of the advisory centres must be increased before the integration with the European Union.

EUGENIUSZ K. CHYLEK
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi

ZMIANY W ORGANIZACJI ZAPLECZA NAUKOWO-BADAWCZEGO RESORTU ROLNICTWA

Wstęp

W dokumencie Komitetu Badań Naukowych pn.: „Stan nauki i techniki w Polsce” stwierdza się między innymi, że Polską naukę cechuje rozproszenie badań i przyczynkowość ich wyników. Konieczne jest zatem dostosowanie nauki do obecnych warunków społeczno - gospodarczych kraju, co wiąże się z daleko idącymi procesami restrukturyzacyjnymi oraz w wielu przypadkach ze zmianą form własności. Dziś nawet najbogatsze kraje nie mogą sobie pozwolić na finansowanie wszystkich możliwych inicjatyw naukowych. Powstaje zatem konieczność wyboru, a decyzje te wymagają czytelnego sformułowania priorytetów wynikających z polityki państwa w zakresie nauki i badań, która z kolei musi być pochodną strategii gospodarczej i społecznej kraju oraz aktualnego stanu nauki i techniki.

Do koordynacji działań, dotyczących reorganizacji jednostek badawczo-rozwojowych w Polsce Prezes Rady Ministrów powołał 24 marca 2000 roku Międzyresortowy Zespół ds. Reformy Jednostek Badawczo-Rozwojowych. Stosownie do zarządzenia nr 99 Prezesa Rady Ministrów z 21 grudnia 2000 r. zmieniającego zarządzenie w sprawie ww. Międzyresortowego Zespołu ds. Reformy Jednostek Badawczo-Rozwojowych, do jego zadań należy podjęcie prac dotyczących określenia warunków przygotowania projektów programów wieloletnich lub projektów celowych zamawianych oraz przygotowanie programu restrukturyzacji jednostek badawczo-rozwojowych i przedstawienie Prezesowi Rady Ministrów odpowiedniego dokumentu w tej sprawie, w terminie do dnia 30 czerwca 2001 r.

Zaplecze badawczo-rozwojowe MRiRW

Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, dostrzegając rolę i znaczenie zaplecza badawczo-rozwojowego w naukowym wspieraniu programów społeczno-gospodarczych resortu, związanych między innymi z dostosowaniem przepisów prawnych jak i struktur organizacyjnych jednostek rolnictwa, rynków rolnych i rozwoju wsi do funkcjonujących w krajach Unii Europejskiej – już wcześniej podjęło działania organizacyjne, mające na celu dostosowanie struktur i zakresu badań jednostek naukowych do obecnych i przyszłych potrzeb resortu. W tym celu rozpoczęto szeroką konsultację ze środowiskiem naukowym resortu celem wypracowania optymalnych ścieżek reorganizacyjnych resortowego zaplecza badawczo-rozwojowego. Za punkt wyjścia do dalszych przekształceń jbr resortu przyjęto - określenie docelowego funkcjonowania struktur całej nauki rolniczej w aspekcie jej naukowego wspierania perspektywicznych programów społeczno-gospodarczych działów: rolnictwo, rynki rolne i rozwój wsi.

Działalność nauki na rzecz poszczególnych resortów reguluje ustawa o jednostkach badawczo-rozwojowych z 1985 roku, nowelizowana w 2000 r. Zgodnie z obowiązującymi przepisami jbr jako jednostka państwowa gospodaruje samodzielnie przydzieloną i nabytą częścią mienia ogólnonarodowego, występuje w obrocie we własnym imieniu i na własny rachunek oraz pokrywa koszty bieżącej działalności z uzyskiwanych przychodów, odpowiadając w pełni za swoje zobowiązania.

Ustawa o utworzeniu KBN daje Komitetowi pełne uprawnienia nie tylko w zakresie tworzenia polityki naukowej i naukowo-technicznej oraz koordynacji działalności naukowej i badawczo-rozwojowej ale przede wszystkim - przyznawania środków finansowych z budżetu państwa bezpośrednio jednostkom badawczo – rozwojowym, na ich działalność statutową w tym inwestycyjną, badawczą i współpracę z zagranicą.

Instytuty resortu rolnictwa posiadają swoje oddziały zamiejscowe, filie, bądź zakłady doświadczalne. W strukturach organizacyjnych 11 instytutów resortu znajduje się obecnie 41 zakładów doświadczalnych (ZD), borykających się często z poważnymi trudnościami finansowo-ekonomicznymi. W 1991 r. było ich - 72. W 2000 r. posiadały one w użytkowaniu wieczystym 23 746 ha użytków rolnych, przy czym ogólna powierzchnia gruntów w tych zakładach wynosiła 29 190 ha. Zakłady doświadczalne, będące częścią instytutu, działają jako wyodrębnione jednostki organizacyjne na pełnym rozrachunku gospodarczym. Do zadań zakładów doświadczalnych należy prowadzenie doświadczalnictwa i hodowli w zakresie tej dziedziny nauki, jaką zajmuje się instytut.

Wielkość i struktura środków trwałych jednostek badawczo-rozwojowych określa poziom ich potencjału badawczo-rozwojowego i poziom nowoczesności. Na dzień 30 czerwca 1999 r. wartość księgowa brutto wszystkich jbr wynosiła

965 120 968 zł, a wartość księgowa środków trwałych netto 452 425 347 zł, czyli środki te amortyzowane są (umorzone) w 53,12 %.

Największe zużycie środków trwałych występuje w dwóch jednostkach na poziomie około 97 %, a najniższe na poziomie 38,68 % w jednej jednostce.

W strukturze środków trwałych najpoważniejszą pozycję stanowi grupa budynków (62,85 %) i budowli (18,05 %). Stopień amortyzowania budynków wynosi średnio 42,06 % i waha się od 13,38 do 76,68 %. Średnie amortyzowanie budowli wynosi 56,56 %. Udział pozostałych grup środków trwałych w strukturze waha się od 0,8 - 6,3 %.

Stopa zużycia środków zabezpieczenia energetycznego i środków transportu wynosi ponad 75 %, w maszynach, urządzeniach, aparaturze specjalnej i branżowej odpowiednio - 69,45 %, w maszynach, urządzeniach i aparaturze ogólnego zastosowania 60,52 %, a w pozostałych urządzeniach technicznych 19,73 %.

Dane te wskazują, że w majątku większości jbr nadal kluczową pozycję stanowią różnego rodzaju budynki, w tym budynki mieszkalne. Oznacza to, że konieczna jest dalsza restrukturyzacja tej części mienia jbr w kierunku pozbycia się tzw. majątku, w sposób nieuzasadniony obciążającego i tak napięte budżety jbr.

Niepokojący jest wysoki stopień amortyzowania maszyn, urządzeń, aparatury i wyposażenia jbr stanowiących potencjał badawczo-rozwojowy. W części jednostek potencjał ten jest w pełni amortyzowany. Świadczy to o dużych brakach w wyposażeniu jednostek w nowoczesny sprzęt i aparaturę oraz o przyszłych potrzebach w zakresie inwestycji i zakupach aparatury naukowo-badawczej. Ten fakt trzeba brać pod uwagę projektując strukturę nowych jbr Ministra RiRW. Otrzymywane na ten cel środki w KBN są niewystarczające. Szybkie starzenie się potencjału badawczo-rozwojowego jbr może spowodować obniżenie ich konkurencyjności, zwłaszcza w momencie integracji z UE. Konieczne są także zmiany organizacyjne w tym obszarze, w celu lepszego wykorzystania aparatury badawczej (często bardzo drogiej).

Finansowanie

Decyzje co do wielkości finansowania poszczególnych jednostek podejmuje KBN na podstawie przygotowanych przez jbr i zaopiniowanych przez Ministerstwo Rolnictwa wniosków. W tej sytuacji organ nadzorujący praktycznie nie ma wpływu na podejmowane w Komitecie decyzje w sprawie finansowania jednostek badawczo-rozwojowych, zwłaszcza w sytuacji gdy jego przedstawiciel nie jest członkiem KBN.

Część jednostek realizujących badania w obszarze rolnictwa pozyskuje także niewielkie środki z dotacji budżetowej Ministerstwa Rolnictwa na postęp biologiczny, utrzymanie rezerwy genetycznej, na ocenę hodowlaną i użytkową, monitoring jakości gleb, wody i roślin, produktów rolniczych i spożywczych, na

zwalczanie zaraźliwych i zakaźnych chorób zwierząt gospodarskich oraz inne zadania niezbędne resortowi do prowadzenia prawidłowej polityki rolnej.

Udział jbr resortu rolnictwa w wydatkach budżetu państwa (KBN - dział "Nauka") na naukę w ciągu ostatnich lat spadł z 8,9% w 1990 r. do 7,5% w 1991 r., do 7,3% w 1992 r., do 5,9% w 1993 r., do 5,8% w 1994 r., do 5,6% w 1995 r., do 5,4% w 1996 r., do 4,9% w 1997 r., do 4,6% w 1998 r., do 4,5% w 1999 r., by w roku 2000 osiągnąć najniższy z dotychczasowego poziom 4,8%, mimo, że w ostatnich latach pod nadzór MRiRW zostały włączone z innych resortów trzy jednostki zatrudniające ponad 400 osób.

Zatrudnienie

Potencjał kadrowy jbr resortu jest nieznacznie skromniejszy od potencjału, jakim dysponuje 9 uczelni rolniczych, w których liczba profesorów i doktorów habilitowanych, razem wziętych, przewyższa w przybliżeniu o 200 - 300 osób liczbę wszystkich pracowników naukowych, zatrudnionych w jednostkach resortu.

W 2000 r. przeciętne w roku zatrudnienie w jbr resortu, łącznie z częścią produkcyjną ZD, wyniosło 6627 osób. Ze względu na duże ograniczenia w finansowaniu jbr z budżetu, permanentną w wielu jednostkach restrukturyzację wewnętrzną, a także ze względu na stosunkowo niskie płace, zatrudnienie ogółem w okresie transformacji zmniejszało się z roku na rok. Szczególnie duży spadek zatrudnienia w jbr resortu odnotowano na początku lat 90-tych. Spadek ogólnego zatrudnienia w latach 1989-1993 w jbr resortu wyniósł ok. 48%. Tendencja spadkowa utrzymywała się do 2000 r. Redukcje zatrudnienia dotyczyły głównie pracowników, zatrudnionych w działalności produkcyjnej ZD a także pracowników administracyjnych i technicznych.

W ciągu ostatnich pięciu lat (od 1995 r.), pomimo przeniesienia pod nadzór MRiRW trzech nowych jbr, w których w 2000 r. było zatrudnionych 376 osób, zatrudnienie w zapleczu naukowo-badawczym resortu spadło o 2870 osób, czyli o ponad 30,2% w stosunku do stanu w 1995 r. Liczba pracowników naukowych po gwałtownym spadku w latach 1991-1992, utrzymuje się od 1993 r. na prawie stałym poziomie około 1300 osób, chociaż i w tej grupie pracowników w ostatnich kilku latach odnotowuje się tendencję spadkową. W 2000 r. przeciętna w roku liczba pracowników naukowych w zapleczu badawczo-rozwojowym resortu wyniosła 1284 osób, podczas gdy w 1995 r. było ich 1319. Uwzględnić przy tym należy fakt włączenia w tym okresie do zaplecza resortu 3 nowych jbr z innych resortów, w których w 2000 r. było 113 pracowników naukowych. W tej sytuacji liczba profesorów zatrudnionych w jbr resortu nawet wzrosła ze 160 w 1995 r. do 171 w 2000 r.

Niepokojącym zjawiskiem jest powstanie luki pokoleniowej w wielu jbr. resortu wskutek niedoboru młodej kadry naukowej, która w 2000 r. stanowiła poniżej 9% ogółu pracowników naukowych. Począwszy od 1994 r. obserwuje

się jednak niewielki przyrost liczby pracowników naukowych w wieku do 30 lat, co należy ocenić pozytywnie w aspekcie odnawiania kadry naukowej (115 osób w 2000 r.).

Niekorzystna jest struktura terytorialna zatrudnienia pracowników naukowych, bowiem tylko 4,8 % (62 osoby) tych pracowników w 2000 r. było zatrudnionych w działach naukowych ZD.

Wraz z redukcją zatrudnienia w jbr resortu w okresie transformacji korzystnie wzrósł udział procentowy pracowników naukowych w strukturze zatrudnienia, osiągając w 2000 r. poziom 19,4%, podczas gdy jeszcze pięć lat temu - w 1995 r. wynosił tylko 13,9 %. Najliczniejszą grupę stanowią pracownicy ze stopniem naukowym doktora - 68%. Z tytułem naukowym profesora jest 155 pracowników, co stanowi 16% ogółu pracowników ze stopniami i tytułami naukowymi. W 1998 r. tytuł naukowy profesora uzyskało 9 osób, stopień naukowy doktora habilitowanego 17 osób, a doktora 41 osób. Najwięcej stopni i tytułów naukowych uzyskali pracownicy instytutów rolniczych. W centralnych laboratoriach przetwórstwa rolno-spożywczego nikt nie uzyskał stopni i tytułów naukowych. W grupie profesorów tylko 32 osoby nie ukończyły 50 roku życia, 263 osoby mają ponad 50 lat, a wśród nich aż 82 osoby uzyskały w 1999 r. uprawnień emerytalne. Jest to zjawisko bardzo niepokojące i należy je wziąć pod uwagę prowadząc procesy restrukturyzacyjne.

Analiza struktury wiekowej pracowników naukowych wskazuje, że najwięcej bo 46% stanowią pracownicy, którzy mają powyżej 50 lat. W przedziale wiekowym 31-50 lat znajduje się 45% pracowników natomiast do 30 lat tylko 9% pracowników.

W celu poprawienia struktury naukowej pracowników jbr należy:

- dążyć do zwiększenia zatrudnienia w grupie pracowników naukowych do 30 lat.
- zwiększyć aktywność pracowników naukowych w wieku 31-50 lat w zdobywaniu stopni naukowych, a w szczególności doktora habilitowanego.
- przeprowadzić weryfikację pracowników naukowych, którzy ukończyli 50 lat, a w szczególności pracowników zatrudnionych na stanowiskach asystentów.
- zaktywizować samodzielnych pracowników nauki w działalności na rzecz przewyższenia zastoju w rozwoju kadry naukowej.

Analiza efektywności jednostek badawczo-rozwojowych MRiRW metodą DEA¹

Na zlecenie Ministerstwa Rolnictwa zespół ekspertów pod kierunkiem prof. M. Świtłyka² przeprowadził analizę efektywności ponoszonych nakładów na

¹ DEA - Data Envelopment Analysis.

² Szyrmer J., Kaniszewski St., Świtłyk M. (1999): „Założenia do Programu Organizacji Zaplecza Badawczo-Rozwojowego Resortu Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej”. Warszawa 1999 r.

naukę w poszczególnych jednostkach badawczo-rozwojowych. Do obliczeń przyjęto model, w którym mierniki efektywności zorientowane są na efekty poszczególnych jbr (odpowiadają na pytanie o ile mogą być zwiększone efekty prac naukowo-badawczych, bez zmiany lub z optymalizacją ponoszonych nakładów?) oraz podejście zakładające zmienną skalę dochodów (VRS). Zastosowano w badaniach model zorientowany na efekty, ponieważ ilości efektów są podstawowymi kryteriami oceny jbr, a modele uwzględniające zmienną skalę dochodów pozwalają na uniknięcie wpływu braku optymalnych warunków funkcjonowania na skalę efektywności.

W celu określenia różnic w efektywności pomiędzy centralami a całymi jbr obliczenia wykonano dla central jbr oraz dla całych jbr uwzględniając odpowiednią agregację danych. Dla central uzyskane środki finansowe zdefiniowano jako sumę

- dotacji budżetowej KBN na działalność statutową, dotacji budżetowej na działalność ogólnotechniczną,
- dotacji budżetowej MRiGŻ (o. MRiRW), pozostałe wpływy z dotacji budżetowej,
- wpływów z fundacji,
- z tytułu uczestnictwa w naukowych programach współpracy z zagranicą,
- wpływów ze zleceń podmiotów gospodarczych na realizację prac badawczo-rozwojowych,
- sprzedaży wyników prac badawczo-rozwojowych,
- wpływów ze sprzedaży patentów, praw ochronnych, licencji, projektów racjonalizatorskich i innych osiągnięć naukowo-technicznych.

Dla całych jbr uzyskane środki finansowe zdefiniowano jako

- środków uzyskanych z dotacji budżetowej (KBN, MRiGŻ (o. MRiRW) oraz
- środków uzyskanych z innych źródeł przeznaczonych na dofinansowanie dotacji.

Metoda DEA daje możliwość wykrycia zależności ekstremalnych zmiennych przyjętych do analizy (co nie zawsze jest widoczne w innych metodach) oraz wskazuje na kierunki poszukiwania optymalnej kombinacji nakładów w celu osiągnięcia zaplanowanych efektów. Może być zatem ważnym elementem badań nad efektywnością jednostek, wspomagającym podejmowanie decyzji dotyczących m.in. formułowania strategii naprawczych dla obiektów o nie najlepszej kondycji finansowej.

Wyniki analizy wykazały, że nie zawsze ponoszone nakłady na działalność jednostek przynosiły oczekiwany skutek. Porównując wskaźniki efektywności dla central jbr oraz całości jbr stwierdzono znaczne pogorszenie się wskaźników efektywności w niektórych analizowanych całych jbr w porównaniu do central jbr co świadczy o nieefektywnej działalności części zakładów doświadczalnych.

Analiza zatrudnienia dokonana tą metodą wykazała, że w części jednostek występuje nadmiar pracowników w większości grup procowniczych.

Organizacyjne rozwiązania funkcjonowania nauki rolniczej w wybranych krajach Unii Europejskiej

W krajach Unii Europejskiej różnie przedstawia się sprawa finansowania, organizacji i nadzoru nad nauką rolniczą. W Holandii Ministerstwo Rolnictwa posiada obecnie 12 jednostek, w Wielkiej Brytanii 10 jednostek, w Republice Federalnej Niemiec 10 jednostek naukowych.

Organizacja nauk rolniczych w Holandii

Nauka rolnicza w Holandii realizowana jest na 3 poziomach: badania podstawowe – realizowane są w Uniwersytetach, badania strategiczne – są prowadzone w Instytutach należących do Ministerstwa Rolnictwa Holandii tzw. Instytuty DLO (Dienst Landbouwkundig Onderzoek). Obecnie jest ich 12 zatrudniających około 3000 osób. Dla wszystkich Instytutów jest jedna administracja, statystyka i biblioteka. Należy dodać, że z wyjątkiem 3 Instytutów, wszystkie pozostałe znajdują się w Wageningen. Organizacja Instytutów jest dyscyplinarna tj. prowadzi się badania w ramach określonej specjalności np. genetyki i hodowli, ochrony roślin, uprawy, nawożenia i agrotechniki – zajmując się zarówno roślinami rolniczymi, warzywniczymi jak i sadowniczymi oraz badania stosowane – prowadzone w Stacjach Badawczych. Obecnie w Holandii jest 10 Stacji badawczych.

Finansowanie nauki w Holandii przedstawia się następująco:

– nauki podstawowe	– 100% nakładów pochodzi z budżetu
– nauki strategiczne	– 80% nakładów z budżetu i 20% z fundacji
– nauki stosowane	– 50% nakładów z budżetu i 50% z fundacji
- (związki farmerów, giełdy i inne).

Stacje Badawcze są ściśle połączone z regionalnymi farmami doświadczalnymi. Przyznane środki finansowe na roczną działalność każdej Stacji są w 2/3 wykorzystywane na działalność samej Stacji Doświadczalnej i 1/3 na działalność farm doświadczalnych.

Bardzo interesujące jest pozyskiwanie środków finansowych na naukę z organizacji farmerskich, giełd i aukcji. Każdy z farmerów płaci podatek na rozwój nauki. Udział ten jest różny zależnie od rodzaju produkcji i wynosi:

– 0,2% od obrotu	produkcja rolnicza
– 0,35% od obrotu	produkcja warzywnicza
– 0,6% od obrotu	produkcja sadownicza
– 0,15% od obrotu	produkcja szklarniowa
– 0,02% od obrotu	produkcja zwierzęca.

Nauka rolnicza w Federalnej Republice Niemiec

Stosownie do zapisów art. 74 Konstytucji RFN zadaniem jednostek naukowo-badawczych jest naukowe rozpoznawanie problemów oraz przedstawianie propozycji do podejmowania przez Rząd decyzji celem wykonania zadań legislacyjnych i administracyjnych, zmierzających do zwiększenia dobrobytu całego społeczeństwa.

Nauka resortowa jest ukierunkowana na wspomaganie osiągania przez Ministra Rolnictwa, Wyżywienia i Leśnictwa (BML) celów politycznych i gospodarczych postawionych przez Rząd Federalny. Badania w zakresie działania BML realizuje 10 jednostek naukowych oraz Centralna Stacja Dokumentacji Rolniczej i Informacji. Są one w całości finansowane przez Ministra Rolnictwa. Oprócz tych jednostek stosownie do art. 91 b Konstytucji RFN zadania te realizuje również 7 instytutów badawczych z tak zwanej „niebieskiej linii” oraz Centralna Biblioteka Wiedzy Rolniczej. Te jednostki są finansowane w połowie z budżetu federalnego i w połowie z budżetów krajów związkowych.

Prace badawcze realizują też inne jednostki badawcze, w tym jednostki naukowe wielkich przedsiębiorstw pracujących na rzecz rolnictwa, leśnictwa i wyżywienia. Realizowane są również prace o zasięgu międzyresortowym i koordynowane są przez Federalne Ministerstwo Oświaty, Nauki, Badań i Technologii (BMBWT). Dwie jednostki naukowe pełnią również zadania naczelnego urzędu rządowego. Są to Federalny Instytut Naukowy Rolnictwa - Bundesforschungsanstalt für Landwirtschaft - BBA i Federalny Instytut Naukowy Chorób Wirusowych Zwierząt / Bundesforschungsanstalt für Viruskrankheiten der Tiere - BFAV.

Ze względu na oszczędności finansowe w przyszłości planuje się pozostawienie 7 jednostek naukowych w resorcie - zmniejszenie o 30%. Ile i jakie jednostki naukowe resortu pozostaną i jak będą one zorganizowane zależy wyłącznie od kierownictwa BML.

Istniejące rozwiązania dotyczące funkcjonowania i prowadzenia resortowych badań w zakresie działania Ministra BML, szczególnie te dotyczące kompetencji Ministra BML w finansowaniu resortowych jednostek badawczo-rozwojowych oraz kwestie organizacji nauki resortowej, jak też koordynacji międzyresortowej mogą być przydatne do wykorzystania w warunkach Polskich do prowadzenia reorganizacji resortowych instytutów Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi oraz do nowelizacji ustawodawstwa dotyczącego funkcjonowania i współdziałania wszystkich członów organizacyjnych odpowiadających i realizujących zadania naukowo-badawcze w Polsce.

Przy pracach nad nowym modelem organizacji nauki w sferze rolnictwa w Polsce można również wziąć pod uwagę rozwiązanie Wielkiej Brytanii, gdzie istnieje szereg Instytutów i Laboratoriów finansowanych głównie przez Ministra Rolnictwa i koordynowanych przez Radę Rolniczych Badań Naukowych.

Dla pełniejszego zobrazowania istniejących systemów organizacji badań i nauki w sferze rolnictwa ważnym jest również system istniejący we Francji, gdzie funkcjonuje jeden Państwowy Instytut Rolniczy (INRA), działający na zasadzie korporacji, skupiający wiele ośrodków naukowych z terenu całego kraju, mających dużą samodzielność.

Poza zagadnieniem organizacji badań i nauki warto również podkreślić, że w najbardziej rozwiniętych krajach OECD najwięcej środków kieruje się na badania stosowane i to w proporcji 70% badania stosowane, 30% badania podstawowe. Mimo, że z takim podziałem nauki można polemizować to uwzględniając bardzo wysoką efektywność polityki naukowej i gospodarczej w krajach rozwiniętych, firma Arhtur de Little w swojej ekspertyzie sfinansowanej ze środków PHARE, dla rządu polskiego zaleca by skorzystać z dobrych wzorów. W kraju rozwijającym się w taki sposób jak Polska powinniśmy preferować ze szczególną troską badania stosowane. Zalecenie to niestety nie jest realizowane! W dalszym ciągu w polityce naukowej państwa preferowane są badania poznawcze (podstawowe) i to z dziedzin, które nie mają wpływu na potencjalny rozwój gospodarczy kraju. Oznacza to mniejsze zaangażowanie i ukierunkowanie badań na cele gospodarki, na cel zniwelowania dystansu technologicznego, na zafunkcjonowanie wyników badań jako towaru na rynku i w konkurencji. Jeżeli na ten wyjątkowo niekorzystny stan nałożymy rozproszonego odbiorcę wyników badań i brak zdecydowanych działań w kierunku utworzenia nowoczesnej struktury gospodarki oraz błędnie realizowany proces prywatyzacji - z pominięciem tzw pakietu badania i rozwój, to obraz realnego wsparcia wynikami badań rozwoju gospodarki i poprawy konkurencyjności na rynku, wydaje się być trudny do osiągnięcia.

Możliwe działania restrukturyzacyjne jbr

Działania dotychczasowe

Restrukturyzacja jbr Resortu rolnictwa prowadzona w latach 1991-1992 wynikała z drastycznego ograniczenia środków budżetowych KBN na działalność badawczą w jbr i polegała głównie na dużym zmniejszeniu zatrudnienia i upraszczaniu struktur organizacyjnych wewnątrz jednostek poprzez zmniejszanie liczby pionów organizacyjnych, komórek organizacyjnych i samodzielnych stanowisk pracy. W latach 1993-1997 zmiany strukturalne obejmowały przede wszystkim zakłady doświadczalne funkcjonujące w strukturach organizacyjnych 11 instytutów o profilu rolniczym. W okresie tym nastąpiło zmniejszenie liczby zakładów z 71 do 60. W wyniku podjętych działań restrukturyzacyjnych powierzchnia gruntów będących w wieczystym użytkowaniu jbr. zmniejszyła się z ponad 56 tys. ha do ok. 49 tys. ha. W 1997 r. jbr wydzierżawiły spółkom i innym podmiotom ponad 7,3 tys. ha. W okresie tym wystąpiła tendencja wzrostowa w sprzedaży zbędnego majątku jbr, szczególnie mieszkań zakładowych

i gruntów, co odciążało jednostki z ponoszenia kosztów utrzymania tego majątku.

W grudniu 1996 roku Minister Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, w uzgodnieniu z Przewodniczącym Komitetu Badań Naukowych oraz Ministrem Finansów, wydał zarządzenia w sprawie połączenia:

- Instytutu Hodowli i Aklimatyzacji Roślin z Instytutem Ziemiaka.
- Instytutu Zootechniki z Centralnym Ośrodkiem Badawczo-Rozwojowym Drobiarstwa.

W planach Minister Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej w 1996 roku były również działania prowadzące do utworzenia z 23 jbr 12 silniejszych kadrowo i organizacyjnie instytutów kompleksowo realizujących badania w poszczególnych, ważnych z gospodarczego punktu widzenia obszarach nauki. Sprzeciw części środowiska naukowego i wpłatanie w ten proces grup politycznego nacisku zahamowało te przekształcenia. Gdyby nie te działania dziś o wiele łatwiejszy byłby proces budowy Państwowych Instytutów Badawczych w obszarze rolnictwa, rynku rolnego i rozwoju wsi. Niezależnie od tych uwarunkowań w resorcie rolnictwa w dalszym ciągu pracowano nad restrukturyzacją jbr.

W 1997 r. Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej przeprowadził reorganizację polegającą na poszerzeniu obszaru badawczego o zagadnienia badań nad rynkiem produktów ogrodnictwa;

W 1997 r. Minister Rolnictwa przejął zgodnie z zarządzeniem z 30 grudnia 1996 r., byłego Ministra Przemysłu i Handlu, nadzór nad Instytutem Maszyn Spożywczych oraz Ośrodkiem Badawczo-Rozwojowym Maszyn dla Przetwórstwa Płodów Rolnych.

Należy stwierdzić, że wszystkie jbr resortu w większym lub mniejszym stopniu prowadziły w 1998 r. dalszą wewnętrzną restrukturyzację pod kątem efektywniejszego wykorzystania posiadanego potencjału dla celów badawczych, wdrożeniowo-upowszechnieniowych i produkcyjno-usługowych.

W dalszym ciągu kontynuowana jest restrukturyzacja jbr poprzez:

- przekształcenie (utworzenie na bazie majątku) zakładów w jednoosobowe spółki z o.o. jbr lub wnoszenie części ich mienia aportem do innych spółek prawa handlowego.
- wydzierżawienie zbędnego majątku.
- sprzedaż części posiadanych gruntów (prawa wieczystego użytkowania) i zbędnego do celów naukowych mienia w drodze przetargu publicznego. W jbr. dokonywany jest przegląd niewykorzystanych środków trwałych, które sukcesywnie oferowane są do sprzedaży. Coraz ściślejsza współpraca jbr z zakładami przemysłowymi powoduje, że jednostki likwidują własny potencjał doświadczalny, którego funkcje przejmują oddziały produkcyjne zakładów.

- nieodpłatne przekazywanie zasobów mieszkaniowych organom samorządu terytorialnego lub spółdzielniom założonym przez najemców oraz ich sprzedaż najemcom.

Oczekuje się, że wynikiem przemian w zapleczu badawczo-rozwojowym rolnictwa będzie utworzenie jednostek naukowych działających w różnych formach organizacyjnych:

- których wielkość i organizacja zarządzania zapewni niezbędną w gospodarce rynkowej elastyczność ich funkcjonowania oraz efektywność gospodarowania posiadanym mieniem i środkami finansowymi,
- które będą przygotowane pod względem kadrowym i technicznym do kształcenia kadry naukowej oraz do realizacji ścisłej współpracy z odbiorcami prac badawczych, a także z doradztwem i szkolnictwem rolniczym,
- które zapewnią komplementarność prac badawczo-rozwojowych w określonych statutem obszarach badawczych, także realizację programów interdyscyplinarnych, międzyresortowych oraz międzynarodowych,
- które będą mogły być wykorzystane przez resort do opracowywania ekspertyz, analiz i syntez o charakterze interdyscyplinarnym, niezbędnych do realizacji nowych zadań stawianych przed resortem,
- które wyodrębnią i pozbędą się niechcianego majątku itp.

Kierunki oraz obszary badań realizowanych przez jednostki naukowe powinny wynikać przede wszystkim z:

- potrzeb gospodarki narodowej i jej podmiotów, zamawiających określone badania,
- zakresu współpracy krajowej i zagranicznej, która wymaga kontynuacji określonych badań, mających niejednokrotnie charakter usługowy,
- oczekiwań odbiorców, którzy gotowi są wdrażać i upowszechniać innowacje,
- priorytetów badawczych ustalonych i przyjętych do finansowania przez Komitet Badań Naukowych.

Z analizy powyższych przesłanek wyłaniają się następujące obszary badawcze:

- technika i technologia w rolnictwie, infrastruktura techniczna i przyrodniczo-techniczna wsi,
- hodowla i uprawa roślin oraz nasiennictwo, w tym hodowla i technologia upraw roślin warzywnych, sadowniczych i kwiatów,
- zagadnienia agronomii, agrotechniki i ochrony roślin, zrównoważonego rozwoju produkcji roślinnej oraz ochrony środowiska i przestrzeni rolniczej,
- hodowla, chów i żywienie zwierząt,
- ochrona zdrowia zwierząt i weterynaryjna ochrona zdrowia publicznego,

- hodowla i produkcja ryb oraz prowadzenie gospodarki rybackiej,
- biotechnologia oraz technika i technologia procesów przetwórstwa rolno-spożywczego,
- zagadnienia kształtowania i zagospodarowania przestrzennego obszarów wiejskich, bioróżnorodności siedlisk, ochrony krajobrazu, dorobku kulturowego wsi itp. zagadnienia ekonomiki i organizacji działalności wytwórczej oraz społeczno-ekonomicznych aspektów rozwoju wsi i rolnictwa.

W każdym z podanych obszarów muszą być rozwiązywane zagadnienia dotyczące, spraw monitorowania standardów i norm, badania jakości oraz prognozowania. Zasadnym będzie również powołanie kilku Zakładów Doświadczalnych prowadzących interdyscyplinarne doświadczenia na rzecz kilku jednostek naukowych, określonego regionu kraju czy interdyscyplinarnego programu badawczego.

Przewiduje się, że w każdym z podanych obszarów powinien funkcjonować Państwowy Instytut Badawczy (BIP). Niezależnie od PIB w tych obszarach mogą również funkcjonować inne jednostki w różnych formach organizacyjnych np: jbr, spółki prawa handlowego, jednostki funkcjonujące w ramach podmiotu gospodarczego itp. Restrukturyzacja jednostek badawczo-rozwojowych resortu rolnictwa jest nieunikniona i większość kierownictw jednostek oraz pracowników zdaje sobie z tego sprawę. Należy jednak podkreślić, że restrukturyzacja nie może być procesem szybkim i powinna być zaplanowana na kilka lat.

Uwzględniając cele naukowe, gospodarcze i ekonomiczne w procesie reorganizacji zaplecza badawczo-rozwojowego, zwłaszcza przy tworzeniu PIB należy mieć na uwadze fakt, że oprócz struktur organizacyjnych i zakresu uprawnień, ważną sprawą będzie wyposażenie ich w niezbędne mienie (budynki, budowle, grunty, infrastrukturę techniczną). Cel taki można uzyskać tylko przy reorganizacji całej nauki, a więc wszystkich trzech pionów występujących obecnie w kraju tj. **Szkolnictwa Wyższego, Polskiej Akademii Nauk i Jednostek Badawczo-Rozwojowych**. Nie wyklucza to jednak przygotowań w poszczególnych pionach do restrukturyzacji całej nauki, pod warunkiem tworzenia spójnych ustaw i rozporządzeń traktujących naukę całościowo.

EUGENIUSZ K. CHYŁEK

ZMIANY W ORGANIZACJI ZAPLECZA NAUKOWO-BADAWCZEGO RESORTU ROLNICTWA

STRESZCZENIE

Nauka warunkuje rozwój gospodarczy i cywilizacyjny oraz podnosi prestiż kraju we współczesnym świecie. Najważniejszym celem polityki naukowej i naukowo-technicznej państwa jest uzyskanie wyników, które mogą wspierać procesy transformacji

społeczno-gospodarczej kraju i przyczynić się do wzrostu jego gospodarki i rozwoju społecznego. Dla osiągnięcia tego celu niezbędne jest skuteczne powiązanie nauki z innymi obszarami aktywności społecznej i gospodarczej, a w szczególności z oświatą i doradztwem. Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, dostosowując struktury oraz zakres badań jednostek naukowych do obecnych i przyszłych potrzeb resortu, rozpoczęło konsultację ze środowiskiem naukowym w celu wypracowania najlepszych rozwiązań reorganizacji resortowego zaplecza badawczo-rozwojowego.

Przeprowadzone w resorcie rolnictwa analizy wykazały, że nie zawsze ponoszone nakłady na działalność statutową jednostek badawczo-rozwojowych (jbr) przynosiły oczekiwany skutek. Porównując wskaźniki efektywności dla central jbr oraz całości jbr stwierdzono znaczne pogorszenie się wskaźników efektywności w niektórych analizowanych całych jbr w porównaniu do central jbr, co świadczy o nieefektywnej działalności części zakładów doświadczalnych. W propozycjach zmian organizacyjnych poza budową struktur przyszłych Państwowych Instytutów Badawczych, zasadnym będzie również utworzenie Zakładów Doświadczalnych prowadzących interdyscyplinarne doświadczenia na rzecz kilku jednostek naukowych, określonego regionu kraju czy interdyscyplinarnego programu badawczego.

EUGENIUSZ K. CHYLEK

CHANGES IN ORGANISATION OF A SCIENTIFIC BASE FOR AGRICULTURE

SUMMARY

Economic and civilization development, and prestige of the country in the world today are conditioned by research. The most important goal of scientific or scientific and technological policy is to gain results which could support processes of social and economic transformation in the country, and contribute to increase its economy and social development. In order to achieve this aim, effective connection of science with other fields of social and economic activities, especially with education and advisory service, is essential.

The Ministry of Agriculture and Rural Development, adjusting structures and scope of research for the research institutes (units) to present and future needs of Polish agriculture, started consultations with scientists to work out the best solutions for reorganization of the supervised research units.

Analysis carried out at the Ministry proved that expenditures on research statutory activities in the supervised by the Minister research institutes in some cases have not brought expected results. Comparing indexes of efficiency achieved by the research units headquarters with the indexes of the same whole units, we stated essential deterioration of the indexes in some units in comparison with achieved in their headquarters. This shows ineffective activities in some of the experimental stations being part of the research institutes. Suggesting organizational changes in the structure of the research institutes, beyond establishing so-called state research institutes in the nearest future, forming the experimental stations for conducting interdisciplinary experiments - each one in aid of a few research institutes located in the same region of the country, or establishing an interdisciplinary research programme, will be legitimate.

ANDRZEJ PIOTR WIATRAK
*Szkola Główna Gospodarstwa Wiejskiego
w Warszawie*

KIERUNKI I ZAKRES PRACY DORADCZEJ W PRODUKCJI ROŚLINNEJ*

1. Wstęp

Doradztwo rolnicze jest świadomą, zorganizowaną pomocą instytucji doradczej, świadczącej usługi dla rolników i mieszkańców wsi, którzy znajdują się lub mogą się znaleźć w określonej sytuacji problemowej oraz mającej na celu: ukazanie im istniejącej sytuacji wraz z uwarunkowaniami, przygotowania ich do rozpoznawania tej lub podobnych sytuacji i rozwiązywania swoich problemów zawodowych i rodzinnych, a także podejmowania samodzielnych decyzji i skutecznych działań w tym zakresie. Podstawowym, zatem zadaniem doradztwa rolniczego jest pomoc producentom rolnym poprzez: dostarczenie informacji o możliwościach sprzedaży wytworzonej produkcji rolniczej, określenie podejmowania kierunków produkcji zapewniających poprawę efektywności gospodarowania lub co najmniej jej nie zmniejszanie, wskazywanie na możliwości wykorzystania dodatkowych źródeł dochodu związanych z produkcją rolniczą. Odbywa się to poprzez działalność edukacyjną oraz dostarczanie informacji o: wynikach badań naukowych, innowacjach technicznych, usprawnieniach organizacyjnych, rynku i o sytuacji ekonomicznej w otoczeniu rolnictwa [Wiatrak 1998a].

W niniejszym opracowaniu analizuję wybrane zagadnienia dotyczące zorganizowania systemu doradztwa rolniczego pod kątem dostosowania do wymogów gospodarki rynkowej i integracji z Unią Europejską. Zagadnienia te są również istotne w organizowaniu produkcji w gospodarstwach rolniczych, zapewnienia jej efektywności i rentowności. Szczególną uwagę zwrócono na produkcję roślinną, w odniesieniu do której są nowe wymagania, związane zarówno

* Opracowanie wykonano w ramach projektu badawczego KBN nr 5 P06J 001 17 pn.: „Procesy dostosowawcze w produkcji roślinnej w Polsce w kontekście integracji z Unią Europejską”.

z uprawą nowych gatunków i odmian roślin, jak i ze zmianą podejścia do jej intensyfikacji, rozwoju zgodnie z zasadami ekologii itp., przy jednoczesnym procesie jej specjalizacji. Podstawą opracowania jest analiza istniejącego stanu w Polsce i UE oraz obserwacje i przemyślenia własne.

2. Obecny stan doradztwa w zakresie produkcji roślinnej w Polsce

Celami statutowymi ośrodków doradztwa rolniczego (ODR-ów) są: prowadzenie doradztwa dla ludności wiejskiej z zakresu technologii produkcji, ekonomiki i organizacji gospodarstwa rolniczego oraz marketingu, opracowanie analiz, prognoz, programów i ekspertyz z zakresu gospodarki rolnej i jej otoczenia oraz upowszechnianie programów i działań dotyczących rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich, kreowania przedsiębiorczości na obszarach wiejskich, podnoszenie kwalifikacji zawodowych rolników i przekwalifikowania rolników oraz przygotowania ich do wykonywania innych zawodów, prowadzenia doradztwa socjalno-ekonomicznego i socjalnego oraz prowadzenie informacji rynkowej, naukowej oraz polityce rolnej, regionalnej i samorządowej związanej z prowadzoną działalnością.

ODR świadczy przede wszystkim doradztwo w zakresie produkcji rolniczej i prowadzenia gospodarstwa rolniczego, ale obecnie zakres zadań wzrasta w odniesieniu do rozwoju obszarów wiejskich i kreowania przedsiębiorczości. Doradztwo dotyczące produkcji roślinnej jest w zainteresowaniu wszystkich ODR-ów w Polsce, ale zakres działań jest zróżnicowany w zależności od struktury produkcji rolniczej i aktywności danej placówki. Zagadnienia dotyczące produkcji rolniczej, którymi zajmują się doradcy, najczęściej dotyczą: technologii produkcji roślinnej, sadownictwa, warzywnictwa i produkcji pasz. W niektórych ODR-ach są też takie działy, które bezpośrednio zajmują się tą działalnością, ponieważ nasilenie danej działalności jest dość duże (np. sadownictwo, czy warzywnictwo w gminach podwarszawskich). Natomiast pośrednio produkcją roślinną zajmują się pozostałe działy ODR, a zwłaszcza działy mechanizacji rolnictwa oraz ekonomiki produkcji i organizacji gospodarstw. Ponadto należy uwzględnić, że taką działalnością zajmują się również doradcy ds. grup producenckich, które dotyczą produkcji roślinnej.

Poza strukturami ODR-ów doradztwem z zakresu produkcji roślinnej zajmują się inne organizacje i instytucje, m. in. takie jak: zakłady przetwórstwa produktów roślinnych, izby rolnicze, związki branżowe i przedsiębiorstwa zaopatrujące rolnictwo w środki produkcji. Działalność tych organizacji w ostatnich latach wzrasta, a ciągle w Polsce – w porównaniu do krajów UE – ma charakter i śladowy i wiele należy zrobić, aby zwiększyć te działania. Jest to konieczne, gdyż wzrasta udział gospodarstw specjalizujących się w produkcji roślinnej, a zwłaszcza na terenach postpegeerowskich, gdzie odsetek gospodarstw specjali-

zujących się w produkcji roślinnej dochodzi do 20%. Ponadto w wielu rejonach produkcja roślinna jest w całości podporządkowana produkcji zwierzęcej (np. wielu gospodarstwach dawnego woj. łomżyńskiego), co też wymaga dobrego przygotowania się, aby jak najlepiej wykorzystać ziemię do produkcji pasz (co do wielkości i struktury).

3. Kierunki przyszłych zmian doradztwa w zakresie produkcji roślinnej w Polsce

System doradztwa rolniczego w Polsce nie został prawnie uregulowany, a ponadto nie jest w pełni dostosowany do nowego podziału administracyjnego. Dotychczas było kilkanaście projektów reformy systemu doradztwa rolniczego w Polsce, ale żaden z nich nie zdobył aprobaty parlamentu. Zagadnienia te wymagają rozwiązania na szczeblu krajowym, gdyż w krajach UE nie ma jednolitego systemu doradztwa rolniczego i nic na ten temat nie mówią kolejne dyrektywy, a zwłaszcza w odniesieniu do produkcji roślinnej. Każdy z krajów członkowskich ma samodzielność w tworzeniu struktur doradczych. Jedynym odniesieniem do doradztwa w zakresie produkcji roślinnej są grupy producenckie, popierane przez Unię Europejską. W tym wypadku doradztwo rolnicze jest prowadzone przez wyspecjalizowane instytucje lub doradców, zatrudnianych i opłacanych przez poszczególne grupy producenckie.

Zakres działania doradztwa rolniczego i sposoby jego oddziaływania na rolnictwo w krajach Unii Europejskiej wynikają z realizowanej polityki rolnej. Polska wchodząc w struktury UE musi dostosować się do realizowanej polityki rolnej, a to oznacza konieczność przemian strukturalnych gospodarki żywnościowej i obszarów wiejskich. W okresie dostosowania rolnictwa polskiego do wymogów Unii konieczne będą przede wszystkim działania w zakresie [Wiatrak 1998b]:

- *doradztwa w zakresie wielofunkcyjnego rozwoju wsi,*
- *doradztwa socjalno-ekonomicznego,*
- *doradztwa ekologicznego.*

Z trzech wymienionych tutaj kierunków doradztwa działania w zakresie produkcji roślinnej będą dotyczyły przede wszystkim doradztwa ekologicznego, w tym część zadań związanych z przepisami fitosanitarnymi i jakością produktów rolniczych. Są to zadania doradcze związane z procesem integracji Polski z UE oraz przemianami strukturalnymi rolnictwa. Takie działania są niezbędne, aby rolnictwo polskie było bardziej opłacalne i konkurencyjne. Działania te w małym stopniu dotyczą produkcji rolniczej, w tym roślinnej, ale w ostatecznym rozrachunku powinny doprowadzić do specjalizacji produkcji, a wraz z tym zmieni się zapotrzebowanie na doradztwo specjalistyczne w poszczególnych kie-

runkach produkcji (w tym przypadku dotyczące poszczególnych gałęzi produkcji roślinnej).

Doradztwo w produkcji rolniczej, w tym roślinnej, dotyczy przede wszystkim następujących sfer:

- przygotowania rolników i mieszkańców wsi do rozpoznawania występujących sytuacji problemowych oraz podejmowania samodzielnych decyzji i skutecznych działań w tym zakresie,
- upowszechnianie postępu rolniczego oraz nowych form gospodarowania w rolnictwie i w jego otoczeniu,
- szkolenia rolników w podanych zakresach.

W gospodarstwie rolniczym dla jego kierownika *problemem* jest każdy napotkany przez niego zbiór warunków i ograniczeń, które zmniejszają efektywność działania i których nie może on rozwiązać za pomocą swoich dotychczasowych wiadomości, umiejętności oraz przyzwyczajeń i postaw. W tym celu potrzebna jest pomoc, którą może zapewnić doradca, posiadający doświadczenie w rozwiązywaniu problemów, wiedzę na ten temat oraz znający czynniki warunkujące istniejący stan. Chodzi tutaj zarówno o czynniki związane z prowadzeniem gospodarstwa rolniczego i wytwarzania produktów rolniczych, jak i o czynniki zewnętrzne w stosunku do gospodarstwa. W tym wypadku szczególne znaczenie posiada znajomość czynników zewnętrznych, których rolnik nie zawsze w pełni sobie uświadamia i nie zawsze uwzględnia w swoich działaniach. W gospodarce rynkowej uwzględnienie otoczenia gospodarstwa rolniczego, to co najmniej połowa sukcesu. Podkreślić należy, że w obecnych warunkach czynniki zewnętrzne mają zasadniczą rolę w wyznaczaniu ich organizacji i przystosowaniu do otoczenia kierunku i struktury produkcji, stopnia jej intensywności itp. Ma to zasadnicze w obecnych warunkach, ale rola ta będzie wzrastała przy specjalizacji produkcji i dostosowania jej do wymogów wspólnej polityki rolnej w przyszłości. Dotyczy to każdego rodzaju działalności, w tym produkcji roślinnej.

Instytucje doradcze, spełniając przedstawione zadania doradcze, powinny przygotowywać rolników do zachodzących przemian oraz do korzystania z pomocy innych instytucji pracujących na rzecz wsi i rolnictwa. Chodzi tutaj przede wszystkim o [Wiatrak 1998b]:

- stworzenie systemu doradztwa i informacji o zachodzących przemianach oraz możliwych kierunkach dostosowań gospodarstw rolniczych do istniejących warunków produkcyjno-ekonomicznych, w tym podejmowania działalności pozarolniczej,
- zapewnienie integracji rolnictwa z przemysłem spożywczym, a wraz z tym zwiększenie znaczenia kontraktacji produkcji rolniczej i doradztwa świadczonego przez zakłady przetwórstwa rolniczego,

- świadczenie doradztwa sprzyjającego propagowaniu zespołowych form działań (grup samopomocowych, kółek maszynowych, różnego rodzaju spółdzielni itp.),
- powiązanie rolnictwa z rozwijaniem przedsięwzięć agroturystycznych i przygotowania wspólnych pakietów przez grupy rolników, a wraz z tym zapewnienia doradztwa specjalistycznego.

Sprzyjanie działaniom doradczym w zakresie produkcji roślinnej i powinno być jednym z kierunków przyszłych działań, które będą zmierzały do wykorzystania posiadanych zasobów, zgodnie z istniejącym zapotrzebowaniem i rachunkiem ekonomicznym. Oznacza to, że doradztwo takie powinno połączyć ze sobą aspekt technologiczny i ekonomiczny, czego wyrazem może być przygotowanie biznesplanu. Oczywiście konkretne programy doradcze dotyczące produkcji roślinnej nie powstają w próżni, ale w dostosowaniu do występujących potrzeb w tym zakresie produkcji. Rolą doradztwa jest pobudzanie tych potrzeb i przygotowania programów standardowych, które są uszczegółowiane w trakcie ich realizacji i we współpracy z rolnikami. Tutaj właśnie rolnicy (zwłaszcza rada społeczna doradztwa) powinni wskazywać na określone potrzeby doradztwa, kierunki działań, zmian itp., również w odniesieniu do grup producenckich.

Struktury doradcze powinny mieć charakter publiczny w obecnym okresie, ze względu na wielość zadań i przemiany strukturalne rolnictwa. Brak tradycji w zakresie płatnego doradztwa oraz zubożenie ludności rolniczej nie sprzyja wprowadzeniu zmian i dostosowania do otoczenia. W związku z tym powinna być zapewniona pomoc w okresie zachodzących przemian, ale z nastawieniem – jak w krajach UE – stopniowego przejścia na doradztwo płatne (np. w ramach grup producenckich) i rozwój różnych, nowych instytucji, świadczących usługi doradcze. Optymalne wykorzystanie tego co jest, powinno z kolei łączyć się z istniejącymi instytucjami i świadczonym przez nie doradztwem, nawet jeśli obecnie jest w formie śladowej. Współdziałanie bowiem różnych instytucji stworzy lepsze możliwości wykorzystania zasobów i spojrzenia na tę problematykę z różnych stron. Uwzględnić tutaj należy przede wszystkim doradztwo – oprócz publicznego – świadczone przez następujące instytucje:

- *przemysł spożywczy*, potrzebujący produktów o określonych standardach i wymaganiach, zajmujący się doradztwem specjalistycznym,
- *wyspecjalizowane organizacje rolników* (np. związki producentów) zajmujące się doradztwem specjalistycznym, o charakterze technologicznym.

Te dwie instytucje powinny mieć coraz większą rolę w rozwijaniu doradztwa w zakresie produkcji roślinnej, prowadzonej agrotechniki, sposobów nawożenia, upowszechniania postępu rolniczego itp. [Wiatrak 1990]. W przedstawionych obszarach jest wiele do zrobienia, w tym zwłaszcza w pobudzaniu kierunków dalszych działań, specjalizacji, wprowadzaniu innowacji itp., a więc działaniom

sprzyjającym kreowaniu przedsiębiorczości rolniczej. Tutaj są możliwości wspólnego działania w celu osiągnięcia założonych, zmierzających do przebudowy sektora rolnego. Uważam, że powinny być to instytucje wiodące w doradztwie w zakresie produkcji roślinnej, a inne instytucje miałyby charakter uzupełniający (np. *organizacje rolników o charakterze społecznym oraz przedsiębiorstwa handlowe i usługowe*, sprzedające środki produkcji i usługi dla rolnictwa).

Integracja pionowa między rolnictwem a przemysłem spożywczym jest procesem wywołującym podział pracy, specjalizację i upowszechnianie postępu (biologicznego, organizacyjnego i technologicznego). Odbywa się to poprzez [Piwowar 1998]:

- zapewnienie równomiernego dopływu odpowiednich surowców do przetwórstwa, co ułatwia wytwarzanie wysokiej jakości produktów;
- zachęcanie do modernizacji aparatu wytwórczego i dostosowania do skali produkcji i jej jakości;
- racjonalne organizowanie działalności i podejmowanie decyzji w dłuższej perspektywie czasowej ze względu na gwarantowanie zbytu produktów i zmniejszenie poziomu ryzyka.

Korzyści z tej współpracy wynikają z przygotowania procesu produkcyjnego i nauczania rolników w jaki sposób powinni postępować, aby wytwarzali produkty o odpowiednich standardach. W następstwie tego będzie można wyselekcjonować grupy producentów, którzy produkują więcej i taniej (efekt skali produkcji) i będą konkurencyjni na rynkach unijnych. Upowszechnienie takiej współpracy i podjętych działań będzie sprzyjało poprawie efektywności produkcji rolniczej i przemysłu spożywczego [Urban 2000]. Podobne efekty może zapewnić również integracja pozioma rolników i doradztwo w ramach powstających grup i zrzeszeń. Chodzi tutaj – oprócz organizowania doradztwa technologicznego i ekonomicznego – organizowanie przepływu informacji, badanie rynku zbytu, wspólne rozwiązywanie powstających problemów, przygotowanie produktów i ich strategii marketingowych, a więc działań związanych z organizowaniem procesu wytwórczego, podejmowaniem decyzji i zarządzaniem. Ogrom zadań i pracy jest tutaj szeroki, dlatego też w warunkach niedostatecznych kwalifikacji rolników – jak mamy do czynienia w Polsce – szczególnie jest potrzebna pomoc doradcza. Na początku – jak pisałem w formie pomocy ze strony państwa, ale przy uświadomieniu sobie jej potrzeby i korzyści, chętniej rolnicy zaakceptują odpłatność za te usługi. Nic tak nie przekonuje, jak uzyskane powodzenie dzięki przemyślanemu i celowemu działaniu.

4. Formy pracy doradczej w produkcji roślinnej

Realizując poszczególne tematy ODR-y udzielają porad producentom rolnym, organizują szkolenia, seminaria, wycieczki, wystawy, pokazy i demonstra-

cje na poletkach itp. Ponadto w wielu ODR-ach są organizowane targi rolne i kiermasze. Najczęściej dla osiągnięcia określonych celów stosuje się równocześnie dwie lub więcej metod, np.: połączenie wystawy z pokazem, demonstracja połączona z szkoleniem lub szkolenie połączone z demonstracją oraz targi połączone z pokazem i seminariami tematycznymi. Wśród metod oświatowych dominują *metody aktywizujące i poszukujące*, bazujące na dotychczasowym doświadczeniu i wiedzy słuchaczy, które najczęściej są stosowane łącznie. Wymienione metody pracy doradczej i oświatowej składają się na *formy pracy doradczej*, zróżnicowane dla potrzeb i możliwości różnych jej odbiorców.

System pracy doradczej oparty jest na różnej formie pracy, świadczonej jako usługa dla określonej grupy ludności (w tym wypadku ludności rolniczej zajmującej się produkcją roślinną). Metody pracy są zróżnicowane w zależności od rodzaju działalności. I tak w produkcji roślinnej część pracy doradczej jest związana z plantacją, co łączy się z przebywaniem na polu, oglądaniem danej uprawy, pokazem lub lustracją w konkretnym gospodarstwie. Takie postępowanie jest niezależne od charakteru instytucji, która świadczy dane usługi doradcze. Przyjmując, że podstawą działań w produkcji roślinnej jest integracja rolnictwa i przemysłu spożywczego, w dalszej części formy pracy doradczej będą odnosił do tego typu powiązania, wiążącego się z zainteresowaniem dobrej pracy jednej i drugiej strony.

I tak przy współpracy rolników z przetwórstwem integratorem jest przemysł spożywczy, który utrzymuje związki z rolnikami poprzez:

- przeprowadzane zebrania terenowe,
- organizowane szkolenia,
- kontakty rolników z instruktorami,
- przygotowane materiały szkoleniowe.

Przemysł spożywczy – potrzebując produktów o odpowiednich standardach – musi przygotować rolników, a to odbywa się poprzez doradztwo i różne formy edukacji. W tym wypadku możliwe są trzy formy doradztwa:

1. *Doradztwo grupowe* dla określonej grupy rolników, zorganizowanej (np. grupy producenckiej) i nie zorganizowanej – podejmującej współpracę z zakładem przetwórczym. Tak forma doradztwa jest tańsza, i – jeśli jest dobrze pokierowana – może łączyć się z wymianą doświadczeń, które posłużą racjonalniejszej organizacji produkcji i pracy.
2. *Doradztwo indywidualne* – obejmujące wszystkie kontakty z pojedynczymi rolnikami, takie jak wizyty na polu, uczenie określonych zachowań w dziedzinie agrotechniki, instruktaż itp.
3. *Doradztwo masowe* – poprzez przygotowanie prasy, ulotek, książek kaset video itp. w celu zachęcenia do zapoznania się z nimi i stosowania w gospodarstwie.

Podstawowe metody i techniki doradcze stosowane w ramach współpracy rolników z przemysłem spożywczym lub między rolnikami, to przede wszystkim [Ban van den, Hawkins 1997; Maziarz 1977]:

- *obserwacja* jako sposób postrzegania, gromadzenia i interpretowania poznawanych danych, w naturalnym ich przebiegu i pozostających w bezpośrednim zasięgu widzenia i słyszenia obserwatora;
- *rozmowa* – polegająca na swobodnej wymianie informacji werbalnych pomiędzy osobami;
- *metody wsparcia edukacyjnego* – takie jak wykład, pogadanka, dyskusja, ćwiczenia, sytuacyjne, przypadków, inscenizacji itp.;
- *doświadczalne* – konkursy, poletka, doświadczenia polowe, demonstracje, pokazy, lustracje;
- *heurystyczne i synektyczne* – dyskusja, dialog, myślenie, aktywność twórcza, rozwiązywanie problemów, analiza sytuacji i przypadków, analogia itp.,
- *kombinacyjne*.

Przedstawione metody są i mogą być zastosowane w innych organizacjach świadczących usługi doradcze z zakresu produkcji roślinnej. Sposób wyboru zależy od istniejących potrzeb, ale i przygotowania się do wykorzystania pomocy doradczej.

5. Uwagi końcowe

Zapotrzebowanie na usługi doradcze z zakresu produkcji roślinnej jest różne, w zależności od tego, jaka jest skala produkcji, zainteresowanie rolników oraz odbiorców tych produktów. I tak wśród rolników uprawiających zboża i ziemniaki mniejsze jest zainteresowanie usługami doradczymi. Z kolei produkcja warzyw na wyższą skalę wywołuje zainteresowanie pracą doradczą, tak samo w przypadku sadownictwa, gdzie doradztwo w dużym stopniu jest odpłatne. Zakres i forma pracy zależy od istniejących potrzeb, ale też od przygotowania do współpracy jednej i drugiej strony. Trzeba wiedzieć, co się chce i jak to osiągnąć. Taką pomoc mogą dawać organizacje typu zakład przetwórstwa żywności, czy też sprzedająca środki produkcji dla rolnictwa, ale należy uwzględnić, że ma ona także własne cele, dlatego też ważne jest istnienie innych organizacji (np. związków branżowych), które broniłyby rolników i wskazywały drogę postępowania w istniejących warunkach. W związku z tym ważne jest, aby nie była to jedna organizacja, ale cały system organizacji, wzajemnie się wspierających i uzupełniających. Przemiany strukturalne rolnictwa będą wymuszały zmiany w systemie doradztwa, ale też różnicowały popyt na nie ze strony poszczególnych grup gospodarstw. Prawdopodobnie w przyszłości niektóre usługi doradcze w rolnictwie będą miały charakter bardziej elitarny, związany z dostępnością. Różnicowanie siły ekonomicznej rolnictwa będzie z jednej strony sprzyjało powstaniu nowych instytucji doradczych, ale nie wszystkich będzie na to stać. Dlatego też

ważną rolę ma doradztwo publiczne, które – chociaż w mniejszym zakresie – występuje w różnych systemach. Doradztwo tego typu nie ginie, ale zmienia się sposób jego pracy, coraz bardziej nastawiony na pomoc i ocenę istniejących programów i działań różnych instytucji.

LITERATURA

Ban van den A. W., Hawkins H. S. (1997): Doradztwo rolnicze. Wyd. MSDR, Kraków

Kania J. (2001): Doskonalenie doradztwa rolniczego w Polsce na tle doświadczeń zagranicznych. „*Zagadnienia Doradztwa Rolniczego*”, nr 1; 5-17.

Maziarz Cz. (1977): Andragogika rolnicza. PWN, Warszawa.

Piwowar J. (1998): System integracji rolnictwa z przemysłem spożywczym w Polsce. Wyd. PR, Radom.

Urban R. (2000): Polski przemysł spożywczy. Wyd. IERiGŻ, Warszawa.

Wawrzyniak B. M. (2000): Doradztwo w agrobiznesie. Wyd. WSH-E, Włocławek.

Wiatrak A. P. (1990): Gospodarka rolna i tereny wiejskie w RFN. „*Wiś i Rolnictwo*”, nr 3; 175-191.

Wiatrak A. P. (1998a): Ośrodki doradztwa rolniczego. [w:] „*Encyklopedia Agrobiznesu*”. Wyd. Fundacja „Innowacja”, Warszawa; 532-536.

Wiatrak A. P. (1998b): Potrzeby tworzenia i doskonalenia doradztwa rolniczego w Polsce. [w:] „*Doradztwo rolnicze w stymulowaniu i wspieraniu przemian zachodzących w polskim rolnictwie*”. Wyd. CDiEwR, Poznań; 11-20.

ANDRZEJ PIOTR WIATRAK

**KIERUNKI I ZAKRES PRACY DORADCZEJ
W PRODUKCJI ROŚLINNEJ**

STRESZCZENIE

W niniejszym opracowaniu przedstawiono następujące zagadnienia: obecny stan doradztwa w zakresie produkcji roślinnej w Polsce, kierunki przyszłych zmian doradztwa w zakresie produkcji roślinnej w Polsce oraz formy pracy doradczej w produkcji roślinnej. Zwrócono uwagę, że doradztwem rolniczym w tym zakresie powinny zajmować się różne instytucje, a w szczególności przemysł spożywczy i związki branżowe rolników.

ANDRZEJ PIOTR WIATRAK

**DIRECTIONS AND DOMAIN OF ADVISORY
JOB IN PLANT PRODUCTION**

SUMMARY

In this article are presented the following problems: present state of extension in this sphere of plant production in Poland, change directions of this extension and forms of advisory job in the plant production. Extension in the plant production ought to different institutions, in particularly food processing and associations of farmers.

JÓZEF KOBYLECKI

Akademia Podlaska w Siedlcach

ROLA OŚWIATY I DORADZTWA ROLNICZEGO W ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH

1. Wstęp

Przeobrażenia obszarów wiejskich w kierunku ich wielofunkcyjnego rozwoju powodują, że wieś będzie przejmować nowe funkcje, a rolnictwo stanie się jedną z wielu działalności. Jednakże procesy transformacyjne wsi przebiegają bardzo powoli ze względu na ogromne zapóźnienie wsi pod względem rozwoju infrastruktury technicznej i społecznej, zarówno w stosunku do miast, jak i obiektywnych potrzeb oraz aspiracji mieszkańców wsi.

Wśród głównych barier rozwoju obszarów wiejskich wymienia się:

- niski poziom wykształcenia ludności,
- niski poziom aktywności społecznej i kulturalnej ludności,
- bezrobocie rejestrowane i utajone,

Bariery te są ze sobą powiązane. Odpowiednie wykształcenie i zdobyte umiejętności sprzyjają postawom kształtującym aktywność zarówno zawodową, społeczną jak i kulturalną. Z kolei wszystkie te czynniki mają wpływ na zatrudnienie i karierę zawodową. Zdaniem J. Wilkina¹ wykształcenie jest powszechnie uważane za główny element „kapitału ludzkiego”, najważniejszego czynnika rozwoju gospodarczego i cywilizacyjnego każdego kraju i regionu.

Działania na rzecz poprawy infrastruktury społecznej i technicznej są jednym z warunków powodzenia programów prowadzonych na rzecz rolnictwa i wsi. Aby tereny wiejskie były atrakcyjnym miejscem życia i pracy konieczne są nie tylko działania służące poprawie stanu dróg, telefonizacji czy tworzeniu korzystniejszych warunków rozwoju przedsiębiorczości na wsi, ale także poprawa infrastruktury społecznej, pozwalającej na porównywalny z ośrodkami miejskimi

¹ Jwilkin J.(1998): Bariery edukacyjne i informatyczne. [w:] M. Kłodziński, J. Wilkin: Rozwój obszarów wiejskich w Polsce. FAPA. Warszawa.

dostęp do edukacji szkolnej i innych form dokształcania i doskonalenia, usług telekomunikacyjnych i komputerowych, służby zdrowia oraz do różnych form aktywności. Łatwiejsze kontakty ze światem zewnętrznym poprzez usługi telekomunikacyjne i komputerowe spowodują rozwój obszarów wiejskich i rozbudowę ich funkcji społecznych.

Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie poziomu i wpływu oświaty oraz doradztwa rolniczego na aktywność społeczną i zawodową ludności wiejskiej co ma niewątpliwie wpływ na rozwój obszarów wiejskich.

2. Oświata rolnicza jako warunek rozwoju obszarów wiejskich

Nie można przełamać niedorozwoju gospodarczego i cywilizacyjnego bez podniesienia poziomu wiedzy i umiejętności zawodowych oraz bez ukształtowania odpowiednich postaw i nawyków mieszkańców, a także bez zmiany systemu oświaty. Szkolne i pozaszkolne kształcenie ludności jest podstawą każdego rozwoju, gdyż pozwala na twórcze adaptowanie się do gwałtownie zmieniających się warunków cywilizacyjnym.

Przejęcie do gospodarki rynkowej uwidoczniło ogromne znaczenie wykształcenia, szczególnie ekonomicznego, niezbędnego do efektywnego poruszania się po rynku. Dla nowoczesnego rolnika istotne znaczenie ma znajomość zagadnień prawnych, zarządzania gospodarstwem rolniczym i finansami, marketingu, oraz umiejętność korzystania z doradztwa specjalistycznego. Ważna jest umiejętność obsługi komputera, nowoczesnych urządzeń technicznych i sprzętu rolniczego oraz środków technicznych służących komunikowaniu się ludzi. Jednakże za jedną z najważniejszych barier rozwoju obszarów wiejskich w Polsce uważane jest niski poziom wykształcenia ludności rolniczej i wiejskiej. Tymczasem wykształcenie jest powszechnie uważane za główny element „kapitału ludzkiego”, najważniejszego czynnika rozwoju gospodarczego i cywilizacyjnego każdego kraju i regionu².

W rolnictwie pracuje 4,3 mln. osób, tj. 27,5% ogółu pracujących³. Tylko 40,5% pracujących w rolnictwie legitymuje się przygotowaniem rolniczym, z czego przygotowanie szkolne posiada 12,2%, pozostali, tj. 28,3% kwalifikacje rolnicze zdobyło drogą kursową⁴.

Ludność wiejska posiada niższy poziom wykształcenia niż ludność zamieszkała w miastach. Procentowy udział osób w wieku 15 lat i więcej mieszkających na wsi i w mieście wg poziomu wykształcenia przedstawia się następująco⁵:

² Tamże.

³ Spójna polityka strukturalna rozwoju obszarów wiejskich. MRiGŻ, Warszawa 1999, s. 22.

⁴ Dane uzyskane w Głównym Urzędzie Statystycznym według stanu na koniec 1999 r.

⁵ O edukacji na wsi. MEN. Warszawa 1999. Biblioteka Reformy, z.10, s. 9.

Poziomy wykształcenia	Miasto	Wieś
Ogółem	100,0	100,0
w tym: - wyższe	9,8	1,9
- średnie	34,1	15,4
- zasadnicze	24,7	28,1
- podstawowe	27,6	43,8
- niepełne podstawowe lub bez wykształcenia	3,8	10,8

Dane zawarte w tabeli wskazują na duży dystans w wykształceniu szczególnie na poziomie wyższym. Odsetek ludności miejskiej mającej wyższe wykształcenie jest pięciokrotnie wyższy niż ludności wiejskiej. Zubożenie wsi zwiększyło znaczenie bariery finansowej w dostępie ludności do wyższego wykształcenia, a także uwidoczniła się niekorzystna struktura aspiracji edukacyjnych społeczności wiejskiej.

Niski poziom wykształcenia ludności wiejskiej, obok niekorzystnego wpływu na tempo modernizacji rolnictwa, zmniejsza możliwości szerszego rozwinięcia poza rolniczej działalności gospodarczej na wsi, która mogłaby stanowić alternatywę dla tej części pracujących w rolnictwie, która tworzy obecnie nadwyżkę siły roboczej.

Tak duże dysproporcje w wykształceniu między miastem i wsią stanowią wyzwanie dla władz kształtujących politykę oświatową na rzecz wyrównywania szans edukacyjnych między ludnością miast i wsi. Jest to jednak proces długotrwały i wymagający olbrzymiego wysiłku oraz wielkich środków finansowych.

Przyspieszeniu modernizacji wsi i rolnictwa wraz z wyborem tempa rozwoju lokalnego i regionalnego musi towarzyszyć rozwój systemu przepływu informacji i podnoszenie poziomu wiedzy. Nie ulega wątpliwości, że relatywnie wysoki stopień wykształcenia łączy się z dużą akceptacją rzeczy nowych i otwartością umysłu. Stanowi to podstawę do lepszego zrozumienia otaczającej rzeczywistości, poprawia orientację, sprzyja powstawaniu nowych pomysłów, a tym samym ułatwia osiąganie sukcesu życiowego oraz zmniejsza poczucie ryzyka i redukuje lęk przed wszelkimi zmianami⁶. Z badań wynika, że wyższy poziom wykształcenia rolników jest jednym z czynników sprzyjającym innowacyjności. Niska zdolność wchłaniania innowacji przez polskich rolników może okazać się znaczącym czynnikiem hamującym proces dostosowywania rolnictwa do integracji z Unią Europejską. Z tych też względów, z projektami dotyczącymi wielofun-

⁶ Hryniewicz J. (1996): Czynniki rozwoju lokalnego. [w:] Oblicza polskich regionów. Pod red. B. Jałowieckiego. Uniwersytet Warszawski, Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego i Lokalnego, Warszawa.

kijnego rozwoju wsi muszą być powiązane programy rozwoju nauki, oświaty i doradztwa rolniczego.

Strategia wielofunkcyjnego rozwoju wsi nakłada na oświatę rolniczą i służby doradcze szczególne obowiązki w rozwoju obszarów wiejskich dotyczące aktywnego uczestnictwa w procesie przejmowania przez wieś ciągle to nowych funkcji sprzyjających urozmaiceniu działalności gospodarczej przyspieszającej przemiany strukturalne.

Działania, zmierzające do przeobrażenia obszarów wiejskich, wymagają równoległe: kształcenia, doksztalcania i przekwalifikowania osób dorosłych, a tym samym stworzenia warunków niezbędnych do ich realizacji. Muszą być umacniane więzi między ośrodkami nauki, służbami doradztwa rolniczego, szkołami rolniczymi i placówkami kształcenia ustawicznego. Pozwoli to na rozszerzenie zasięgu, form i ofert edukacyjnych spójnych z oczekiwaniami społecznymi środowiska wiejskiego.

Proces budowania aktywnych postaw życiowych jest długotrwały i wymaga często zmiany pokoleniowej. Obecnie mimo ograniczonych środków i ofert, z których skorzystać mogą mieszkańcy wsi, obserwuje się często dzięki rozbudzeniu aktywności i wspólnego działania np. w akcjach organizowania budowy wodociągów czy kanalizacji, zmiany w podejściu do życia i zakończone sukcesem próby wzięcia spraw we własne ręce.

Kolejną istotną kwestią jest konieczność spełniania w przyszłości wymogów wynikających z procesu integracji z Unią Europejską, która określa bardzo jednoznacznie obowiązki nakładane na państwa członkowskie, które chcą korzystać ze środków jej budżetu. Państwa członkowskie ustalają kryteria oceny kwalifikacji i przygotowania zawodowego rolników, poprzez zalecenie uzyskania standardowego wyszkolenia rolniczego i minimalnego stażu pracy w rolnictwie, odnoszące się do:

- zawodowych kwalifikacji rolniczych, które musi posiadać młody rolnik w momencie obejmowania gospodarstwa, lub musi zdobyć w ciągu dwóch lat po jego objęciu,
- warunków, które pozwolą określić, że ilość pracy równoważnej co najmniej jednej jednostce pracy ludzkiej (parytetowa opłata za pracę) została osiągnięta w ciągu nie więcej niż dwóch lat od chwili objęcia gospodarstwa.

W rozwoju przedsiębiorczości odgrywają szkoły rolnicze i kształcące winnych kierunkach wprowadzając do programów nauczania dodatkowe treści pozwalające na kształtowanie aktywnych postaw. Szkoła powinna pobudzać wszechstronny rozwój młodzieży i przygotowywać ją do twórczej działalności w różnych dziedzinach życia, uczyć przedsiębiorczości, pozyskiwania informacji rynkowej, nawiązywania kontaktów kooperacyjnych ze sferą egrobiznesu, skutecznego rozwiązywania problemów życiowych i zawodowych, a także podejmowania decyzji i związanego z nimi ryzyka.

Analiza sytuacji społeczno-ekonomicznej wsi i rolnictwa w Polsce wskazuje, że:

- tylko część młodzieży wiejskiej, wchodzącej na rynek pracy znajdzie pracę w gospodarstwach rolnych,
- część młodzieży po ukończeniu szkoły będzie musiała łączyć pracę w gospodarstwie rolnym z poszukiwaniem alternatywnych źródeł dochodu, często poza rolnictwem,
- część młodzieży będzie musiała podjąć pracę w innych zawodach niż rolnictwo.

Na organizatorach oświaty dla wsi ciąży więc obowiązek przygotowania takich ofert edukacyjnych, które pozwolą na zachęcenie do pozostania na wsi również i tej młodzieży, dla której nie wystarczy pracy w gospodarstwach, lecz w otoczeniu i na potrzeby rolnictwa i wsi. Oferty edukacyjne muszą być także dostosowane do potrzeb edukacyjnych osób dorosłych, mieszkających na wsi, a których kwalifikacje zawodowe nie pozwalają na poruszanie się po wiejskim rynku pracy.

Głównym celem edukacji dorosłych jest wzrost poziomu ich wiedzy ogólnej i zawodowej, która przyczyni się do:

- zmniejszenia dystansu w wykształceniu ludności wiejskiej w stosunku do osób zamieszkujących w miastach,
- zwiększenia aktywności społecznej prowadzącej do rozwoju obszarów wiejskich oraz ukierunkowania aktywności zawodowej na pracę przynoszącą wyższe dochody, w szczególności do zmniejszenia na tych terenach bezrobocia ludności rolniczej,
- podejmowania działalności poza rolniczej na terenie gospodarstw rolnych oraz wzrostu liczby miejsc pracy poza rolnictwem,
- rozwoju świadomości ekologicznej i potrzeby kultywowania dziedzictwa kulturowego.

Wiele krajów wprowadza różne zachęty dla podwyższania wykształcenia przez rolników, a także ograniczenia dla rolników nie posiadających określonego poziomu kwalifikacji.

Przed szkołami rolniczymi stoją więc obecnie nowe jakościowo zadania⁷. Pierwsze zadanie wiąże się z naborem do szkół; do szkół rolniczych powinno się przyjmować przede wszystkim młodzież, która chce swój los związać z pracą na obszarach wiejskich bezpośrednio w produkcji rolniczej lub w jej obsłudze, w obrocie towarami i surowcami albo w produkcji pozarolniczej. Drugie zadanie to przygotowanie do pracy w produkcji rolniczej tych, którzy takiego przygoto-

⁷ Wołoszyn J. (2000): Kształcenie rolnicze w aspekcie przemian na wsi i w gospodarce żywnościowej. [w:] *Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej*. Zeszyty Naukowe SGGW, Nr 40. Warszawa.

wania nie posiadają, a prowadzą samodzielnie gospodarstwa rolne lub chcą je przejąć lub nabyć. Trzecie zadanie ma związek z koniecznością nabywania przez uczniów i osoby dorosłe kwalifikacji pozarolniczych, niezbędnych na obszarach wiejskich, a między innymi: rzeźnika, masarza, młynarza, ciastkarza, stolarza, elektryka, mechanika, elektronika, murarza malarza itp. Czwarte zadanie to doskonalenie funkcji socjalizacyjnej szkół rolniczych i otwarcie ich na bliższe i dalsze otoczenie. Piąte zadanie to włączenie do programów nauczania i wychowania, w szerszym zakresie niż dotychczas, treści ekologicznych oraz promowanie koncepcji zrównoważonego i stabilnego rozwoju wsi i rolnictwa.

3. Miejsce doradztwa i oświaty pozaszkolnej w unowocześnianiu rolnictwa i wsi

W realizacji celów polityki w stosunku do obszarów wiejskich istotną rolę odgrywa informacja i doradztwo. Sprawny przepływ informacji i efektywne doradztwo, są niezbędnymi warunkami właściwego funkcjonowania w rolnictwie mechanizmów rynkowych. Informacja i doradztwo obejmują nie tylko tradycyjne zagadnienia technologiczne produkcji rolniczej, ale także dotyczą marketingu, zarządzania, jakości, dostosowywania się do integracji z Unią Europejską, w tym możliwości korzystania z wprowadzanych w okresie przedakcesyjnym instrumentów polityki strukturalnej.

Ze względu na swoje zadania jak i usytuowanie na terenach wiejskich, doradztwo rolnicze należy traktować jako instrument wspomagania, ze strony państwa, rozwoju wsi i rolnictwa, a w związku z tym powinno realizować zadania wynikające z narodowych strategii oraz programów rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich. Interwencja państwa w tym zakresie wynika z konieczności:

- zapewnienia stabilnych warunków dla realizowanej polityki państwa wobec wsi,
- zapewnienia rządowi możliwości skutecznej realizacji ustaleń wynikających z negocjacji członkowskich z Unią Europejską,
- zapewnienia właściwego przygotowania programów pracy dla instytucji pozarządowych działających na rzecz rozwoju rolnictwa dostosowując je do realizacji Wspólnej Polityki Rolnej (CAP),
- organizowania szkoleń na konkretne zapotrzebowanie wynikające z oczekiwań ludności wiejskiej,
- ścisłej współpracy doradztwa z instytucjami naukowymi, organizacjami poszczególnych branż oraz przedsiębiorstwami, w zakresie zbioru przetwarzania i upowszechniania informacji,
- realizacji adresowanych programów nakierowanych na regulację procesów modernizacyjnych, sprzyjających przemianom strukturalnym wsi i rolnictwa,

- realizacji programu powszechnego i bezpłatnego świadczenia usług doradczych,
- realizacji zadań związanych z przygotowaniem i upowszechnianiem materiałów informacyjnych dotyczących możliwości korzystania ze środków Unii Europejskiej,
- realizacji zapisów UE (m. in. Rozporządzenie Rady nr 950/97 z dnia 20 maja 1997 r. w sprawie zwiększania efektywności struktur rolnych - Dz. Urz. WE Nr L 142/1).

Doradztwo rolnicze jest dziedziną, w ramach której realizuje się niezwykle ważną, bezpośrednią pomoc państwa najbardziej potrzebującym mieszkańcom obszarów wiejskich, rolnikom, małym i średnim przedsiębiorcom i samorządowcom poprzez:

- doszkalanie - podnoszenie kwalifikacji zawodowych,
- pomoc w organizowaniu rolników w branżowe grupy producenckie, marketingowe, związki, stowarzyszenia i różne organizacje rolnicze,
- wdrażanie nowoczesnych technologii w produkcji roślinnej i zwierzęcej,
- wdrażanie metod rolnictwa ekologicznego na obszarach cennych przyrodniczo,
- procesy innowacyjne najnowszych rozwiązań z zakresu marketingu, ekonomii,
- zarządzania, itd.,
- kreowanie alternatywnych źródeł dochodu zarówno w produkcji, jak i usługach, dla tych, którzy nie utrzymują się z produkcji rolniczej.

Doradztwo, bez względu na to, gdzie i w jakich warunkach działa, przechodzi stałą ewolucję, zmienia się w zależności od panującej koniunktury rynkowej i potrzeb tych, którym jest niezbędne. Doradztwo w Polsce, mając świadomość takich procesów powinno wykorzystywać wnioski wynikające z funkcjonowania efektywnego doradztwa krajów Unii, a także krajów OECD. Do zadań doradztwa w tych krajach w pierwszych etapach rozwoju i transformacji sfery gospodarki żywnościowej, było zidentyfikowanie tych obszarów, które doradztwo musiało zagospodarować w ramach swoich usług, a więc pomóc w rozwoju gospodarstw, ich konsolidacji oraz utrzymania dochodowości i ciągłości gospodarowania, czyli wykreowania rolnictwa jako biznesu, a rolnika jako menedżera, profesjonalnie zarządzającego swoim przedsiębiorstwem. Jest to warunek rozwoju samego rolnictwa, specjalizacji branżowej i powiązań producenta z przetwórcą.

Drugim niezwykle ważnym obszarem działalności doradztwa, na etapie modernizacji i restrukturyzacji rolnictwa w krajach, które przeszły już wstępną jego fazę, jest równoległa z doradztwem ekonomiczno-technologicznym, działalność doradcza na rzecz rozwoju obszarów wiejskich. Następną fazą w tych państwach był rozwój doradztwa socjoekonomicznego.

Te same etapy przechodzi i nasze polskie doradztwo, dlatego też powinno ono reorientować się na zagospodarowywanie tych obszarów, które pozwolą na dokonanie najbardziej efektywnych przemian na wsi, w rolnictwie i jego otoczeniu w znacznie skróconym czasie, biorąc pod uwagę najlepsze rozwiązania światowe z pominięciem fazy światowych eksperymentów nieefektywnych.

Niezwykle potrzebne jest utworzenie na obszarach wiejskich sieci specjalistycznych jednostek doradczych pomagających słabiej przygotowanej ludności rolniczej do podjęcia pracy poza rolnictwem. Realizacja tych założeń wymaga jak najszybszego upowszechnienia doświadczeń uzyskanych w wyniku realizacji programów rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw w ramach lokalnych grup działania. Zaangażowane w realizację muszą być resorty gospodarcze, władze terenowe administracyjne i samorządy, a także liczne fundacje i organizacje przedsiębiorców.

Cele kształcenia ustawicznego i doradztwa są pochodną wzrostu poziomu życia, konkurencji na rynku pracy, chęci podnoszenia stopnia i poziomu wykształcenia ze szczególnym uwzględnieniem wysokiego standardu kwalifikacji zawodowych.

Edukacja i doradztwo rolnicze, podobnie jak ma to miejsce w krajach Unii Europejskiej, spełniać powinny funkcje adaptacyjne, wyrównawcze, i reedukacyjne. Osoby podejmujące nowe zadania na każdym stanowisku pracy muszą być do tych funkcji odpowiednio przygotowane w procesie adaptacyjnym. Wiele osób staje wobec konieczności uzupełniania wiedzy i umiejętności w nowych warunkach, jakie pojawiają się w pracy zawodowej, a wymieniane wcześniej formy spełniają w tym aspekcie, funkcję wyrównawczą. Osoby, które po przerwie w zatrudnieniu podejmują pracę w wyuczonym zawodzie, stają przed koniecznością aktualizacji swojej wiedzy i umiejętności (funkcja reedukacyjna). Funkcje te znajdują zastosowanie również wobec bezrobotnych, którzy poprzez właściwie zorganizowany system edukacji i doradztwa mają szansę zwiększyć swoje możliwości na rynku pracy.

Niski poziom wykształcenia ludności wiejskiej, zwłaszcza rolników, sprawia że bezpłatne doradztwo powinno stanowić skutecznie oddziaływującą formą interwencji państwa, sprzyjającą procesom transformacji poprzez:

- powszechność usług (równy dostęp wszystkich rolników do usług doradczych),
- niekomercyjny charakter usług doradczych,
- wysoko wykwalifikowaną kadrą doradczą (wyhamowanie zjawiska negatywnej selekcji wśród pracowników służb doradczych),
- uspołecznienie doradztwa.

System państwowego doradztwa musi trwale współpracować z organizacjami samorządowymi, w tym Izdami Rolniczymi, a także zrzeszeniami branżowymi-

mi, gdyż od warunków tej współpracy zależeć będzie zrozumienie przez producentów rolnych i innych mieszkańców wsi zasadności, a w konsekwencji skuteczność realizowanej polityki państwa wobec obszarów wiejskich i rolnictwa. Staje się zatem niezbędnym:

- stworzenie szerokiej oferty modułowych programów dla różnych pozaszkolnych form kształcenia, doksztalcania i doskonalenia zawodowego umożliwiających zdobywanie formalnych kwalifikacji zawodowych pracującym w sektorze gospodarki żywnościowej.
- wykorzystanie potencjału kadrowego i bazy placówek oświatowych i szkół oraz ośrodków doradztwa rolniczego w uzupełnianiu i podwyższaniu kwalifikacji zawodowych mieszkańców obszarów wiejskich.
- wspieranie rozwoju doradztwa zarówno państwowego, jak i innych jego form w zależności od statusu prawnego podmiotów prowadzących tę działalność.
- wspieranie rozwoju centrów kształcenia ustawicznego i centrów kształcenia praktycznego, funkcjonujących przy zespołach szkół rolniczych, które uwzględniać będą potrzeby regionów.
- przygotowywanie podstaw prawnych systemu motywacji do podnoszenia kwalifikacji zawodowych kadr związanych z rolnictwem i otoczeniem rolnictwa, w tym kadry dla doradztwa rolniczego i oświaty rolniczej.
- podjęcie stosownych działań w celu wzmocnienia roli doradztwa rolniczego jako instrumentu polityki realizowanej przez rząd wobec wsi i rolnictwa zgodnie ze standardami Unii Europejskiej.
- rozwój przedsiębiorczości na obszarach wiejskich.

4. Podsumowanie i wnioski

W działaniach na rzecz rozwoju edukacji dorosłych w rolnictwie i na obszarach wiejskich powinny zostać w większym niż dotychczas stopniu zaangażowane lokalne władze samorządowe, doradztwo rolnicze, izby rolnicze, związki zawodowe i branżowe, pracodawcy, fundacje, stowarzyszenia, jednostki badawczo-rozwojowe tak, aby system edukacji ustawicznej, elastycznie i adekwatnie reagujący na potrzeby odbiorców, funkcjonował zarówno na płaszczyźnie wiedzy ogólnej oraz kultury, jaki i kompetencji profesjonalnych związanych z wykonywanym zawodem, a także kształcenia permanentnego - „kształcenia przez całe życie”.

JÓZEF KOBYLECKI

**ROLA OŚWIATY I DORADZTWA ROLNICZEGO W ROZWOJU
OBSZARÓW WIEJSKICH**

STRESZCZENIE

Przeobrażenia rolnictwa i wsi wymagają aktywności zawodowej, społecznej i kulturalnej ludności. Czynniki te zależą w dużym stopniu od wykształcenia i kwalifikacji zawodowych. Kwalifikacje rolnicze ludności wiejskiej są jednak bardzo niskie. Tylko 40,5% mieszkańców wsi ma jakiekolwiek kwalifikacje rolnicze, w tym szkolne 12,2%, a 28,3% kwalifikacje rolnicze uzyskało na kursach. Dlatego duże zadanie stoi przed szkołami rolniczymi i doradztwem rolniczym. Praca doradcza nie tylko powinna dotyczyć technologii, ale także marketingu, zarządzania, a także integracji z Unią Europejską. Doradztwo rolnicze powinno być instrumentem we wspomaganiu rozwoju rolnictwa i wsi. Edukacja i doradztwo rolnicze, tak jak ma to miejsce w krajach Unii Europejskiej, spełniać powinno funkcje adaptacyjne, wyrównawcze i reedukacyjne. Funkcje te mają również zastosowanie do bezrobotnych. W działaniach na rzecz edukacji dorosłych powinny współpracować: ośrodki doradztwa rolniczego, samorządy terytorialne, izby rolnicze, związki zawodowe, instytuty naukowe, a także pracodawcy.

JÓZEF KOBYLECKI

**THE ROLE OF EDUCATION AND AGRICULTURAL ADVISORY SERVICE IN THE
DEVELOPMENT OF RURAL AREAS**

SUMMARY

Transformation of agriculture and rural areas demand professional, social and cultural activity of population. These factors, to large extent, depend on educational level and professional qualifications. However, agricultural qualifications of rural population are very low. Only 40,5% of rural areas inhabitants have any agricultural qualifications, including: 12,2% developed them at school and 28,3% on different courses. Therefore, it creates a big challenge for agricultural schools and rural extension. Rural extension should not only apply to technology but also to marketing, management and European Union integration. It should support agriculture and rural areas development. Education and rural extension, as in EU countries, should fulfill adjustment, supplementary and re-educational functions. It also includes the unemployed. In activities for adult education should cooperate the following bodies: rural extension centers, territorial self-governments, agricultural chambers, trade unions, scientific institutes and employers.

KRYSTYNA NAJDER-STEFANIAK
*Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
w Warszawie*

ZNACZENIE POJĘCIA „ROZWÓJ ZRÓWNOWAŻONY”

Temat, który proponuję wydaje mi się ważny z trzech powodów. Pierwszy powód to znaczenie jakie w rozważaniach dotyczących aktywności człowieka ma dziś obszar refleksji wyznaczony przez perspektywę ekologii i sozologii, obszar dla którego pojęcie rozwoju zrównoważonego jest jednym z podstawowych. Drugi powód wynika z docenienia faktu, że działania człowieka, ich sensowność i skuteczność są uwarunkowane rozumieniem tego co robimy. Trzeci powód to zakorzenione w tradycji kantowskiej spostrzeżenie, że pojęcie zawiera projekt rozumienia rzeczywistości. Rozumienie pojęć oraz dostrzeganie ich teoretycznych i praktycznych konsekwencji powinno więc być punktem wyjścia do podejmowania decyzji.

Pojęcie rozwoju zrównoważonego jest pojęciem nowym i należy do tych, którymi posługujemy się ostatnio chętnie i często. Nie zawsze jednak towarzyszy użyciu tego pojęcia refleksja pozwalająca uświadomić sobie jego praktyczne i teoretyczne implikacje. Nowe pojęcia pojawiają się nie przypadkiem i mogą mieć moc stwórczą jeśli implikują nowy sposób myślenia. Ten nowy sposób myślenia pozwala nie tylko inaczej rozumować ale także inaczej organizować działania. W efekcie przyczynia się do powstania nowych rezultatów tego działania - nowego świata. Pojęcie rozwoju zrównoważonego wymusza przejście od myślenia w paradygmacie nowożytnym, myślenia „odczarowującego świat”¹, porządkowanego przez metaforę maszyny i liniowe schematy relacji: podmiot - przedmiot, przyczyna - skutek, do myślenia porządkowanego przez metaforę ekosystemu, myślenia dostrzegającego relacje znacznie bardziej złożone, relacje, jakie zachodzą między systemami otwartymi. Na doniosłość odkrycia tej złożoności zwraca uwagę zajmujący się badaniem powstawania świadomości ekologicznej francuski historyk i socjolog E. Morin. Akcentuje on znaczenie teoretycznych konsekwencji założenia, jakie znajduje u jednego z pionierów rewolucji

¹ W znaczeniu jakie nadał temu pojęciu M. Weber w *Szkice z socjologia religii*. Warszawa 1984.

biologicznej, Schrodingera, że „*ekosystem bierze udział w programowaniu należących doń organizmów*”². Morin zauważa, że wynika z tego założenia, iż „*relacja ekosystemowa, to nie zewnętrzny stosunek dwóch zamkniętych bytów*”³, ale „*stosunek interakcyjny, zachodzący między dwoma układami otwartymi, z których każdy będąc całością stanowi zarazem część tej drugiej całości*”⁴. Dopiero wtedy gdy uwzględniamy takie złożone interakcje, pojęcie rozwoju zrównoważonego staje się w interesujący sposób zrozumiałe i potrzebne. Gdy myślimy w paradygmacie nowożytnym pojęcie rozwoju zrównoważonego niepokoi wewnętrzną sprzecznością. Zaczyna ono inspirować naszą aktywność zarówno w obszarze teorii jak i działań praktycznych, gdy wyzwolimy się z ograniczeń tego paradygmatu. Inspiracje te są ważne i warto zdystansować się do nowożytnych schematów, porządkujących wciąż jeszcze w dużej mierze nasze myślenie, jeśli może to pomóc zrobić użytek z tych inspiracji.

W artykule chcę zaproponować dwie tezy, które pomagają uwyraźnić znaczenie pojęcia „rozwój zrównoważony”:

Teza I. Pojęcie rozwoju zrównoważonego wymusza przejście do sposobu myślenia, które porządkowane jest przez metaforę ekosystemu i umożliwia uwzględnienie zależności znacznie bardziej skomplikowanych niż liniowe i jednokierunkowe relacje ze schematu: podmiot-przedmiot, przyczyna-skutek. Dla zrozumienia tych zależności istotne okazuje się pojęcie synergii.

Teza II. Praktyczne implikacje pojęcia rozwoju zrównoważonego dotyczą zarówno sfery działań politycznych jak i sfery nauki, gdzie oczywista staje się konieczność współpracy różnych specjalistów. Synergiczny efekt tej współpracy musi zaowocować rezultatem bardziej interesującym niż ten jaki moglibyśmy osiągnąć sumując wyniki uzyskane w ramach specjalności.

1. Pojęcie jako projekt rozumienia rzeczywistości

Platon umieścić odpowiedniki pojęć - idee w świecie niezależnym od doświadczeń i działań człowieka. Nie mające początku ani końca, niezmiennie idee były w interpretacji tego filozofa źródłem materialnego świata stanowiącego przez cienie idealnej rzeczywistości. Zamykający w sobie prawdę świat idei, zdaniem Platona, jedyny godny dociekań filozofów dostępny był człowiekowi poprzez pojęcia. Zrozumieć pojęcie znaczyło - poznać ideę. W ujęciu filozofii Platona pojęcia były **odzwierciedleniem idealnej, obiektywnie istniejącej rzeczywistości**. W świecie materialnym nie miały odpowiedników.

² Morin E. (1997): *Zaginiony paradygmat - natura ludzka*. PIW, Warszawa 1997, s. 46.

³ jw.

⁴ jw.

W hylemorficznej teorii Arystotelesa każdy samodzielny byt składa się zarówno z materii jak i formy. Materia jest u Arystotelesa wiecznym, nieokreślonym, bezkształtnym podłożem zjawisk, które jest całkowicie bierne i stanowi jedynie możliwość zaistnienia rzeczy i procesów. Forma pozwala przejść z możliwości w akt. Świat składa się ze zaktualizowanych za pomocą formy możliwości zaistnienia. Zdaniem Arystotelesa człowiek wyposażony jest w zmysły, które chwytają formę przedmiotu, ale posiada też zmysł ogólny, który umożliwia uświadamianie wrażeń. Poznanie polega na przechodzeniu od zwykłego postrzeżenia zmysłowego do poziomu abstrakcji. Pojęcia są tu **wynikiem poznawczej aktywności człowieka zdolnego do wyodrębniania tego co istotne wśród wielu szczegółowych wrażeń**. Tworząc uogólnienia człowiek przechodzi od wrażeń do wyobrażeń i w rezultacie do pojęć ogólnych. Pojęcia odpowiadają temu co człowiek myśli, a prawda jest zgodnością pojęć z rzeczywistością. U Arystotelesa **pierwotna względem pojęć jest postrzegana przez człowieka rzeczywistość**. Kant odwrócił tę relację. Zauważył znaczenie kategorii dla porządkowania doświadczenia świata i myślenia o nim. Rozważania Kanta inspirowały wielu filozofów. Coraz wyraźniej zauważano specyfikę pojęć, to że są one raczej **projektem rzeczywistości** niż nazwaniem tego co niezależne od aktywności poznawczej człowieka.

W XX wieku, w kontekście założenia o empirycznej podstawie nauki pojawił się problem terminów teoretycznych. Zauważono, że w nauce występują terminy "nieobserwacyjne", które nie mają odpowiedników w bezpośrednich postrzeżeniach rzeczy, zjawisk, własności i zachowań. Jak usprawiedliwić ich istnienie i niepodważalne znaczenie? Terminy teoretyczne, takie jak np. w fizyce pole czy siła, w biologii - gen, w wielu dziedzinach **rozwój**, także **rozwój zrównoważony** itp., pełnią tak ważną rolę w nauce, że nie sposób z nich zrezygnować. Jak pogodzić ich niezbędność z tezą o empirycznej podstawie nauki? Problem uznali za bardzo ważny neopozytywiści i spróbowali go rozwiązać. Założyli, że wszystkie terminy teoretyczne można zdefiniować za pomocą terminów obserwacyjnych, że pełnią one w nauce praktyczną funkcję sumowania, że skonstruowane są z prostych składników, do których się redukują. Jakie są zasady konstruowania przedmiotów odpowiadających terminom teoretycznym. Na to pytanie pojawiły się trzy odpowiedzi: operacjonizm, redukcjonizm i instrumentalizm.

Pierwszy postulował definicje operacyjne, czyli wyznaczające operacje prowadzące do skonstruowania przedmiotu odpowiadającego określonemu terminowi. Taka definicja byłaby kryterium empiryczności terminu. Drugi - redukcjonizm - głosił, że „*Termin abstrakcyjny da się przełożyć na bardzo dużą ilość terminów konkretnych, a przedmiot nim oznaczony nie jest niczym innym, jak agregatem wszystkich obejmowanych przezeń przedmiotów konkretnych*”⁵. W ujęciu

⁵ Reichenbach H. (1960): *Powstanie filozofii naukowej*. Warszawa s. 280.

instrumentalizmu wszystkie terminy języka nauki pozbawione są treści realnej i pełnią rolę narzędzi porządkujących i przewidujących fakty bezpośrednio obserwowalne. Podział terminów nauki na obserwowalne i nieobserwowalne, zdaniem instrumentalistów, nie ma sensu, wszystkie są teoretyczne a ich znaczenia określa kontekst, w jakim występują. Ten kontekst zdaniem N. R. Hansona i P. K. Feyerabenda stanowi teoria naukowa. „Słowa *nic nie znaczą w izolacji; uzyskują one znaczenie będąc częścią teoretycznego systemu*”⁶ - twierdzi Feyerabend a Hanson zwraca uwagę na to, że obserwatorzy mogą w takich samych warunkach obserwacyjnych doznawać takich samych wrażeń a „widzieć”, co innego, tę samą rzecz różnie, lub dwie różne rzeczy, w zależności od tego jak rozumieją termin, którym rzecz tę określają⁷. T. S. Kuhn w pracy „*Struktura teorii naukowych*” wskazuje na to, że w nauce znaczenie terminu jest teoretyczne, systemowe, kontekstowe, czyli paradygmatyczne. Kontekst wyznaczający znaczenie terminu to język paradygmatu⁸.

Przekonanie, że język nauki nie jest tworem wtórnym względem rzeczywistości, nie powiela jej, nie proponuje pojęć, które są jej symbolicznym odpowiednikiem jest coraz bardziej powszechne. Dostrzegamy, że pełni on bardzo ważną i odpowiedzialną, wcześniej nie docenianą rolę. Porządkuje nasze myślenie, nasze rozumienie rzeczywistości, sugeruje wnioski i decyzje i w konsekwencji ma wpływ na nasze działania, a poprzez nie na kształt świata stwarzanego przez człowieka.

Warta refleksji jest zarówno zależność znaczenia terminów i odpowiadających terminom pojęć od systemu, w jaki integruje się język nauki i systemu, jaki tworzy rozumienie świata, jak też zależność odwrotna: wpływ pojawienia się nowego terminu na inne terminy języka, a w konsekwencji na sposób myślenia i rozumienie świata.

2. Co wynika z definicji rozwoju zrównoważonego?

Pojęcie rozwoju zrównoważonego pojawia się jako odpowiedź zarówno na globalne problemy współczesnego świata jak i na zmiany paradygmatu myślenia i ma wiele definicji. Proponuję sięgnąć do tej podanej w 1975 roku przez Radę Zarządzającą UNEP. Dowiadujemy się z niej, że rozwój zrównoważony „*jest to taki przebieg nieuchronnego rozwoju gospodarczego, który nie naruszałby w sposób istotny i nieodwracalny środowiska życia człowieka, nie doprowadziłby*

⁶ Feyerabend P. K. (1965): *Problems of Empiricism*. [w:] *Beyond the Edge of Certainty*, New York 1965, s. 180.

⁷ Hanson N. R. (1958): *Patterns of Discover*. Cambridge 1958, s. 18.

⁸ Kuhn T. S. (1968): *Struktura teorii naukowych*. Warszawa 1968, s. 144.

do degradacji biosfery, który godziłby prawa przyrody ekonomiki i kultury"⁹. Zawarte w tej definicji sformułowania pozwalają wnioskować, że jej autorzy zakładają nieuchronność rozwoju i dostrzegają problem zagrożeń wynikających z rozwoju gospodarczego. Pojęcie rozwoju nie kojarzy się im jednoznacznie z czymś bezwzględnie wartościowym. Wiedzą, że rozwój gospodarczy może być osiąganym kosztem zniszczeń w obszarach kultury i przyrody, może poprzez zniszczenia kulturowego i przyrodniczego środowiska człowieka niszczyć człowieka. Zakładają też możliwość pogodzenia praw przyrody, ekonomiki i kultury. W definicji tej widać już nie redukcjonistyczny sposób myślenia. To nowe myślenie odchodzi od liniowych, jednokierunkowych zależności w kierunku systemowego ujmowania zjawisk. Takie myślenie pozwala zrozumieć i docenić rolę środowiska zarówno przyrodniczego, ekonomicznego jak i kulturowego, a idąc dalej środowiska przyrodniczo-ekonomiczno-kulturowego.

3. Rozwój zrównoważony - tylko bezpieczny, czy także pożądaný?

Pojawia się pytanie czy dodanie do pojęcia „rozwój” określenia „zrównoważony” ma uczynić rozwój tylko bezpiecznym czy także pożądanym? By zrozumieć jaka jest różnica w implikacjach pojęcia rozwoju i pojęcia rozwoju zrównoważonego, prześledźmy, jak zmienia się pojęcie rozwoju i pojęcie zmiany w nowej wyznaczonej przez ekologię perspektywie.

Przywykliśmy rozumieć rozwój jako proces przeobrażeń, zmian, przechodzenia do stanów lub form bardziej złożonych lub pod pewnym względem doskonalszych. Tak rozumiane pojęcie ma aspekt wartościujący i odnoszone bywa do bardzo różnych obszarów. Mówimy o rozwoju cywilizacji, języka, kultury, a także gospodarki, handlu, rolnictwa, techniki, nauki lub czyjegoś talentu itd.

Zauważmy, że punktem wyjścia w określeniu pojęcia rozwoju było to jego znaczenie, jakie ukształtowało się na gruncie nauk biologicznych. Biologicznie rozumiany rozwój, to proces zmian morfologicznych i fizjologicznych stopniowo zachodzących w organizmach w ciągu życia osobnika lub w kolejnych pokoleniach - pod wpływem czynników dziedzicznych lub pod wpływem środowiska, zmian powodujących różnicowanie stabilizujące, utrwalające dany układ i wzmacniające jego, adaptacyjność wobec otoczenia. Biologia wiąże pojęcie rozwoju z pojęciem adaptacji, z przystosowaniem do zmieniającego się środowiska. Proponuje, więc perspektywę, która wymusza systemowe postrzeganie zależności. Możemy starać się je zrozumieć myśląc w schemacie porządkowanym przez metaforę maszyny albo w schemacie porządkowanym przez metaforę ekosystemu.

⁹ Kozak Z. (1999): *O pojęciach rozwoju zrównoważonego i ekorozwoju*. [w:] *Ochrona środowiska w filozofii i teologii*. Red. J. M. Dołęga i J. W. Czartoszewski, Warszawa 1999, s. 257.

Pierwszy jest charakterystyczny dla paradygmatu nowożytnego. Nowożytna dyskusja na temat rozwoju dotyczy jego mechanizmów i kierunku. W dyskusji tej złożoność procesu określanego pojęciem rozwoju ujawnia się w kontrowersji między z jednej strony emergentyzmem¹⁰ (w szczególności witalizmem¹¹) a z drugiej preformizmem¹² i redukcjonizmem¹³. Ta kontrowersja związana jest z istnieniem w pojęciu rozwoju dwóch, wydaje się przeciwstawnych idei. Pierwsza to idea nieciągłości, czyli idea czegoś jakościowo nowego, idea skoku jakościowego, druga to idea ciągłości, czyli powstawania z czegoś, co już wcześniej istniało. Myślenie alternatywne, w kategoriach albo-albo, nie jest w stanie uzgodnić tych dwóch idei. Trzeba wybierać, a wybór decyduje o tym, czy uznamy, że możliwe jest przewidywanie skutków rozwoju czy też nie, a także o tym czy możliwy jest wpływ na kierunek rozwoju. Do momentu przełomu, jaki dokonał się w XIX wieku wyboru dokonywano między dwoma postawami: albo utożsamiano rozwój z procesem wzrostu (preformizm) albo też zakładano, że rozwój ma charakter teleologiczny, jest procesem organizowanym z zewnątrz i prowadzącym ku celom świadomie określonym. Nauka dziewiętnastowieczna proponując ewolucjonizm zastąpiła wywodzący się z antropomorfizmu teleologiczny i teologiczny sposób myślenia myśleniem zakładającym wewnątrz przyrodniczy mechanizm przemian rozwojowych, na które składają się oddziaływania środowiskowe i oddziaływania strukturalne, czyli budowy organizmów, jaka wytworzyła się i utrwaliła w toku dotychczasowej ich historii. Czynniki wewnętrzne, czyli wysoce stabilna struktura organizmów dokonuje jakby wstępnej selekcji przypadkowych zmian. Dalszej selekcji i w efekcie ukierunkowania zmian dokonuje środowisko. Idea kierunku przestała być wyjściowym faktem procesu rozwoju. Kierunek w ewolucjonizmie XIX wieku nie jest już traktowany jako wyprzedzający wszelkie zmiany i jako je projektujący. Wyłania się z nieukierunkowanych zmian, jest współkastytuowany przez te zmiany oraz strukturę organizmu i środowisko. Ten schemat myślenia przeniesiono na zjawiska społeczne i ekonomiczne.

¹⁰ Emergentyzm - filozoficzna teoria opracowana na początku XX wieku, głosząca, że świat podlega nieustannemu rozwojowi, podczas którego powstają nieoczekiwane i w sposób irracjonalny, skokowo nowe jakości tworzące hierarchiczny szereg. Każdy człon w tym szeregu jest wyższy od poprzedniego i tworzy nową, swoistą jakość.

¹¹ Witalizm - koncepcja występująca w filozofii i biologii od średniowiecza aż do XX wieku, przyjmująca istnienie w organizmach niematerialnej „siły życiowej” warunkującej zjawiska życiowe organizmów i nadającej kierunek rozwojowi osobniczemu i rodowemu.

¹² Preformizm - teoria rozpowszechniona w XVII i XVIII wieku, według której w komórkach rozrodczych znajduje się całkowicie ukształtowany zarodek, rozwój zaś jego polega jedynie na powiększaniu się już istniejących zaczątków.

¹³ Redukcjonizm to filozoficzny pogląd głoszący, że zjawiska i procesy złożone należy wyjaśniać przez sprowadzenie ich do zjawisk i procesów prostszych oraz do praw nimi rządzących.

Poszukiwania owocujące nowym sposobem myślenia o rozwoju mają związek z ujawniającymi się na przełomie XVIII i XIX wieku trudnościami dotyczącymi zrozumienia w kategoriach czysto ilościowych i mechanicznych, różnorodnych procesów badanych w ramach nauk fizycznych, chemicznych, biologicznych i społecznych. Reakcją na mechanicyzm i czysto ilościowe traktowanie ruchu była w filozofii propozycja Hegla. W jego koncepcji pojęcie rozwoju zyskuje niezbywalne przesłanki w samej istocie bytu, który Hegel postrzega jako logiczny a ściślej mówiąc jako dialektyczny. Rozwój jak wynika z filozofii Hegla jest możliwy dzięki sprzecznościom tkwiącym w bycie, dzięki dialektycznemu łączeniu tezy i antytezy w syntezę. Tutaj także pojęcie rozwoju ma aspekt wartościujący. W myśleniu dialektycznym, jakie proponuje Hegel nie musimy już wybierać albo-albo. Możemy poszukać dla zawartych w pojęciu rozwoju sprzecznych idei ciągłości i nieciągłości, dialektycznej syntezy. Propozycja Hegla nie pozwala jednak wykorzystać możliwości pojawiających się w określonej przez biologów perspektywie złożonych oddziaływań ekosystemowych. Hegłowski „rozwój” jest liniowy i zamyka się w przechodzeniu od tezy i antytezy do syntezy. Pozostajemy w schemacie przyczyna - skutek, z tym, że w przyczynie mieszczą się teraz przeciwstawne sobie teza i antyteza.

Hegłowski rozwój możliwy jest dzięki istnieniu sprzeczności. W myśleniu porządkowanym przez metaforę ekosystemu „różnorodność” a nie „sprzeczność” jest kategorią bardziej podstawową i różnorodność nie musi prowadzić do sprzeczności. Kategorię konkurencji wypiera kategoria synergii. Ze zjawiskiem synergii mamy do czynienia wtedy, gdy poszczególne elementy systemu wzmacniają się wzajemnie i globalny efekt jest większy niż wynikałoby to z sumowania rezultatu działań w sytuacji, kiedy elementy nie kontaktowałyby się ze sobą.

Kontekst wyznaczony przez kategorię synergii i metaforę ekosystemu bardzo komplikuje aksjologiczny aspekt nowożytnego pojęcia rozwoju. Przestaje ono być jednoznacznie pozytywne. W tym nowym kontekście określenie „zrównoważony” jest bardzo potrzebne, sprawia, że rozwój przestaje zagrażać przypadkowością i bezwzględnością zmian.

Dla zrozumienia pojęcia rozwoju, ważne jest pojęcie zmiany. Ono z kolei nierozdzielnie wiąże się z pojęciem różnorodności. Koncepcja zmienności zależy od tego jak się pojmuje rzeczywisty byt. Eleaci, którzy pojmowali byt jako absolutnie prosty, jednorodny musieli uznać, że zmienność jest niemożliwa. Podobną sytuację mamy w filozofii Platona, zdaniem którego zmienność jest cechą jedynie cieni bytów a nie ich samych. Inspirując się Platonem filozofia scholastyczna traktując zmianę jako wskaźnik niedoskonałości, stałość wiązała z bytem absolutnie pełnym, doskonałym - z Bogiem i z pojęciami ogólnymi, które traktowała jako poza przedmiotowe realne byty. W nauce nowożytnej platońskie inspiracje zauważamy u tych teoretyków, którzy akcentują potrzebę ścisłych i niezmiennych, można powiedzieć zamkniętych definicji.

Inna tradycja myślowa ma źródło w heraklitowskim *panta rhei*. Jej przedstawiciele wychodzą z założenia, że różnorodność jest podstawową cechą bytu a jej konsekwencją jest zmienność. Heraklitowska zmienność była skutkiem walki przeciwieństw. Pojęcie rozwoju wprowadza do zmienności pewien porządek. Rozwój może być rozpatrywany tylko w odniesieniu do dynamicznego systemu i jest różnicowaniem stabilizującym, utrwalającym ten system. Interesujące, że to utrwalanie realizuje się dzięki zmianom, które pozwalają przystosować się do otoczenia. Rozwój zrównoważony odnosi się do układu dynamicznych systemów i jest różnicowaniem stabilizującym ten dynamiczny system systemów.

4. Pojęcie rozwoju zrównoważonego a pojęcie ekorozwoju

Pojęcie rozwoju zrównoważonego często stosuje się zamiennie z pojęciem ekorozwoju. To ostatnie wyłania się z różnych kontekstów teoretycznych i w rezultacie mamy różne pojęcia ekorozwoju. Nie wszystkie są zamienne z pojęciem rozwoju zrównoważonego. Scjencyficzne pojęcie ekorozwoju na przykład akcentuje zasadę przeżywania osobników najlepiej przystosowanych do życia. Taki ekorozwój jawi się jako składowa ewolucji w koncepcji Darwina. Praktyczną implikacją takiego pojęcia jest darwinizm społeczny. Jego zwolenników znajdujemy zarówno wśród liberałów jak i tych, którzy opowiadają się za totalitaryzmem. Teoretyczne uwarunkowania tak interpretowanego ekorozwoju są bardzo nowożytnie. Interpretatorzy myślą w schematach pomijających złożoność zależności, relacji i interakcji, na którą zwraca uwagę E. Morin. Pozostajemy w ramach nowożytnych schematów relacji i w redukcjonizmie. Nie przystaje do pojęcia rozwoju zrównoważonego także to pojęcie ekorozwoju, które proponuje ekologia głęboka. Twórca ekologii głębokiej Arne Naess proponuje sposób badania rzeczywistości sprowadzający się do stawiania pytań nazwanych przez tego filozofa głębokimi a dotyczących podstaw myślenia i wartościowania w cywilizacji zachodu. Ekologia głęboka proponuje specyficzną perspektywę aksjologiczną i metodologiczną. Rezygnując z akcentowania podmiotowości człowieka w kartezjańskim przeciwstawieniu podmiot-przedmiot, czyni człowieka elementem ekosystemu przyznając mu taką samą pozycję jak innym elementom. Tak naprawdę nie do końca przezwycięża schemat liniowych, jednokierunkowych zależności: przyczyna-skutek, podmiot-przedmiot, zastępując jedynie człowieka przyrodą. Upraszcza zagadnienia pomijając ekosystemowe zależności między różnymi systemami, które uwzględniać musimy w związku z pojęciem rozwoju zrównoważonego. Bardziej odpowiednia dla zrekonstruowanego przez nas pojęcia „rozwój zrównoważonego” jest perspektywa, którą zakresła w swojej ekofilozofii Henryk Skolimowski. Proponuje on myślenie w kategoriach całości i harmonii, uwrażliwienie na wartości estetyczne i etyczne ale także dbałość o stan umysłu, o to by nie stał się on kosztem na śmieci. Akcentuje podmiotowość

człowieka jednocześnie podkreślając, że jest on elementem ekosystemu. Wzywa do odpowiedzialności wierząc w moc sprawczą ludzi.

Pojęcie ekorozwoju, jeśli pojawia się w opracowaniach naukowców lub w dokumentach politycznych, to w znaczeniu zbliżonym do tego, jakie podaje definicja rozwoju zrównoważonego zaproponowana przez Radę Zarządzającą UNEP¹⁴. Właśnie tak rozumiane pomaga zauważać współczesne problemy i proponować działania pomagające te problemy rozwiązać. To jak często pojęcie ekorozwoju, czy rozwoju zrównoważonego występuje ostatnio w dokumentach politycznych świadczy o tym, że jest to dziś pojęcie o dużym znaczeniu praktycznym¹⁵.

Zgromadzenie ogólne powołało Komisję Narodów Zjednoczonych ds. Trwałego Rozwoju (UNCSD)¹⁶. Pojawiające się w kontekście rozwoju zrównoważonego i ekorozwoju pojęcie trwałego rozwoju akcentuje jeszcze inny aspekt rozwoju. Trwałość rozwoju zrównoważonego jest rezultatem stabilizacji dynamicznego układu rozwijających się systemów. W obszarze myślenia porządkowanego przez metaforę ekosystemu stabilizacja nie kojarzy się ze stagnacją.

Propagatorzy idei ekorozwoju podkreślają, że pozostaje ona w sprzeczności z bezkrytycznym naśladownictwem wzorów gospodarki rynkowej. Pojęcie rozwoju zrównoważonego inspirowane do przemyśleń, których efektem mają szansę być nowe, na miarę czasów propozycje ładu różnych przestrzeni aktywności człowieka, także przestrzeni ekonomicznej, propozycje uwzględniające złożoność relacji między otwartymi, dynamicznymi systemami.

¹⁴ Zob. dokumenty Konferencji Narodów Zjednoczonych „Środowisko i Rozwój” (UNCED). Podczas tej Konferencji przyjęto trzy dokumenty mające charakter deklaracji:

1) *Deklaracja z Rio de Janeiro*, określająca prawa i obowiązki państw w procesie realizacji podstawowych zasad **ekorozwoju**; 2) *Agenda 21*, zestaw ok. 2500 zaleceń dla działań na rzecz **ekorozwoju**; 3) *Stanowisko w sprawie gospodarki leśnej*, zawierające wytyczne dla **zrównoważonej i trwałej** gospodarki lasami.

Przygotowano też dwa międzynarodowe akty prawne (*Ramową Konwencję Narodów Zjednoczonych o Zmianach Klimatu oraz Konwencję Narodów Zjednoczonych o Różnorodności Biologicznej*) i rozpoczęto negocjacje na temat *Konwencji Narodów Zjednoczonych o Przeciwdziałaniu Pustynnieniu*, której podpisanie zostało zaproponowane członkom ONZ w 1994 roku, a która weszła w życie w r. 1996.

¹⁵ Po raz pierwszy pojęcie *ekorozwój* znajdujemy w dokumencie z 1980 roku zatytułowanym *Strategia Ochrony Świata - Ochrona Zasobów Biologicznych na drodze do Ekorozwoju*. Dokument ów został wydany z inicjatywy IUCN (International Union for the Conservation of Nature) we współpracy z agendami ONZ: UNEP (United Nations Environment Programme), FAO (Food and Agriculture Organization), UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization). Autorzy Strategii proponowali aby ekorozwój brał pod uwagę zarówno czynniki społeczne jak i ekologiczne, jak też gospodarcze i ekonomiczne, uwzględniał czynniki kształtujące zasoby żywe i nieżywe oraz długo- i krótkoterminowe korzyści i zagrożenia działań. Idea ekorozwoju została opisana i rozpropagowana w raporcie z 1987 roku, zatytułowanym *Nasza Wspólna Przyszłość*. Efektem dyskusji nad raportem Brundtland było zwołanie w Rio de Janeiro Konferencji Narodów Zjednoczonych „Środowisko i Rozwój” (UNCED).

¹⁶ Jest ona wybierana na trzyletnią kadencję i składa się z przedstawicieli 53 państw członkowskich. W pracach UNCSD uczestniczy Polska.

BIBLIOGRAFIA

- Ajdukiewicz K. (1960): *Język i poznanie*. T. 1 Warszawa 1960.
- Amsterdamski S. (1973): *Między doświadczeniem a metafizyką*. Warszawa 1973.
- Kulasiewicz J (1993): *Głęboka ekologia Arne Naess*. Bielsko-Biała 1993.
- Meadows D. H., Meadows D.L., Randers J. (1995): *Przekraczanie granic. Globalne załamanie czy bezpieczna przyszłość*. Warszawa 1995.
- Liotard J. F. (1979): *La condition postmoderne*. Paris 1979.
- Liotard J. F. (1983): *Le differend*. Paris 1983.
- Motycka A. (1984): *Relatywistyczna wizja nauki*. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź 1984.
- Skolimowski H. (1991): *Ocalić Ziemię*. Warszawa 1991.

KRYSTYNA NAJDER-STEFANIAK

ZNACZENIE POJĘCIA „ROZWÓJ ZRÓWNOWAŻONY”**STRESZCZENIE**

Autorka pokazuje jak pojęcie „rozwój zrównoważony” wymusza przejście od sposobu myślenia, które porządkowane jest przez metaforą ekosystemu i umożliwia uwzględnienie zależności znacznie bardziej skomplikowanych niż liniowe i jednokierunkowe relacje ze schematu: podmiot-przedmiot, przyczyna-skutek. Dla zrozumienia tych zależności istotne okazuje się pojęcie synergii. Praktyczne implikacje pojęcia rozwoju zrównoważonego dostrzega zarówno w działaniach politycznych jak i konieczności współpracy różnych specjalistów. Zwraca uwagę na to, że synergiczny efekt tej współpracy, na pewno przekroczy rezultat jaki moglibyśmy osiągnąć sumując wyniki uzyskane w ramach specjalności.

KRYSTYNA NAJDER-STEFANIAK

THE MEANING OF „SUSTAINABLE DEVELOPMENT”**SUMMARY**

Author is shown the way, the sustainable development enforces the transition to the thinking ordered by ecosystem metaphor and enables considering more complicated interactions then linear and one-way relationship in the scheme: subject-object, reason-effect. To understand these interrelations an important is expression of synergy.

In conclusion it is said that pragmatic implications of sustainable development are notice both in political activity and certain co-operation between interdisciplinary specialists. Synergy effects of this co-operation unavoidably will exceed the results possible to reach by summing up the results obtained in the framework of the individual specialisation.

EUGENIUSZ KOŚMICKI
Akademia Rolnicza w Poznaniu

EKOLOGICZNE SKUTKI CHEMIZACJI ROLNICTWA*

W naukach ekonomicznych i rolniczych występuje często bardzo optymistyczny pogląd na przyszłość rolnictwa. Nowe odmiany wysokowydajnych roślin uprawnych, nowe formy chowu zwierząt, przemysłowo wytwarzane nawozy, pestycydy i dodatki do pasz wydają się być podstawową gwarancją konkurencyjności gospodarstw rolnych, zabezpieczenia potrzeb żywnościowych państw, a także dobrym rozwiązaniem dla zjawisk niedostatku żywności czy nawet głodu dla całego świata. Obecnie podkreśla się znaczenie procesów wprowadzania postępu technicznego i chemizacji w rolnictwie, które w ujęciu ekonomicznym przybierają postać racjonalizacji, specjalizacji i intensyfikacji produkcji. W nowoczesnym rolnictwie konwencjonalnym nawozy mineralne stanowią podstawowe źródło składników pokarmowych dla uprawianych roślin. Natomiast stosowanie środków ochrony roślin (pestycydów) powinno utrzymywać uprawiane rośliny wolne od chorób i szkodników, a dodatki do pasz (lekarstwa dla zwierząt i środki przyspieszające tucz) powinny gwarantować optymalne wytwarzanie produktów zwierzęcych. Taki optymistyczny obraz chemizacji i modernizacji rolnictwa dominuje także w Polsce, a wielu naukowców zajmujących się rolnictwem nie dostrzega negatywnych skutków ekologicznych w rolnictwie. Różnorodne zagrożenia ekologiczne i zdrowotne takiego typu rolnictwa stawiają jednak pod znakiem zapytania dalszy jego rozwój. Szczególnie widoczne jest to na tle epidemii „choroby szalonych krów”, która może się przenosić także na człowieka, a wywołana jest przez zasadnicze zmiany w żywieniu zwierząt.

Problem oceny chemizacji rolnictwa

Oddziaływanie środków chemicznych stosowanych w rolnictwie na biosferę znane jest jednak przynajmniej od znanego bestselleru „Cicha wiosna” Racheli Carson (1962). Zwróciła ona wtedy uwagę nie tylko na negatywne skutki stoso-

* Uwagi na marginesie książki: Cornelia Rau-Schamfuss: *Chemie in der Landwirtschaft. Wie wir Umwelt und Nahrung vergiften*, Stuttgart – Leipzig 1998, ss. 150.

wania środków chemicznych dla żywej przyrody, ale także na pozostałości pestycydów w produktach rolnych. W Stanach Zjednoczonych – już przed 40 laty – wystąpiły zanieczyszczenia żywności środkami ochrony roślin – produkowanymi na bazie chlorowanych węglowodorów i organicznych związków fosforowych – co wywołało konieczność określenia maksymalnych dawek dla pestycydów w produktach rolniczych. Sytuacja współczesnego rolnictwa nie jest jednak wcale dzisiaj zasadniczo odmienna, a nawet ulega pogorszeniu. Jedynie długotrwałe i słabo rozkładalne pestycydy zostały wycofane ze stosowania w krajach wysokorozwiniętych gospodarczo. Jednakże długotrwałe pestycydy są nadal masowo eksportowane do krajów Trzeciego Świata, gdzie służą głównie do produkcji towarów eksportowanych do krajów wysokorozwiniętych (tzw. cash crops). Zwiększa się także ilość stosowanych pestycydów – obecnie znanych jest około 550 substancji czynnych – używanych jako środki ochrony roślin, a przy chowie zwierząt stosuje się około 200 różnych substancji czynnych.

Współczesne metody agrotechniki opartej na chemizacji wpływają coraz bardziej na przyrodnicze podstawy życia człowieka i samego rolnictwa. Coraz bardziej zagrożone zostają przyrodnicze podstawy rolnictwa: klimat, gleba, rośliny i zwierzęta. Wymienione tutaj przyrodnicze podstawy – obok pracy ludzkiej i maszyn – warunkują rozwój produkcji rolnej. Wpływ chemizacji na przyrodnicze podstawy produkcji rolnej analizuje obszernie Cornelia Rau-Schamfuss w swojej książce „Chemia w rolnictwie. Jak zatruwamy środowisko i żywność”. W nawiązaniu do tej pracy warto zapoznać się z oddziaływaniami chemizacji rolnictwa na takie czynniki produkcji rolnej jak: klimat, gleba, rośliny i zwierzęta. Chemizacja połączona ze wszechstronną mechanizacją doprowadziła do wysokich plonów w rolnictwie. Nowoczesne rolnictwo rozwinęło się dopiero po cząwszy od drugiej połowy XX wieku – oparte jest ono na intensywnej gospodarce rolnej i specjalizacji produkcji w uprawie roślin i hodowli zwierząt. Intensyfikacja produkcji rolnej występuje w Europie, Ameryce Północnej i w Azji, a także na monokulturowych plantacjach w krajach „Trzeciego Świata”. Wraz ze wzrostem stosowania nawozów mineralnych i pestycydów zwiększyło się zużycie kopalnych nośników energii w rolnictwie. W wyniku takiego stanu rzeczy oddziałuje rolnictwo coraz bardziej na klimat Ziemi. Udział rolnictwa w emitowanych do atmosfery gazach – wpływających na zmianę klimatu – wynosi obecnie 15%. Jednakże ten udział może ulec nawet podwojeniu w ciągu najbliższych 35 lat, jeśli nie zmienią się dotychczasowe metody agrotechniki współczesnego rolnictwa.

Do najważniejszych gazów emitowanych przez rolnictwo i wpływających na klimat należą dwutlenek węgla (CO_2), metan (CH_4) i podtlenek azotu (N_2O), zwany też gazem rozwesalającym. Zwłaszcza podtlenek azotu oddziałuje jako gaz zwiększający „efekt cieplarniany”. Powstaje on w wyniku stosowania syntetycznych nawozów azotowych, a także nawozów organicznych (zwłaszcza gno-

jowicy). Emisja podtlenku azotu będzie ciągle wzrastać, gdyż prawdopodobny jest ciągły przyrost nawożenia syntetycznymi nawozami azotowymi wynoszący 4 – 5% rocznie.

Obecnie emisja podtlenku azotu wynosi 2,5 mln ton rocznie (uwalnianych z syntetycznych nawozów azotowych). W procesie produkcji rolnej powstają także tlenki azotu (NO , NO_2). Rocznie emituje się ich w wyniku mineralnego nawożenia azotowego około 1 – 2 mln ton. Ogólnie w wyniku procesów gospodarowania człowiekiem powstaje 31 mln ton tlenków azotu rocznie. Tlenki azotu ulegają jednak szybko rozkładowi. Przyjmuje się, że 80% zakwaszenia gleb powstaje w wyniku oddziaływania tlenków azotu i produktów rozkładu amoniaku z intensywnego chowu zwierząt. Podsumowując podtlenek azotu – ze względu na swoją trwałość około 150 lat – wywiera ogromny wpływ na zjawiska ocieplenia się klimatu Ziemi. Związki azotowe wywierają także wpływ na zmniejszanie się warstwy ozonu w stratosferze (obok związków chloru i bromu). Do tej pory nie jest w pełni wyjaśnione działanie pestycydów na zmniejszanie się warstwy stratosferycznego ozonu. Natomiast tlenki azotu odpowiedzialne są za tworzenie się szkodliwego ozonu w troposferze, a także zakwaszenie gleby i związane z tym uszkodzenia roślin.

Rolnictwo konwencjonalne a stan gleb

Współczesne rolnictwo wywiera ogromny wpływ na stan gleb. W gleboznawstwie wyróżnia się tradycyjnie: humus pokarmowy i humus trwały. Humus pokarmowy składa się z substancji organicznych pochodzenia roślinnego i zwierzęcego. Stanowi on podstawę pobierania składników pokarmowych przez rośliny. Natomiast humus trwały zawiera organiczne ciemno zabarwione substancje koloidalne (substancje huminowe). Trwały humus posiada ważne znaczenie z powodu swojej zdolności sorpcyjnych wody i elementów mineralnych.

Korzenie roślin pochłaniają substancje pokarmowe poprzez system wymiany jonów. Stąd też struktura humusu (próchnicy) posiada duże znaczenie jako miejsce zmagazynowania składników pokarmowych. Początkowe sukcesy nawożenia mineralnego polegały na dużych możliwościach sorpcyjnych struktury humusowej gleby. Począwszy od lat pięćdziesiątych XX wieku wzrosły plony w Niemczech w rolnictwie o 50% z ha – co wymagało zwiększenia o 350% nawożenia mineralnego i 1350% zwiększenia dawek pestycydów.

Wraz z postępującą technycyzacją i specjalizacją rolnictwa nastąpiło oddzielenie uprawy roli od gospodarki hodowlanej. W rolnictwie europejskim stopniowo zrezygnowano z wyważonego płodozmianu i nawożenia organicznego na rzecz nawożenia mineralnego i szerokiego stosowania pestycydów. Rolnictwo konwencjonalne oparte jest na monokulturach zbóż, ziemniaków, buraków cukrowych, kukurydzy, które jedynie przy pomocy nowoczesnych maszyn i wszechstronnej chemizacji może zapewnić wysokie plony. Jednocześnie go-

spodarka hodowlana oddzielona została od uprawy roli i polega na intensywnych metodach chowu zwierząt. Drób, bydło, trzoda chlewna hodowane są w olbrzymich halach, a zachowanie się zwierząt i biologiczne ich rytmy znajdują się pod ogromnym wpływem techniki i dodatków do pasz. Wraz z nawożeniem mineralnym zmniejsza się coraz bardziej wielkość humusu w glebie, gdyż do gleby nie napływają już w wystarczających ilościach substancje organiczne. Najbardziej negatywne przykłady zmniejszania się humusu w glebie dostarczają obszary rolnicze USA i Ukrainy.

Rośliny uprawne nawożone są głównie nawozami azotowymi, fosforanowymi i potasowymi. Prowadzi to do nie zrównoważonego odżywiania roślin i narastającej podatności uprawianych roślin na choroby i szkodniki. Ułatwione jest to poprzez rozwój monokultur i odejście od wielostronnego płodozmianu. Jedynie stosowanie dużych ilości pestycydów umożliwia - w końcu - utrzymanie takich monokultur rolnych. Obecnie opryskuje się uprawy bawełny 30 - 50 razy, a uprawy jabłoni przeciętnie 27 razy (w skrajnych przypadkach nawet 40 - 45 razy!). W wyniku coraz większego stosowania nawozów mineralnych i pestycydów przestaje istnieć dotychczasowa harmonijna wspólnota życiowa pomiędzy organizmami glebowymi a korzeniami roślin. Oddzielona od uprawy roli gospodarka hodowlana - oparta na intensywnym chowie zwierząt i na systemach hodowli zwierząt niezależnych od powierzchni upraw paszowych - prowadzi to do nadmiernej produkcji gnojowicy, a tym samym do zniszczenia struktury gleb i ogromnego zanieczyszczenia wód. Bezpośrednio oddziałuje to także negatywnie na klimat Ziemi i jej warstwę ozonową. W wyniku nawożenia mineralnego i stosowania pestycydów oraz odejścia od nawożenia organicznego następuje zniszczenie próchnicznej struktury gleby. Z jednej strony, zmniejsza się ilość humusu w glebie, a z drugiej strony organizmy glebowe wymierają w wyniku braku pożywienia (materiału organicznego). Ponadto zostają one osłabione w wyniku stosowania nawozów mineralnych i pestycydów. Obecnie istnieją już nawet gleby wykorzystywane rolniczo, które nie posiadają wcale populacji dżdżownic. Współcześnie narasta zagrożenie wód podziemnych w wyniku intensyfikacji rolnictwa. Stąd też w Niemczech wprowadzono surowe normy wobec zanieczyszczenia wody pitnej: 50 miligramów na litr dla azotynów; 0,0001 miligrama na litr dla pojedynczego pestycydu i 0,0005 miligramów na litr dla wielu pestycydów. Pomimo tego rozwija się szybko zatrucie wód podziemnych określane jako „umieranie wód podziemnych” („Grundwassersterben”).

Podsumowując można zauważyć, że oddziaływanie rolnictwa na czynnik produkcji glebę staje się coraz bardziej wszechstronne. Wiąże się to z intensyfikacją produkcji, a więc z nawożeniem mineralnym i stosowaniem coraz większych dawek pestycydów. Wraz z intensyfikacją produkcji rolnej następuje zniszczenie próchnicznej struktury gleby, spadek jej naturalnej żyzności, a także znaczne zmniejszenie ilości organizmów glebowych. Zmniejszenie się humusu

powoduje także spadek możliwości sorpcyjnych gleby. Nadmierne ilości azotowych nawozów mineralnych i gnojowicy prowadzą do ogromnego powiększenia się ilości azotu w biosferze, co wywołuje zakwaszenie gleb, zjawisko kwaśnych deszczy, zanieczyszczenia wód podziemnych i powierzchniowych, a także zmiany klimatu poprzez narastanie „efektu cieplarnianego”. Jediną możliwością odejścia od metod intensywnego rolnictwa niszczącego swoje własne podstawy przyrodnicze staje się rolnictwo ekologiczne rezygnujące ze syntetycznych środków chemicznych w uprawie roślin, a także stosujące metody hodowli zgodne z wymogami fizjologicznymi i behawioralnymi zwierząt¹.

Chemizacja rolnictwa a kondycja roślin i zwierząt

Zmienione metody produkcji – w intensywnym rolnictwie – oddziałują – w coraz większym stopniu – negatywnie na organizmy roślin i zwierząt, a także na jakość produktów pochodzenia roślinnego i zwierzęcego. Jak wiadomo, dynamiczny system zaopatrzenia roślin w składniki mineralne – poprzez organizmy glebowe – posiada podstawowe znaczenie w każdej fazie rozwoju roślin. Współczesny system nawożenia mineralnego prowadzi do całkowicie nienaturalnego odżywiania się roślin. Składniki mineralne są bezpośrednio i prawie natychmiast przejmowane przez system korzeni roślin dzięki ich rozpuszczalności. Prowadzi to do nieprawidłowego i nadmiernego pobierania składników pokarmowych przez korzenie. Rośliny są niejako z góry zmuszone do pobierania rozpuszczalnych, syntetycznie wytworzonych nawozów mineralnych. Aby rozpuścić sole mineralne zawarte w glebie, rośliny pobierają dużo wody, a tkanka roślin staje się bardzo wodnista. W wyniku takiego jednostronnego pobierania składników pokarmowych przez rośliny, ich system immunologiczny zostaje osłabiony, a one same stają się bardzo podatne na choroby i szkodniki. W tych warunkach konieczne staje się powszechne stosowanie pestycydów. Już obecnie na około 80 % powierzchni pól stosuje się w Niemczech herbicydy. Zboża, buraki i rzepak są poddane intensywnym działaniom pestycydów, zwłaszcza herbicydów. Pestycydy wywierają wszechstronne działanie na rośliny, a zwłaszcza ich metabolizm i wszystkie procesy fizjologiczne.

Tradycyjne rolnictwo uwzględniało wymogi fizjologiczne i behawioralne hodowanych zwierząt. Obecnie większość produktów zwierzęcych pochodzi z intensywnych form chowu zwierząt a gatunkowe wymogi hodowli zwierząt zachowują w Niemczech jedynie gospodarstwa ekologiczne. Drób, bydło i trzoda chlewna hodowane są obecnie w ogromnych halach – a poszczególne zwierzęta posiadają mało przestrzeni. Jednocześnie taki sposób chowu zwierząt stanowi

¹ Szerzej por.: E. Kośmicki (1999): *Spoleczne aspekty kryzysu ekologicznego współczesnego rolnictwa europejskiego*. [w]: E. Kośmicki, Z. Czaja (red. naukowa): *Socjologia i ekonomika ochrony środowiska na wsi i w rolnictwie*. Poznań 1999, s. 28–38.

ogromne dla nich niebezpieczeństwo z powodu możliwości szybkiego rozprzestrzeniania się chorób zakaźnych. Stąd też w masowym chowie zwierząt dodaje się profilaktycznie lekarstwa jako dodatek do pasz (antybiotyki, środki uspakajające). Współczesne pomieszczenia hodowlane są w pełni zautomatyzowane, a jedna osoba zajmuje się 700 świniami albo 80 000 nioskami. Stosowana pasza i karmienie zwierząt wykazują często szereg braków pod względem jakości: tania i zanieczyszczona pasza (np. mączki kostne, zielona kukurydza z wysoką zawartością azotanów); jednostronne żywienie zwierząt; nadmierne dawki pasz treściwych; nieuwzględnianie przy karmieniu cech gatunkowych zwierząt. Przemysłowe nawozy azotowe i nadmierne nawożenie gnojowicą prowadzą często do nadmiernych dawek azotanów w zielonej paszy lub kiszonkach. W dodatkach do pasz oprócz lekarstw – podawanych profilaktycznie – występują środki zwiększające przyrost wagi u zwierząt. W Niemczech zakazane jest dodawanie hormonów do paszy zwierząt. W obecnych warunkach wzrosła znacznie wydajność zwierząt. Wydajność krów mlecznych wynosiła w Niemczech w 1951 roku jeszcze przeciętnie 2 600 kg mleka, a w 1994 r. przeciętnie już 5 280 kg. Najwyższe osiągnięcia wydajności krów mlecznych dochodzą nawet do wielkości 9 000 - 12 000 kg mleka rocznie. Taka wysoka wydajność jest jednak możliwa wyłącznie w wyniku jednostronnego wykorzystania pasz treściwych jako karmy (śruta sojowa, makuchy, mączki kostne). Przeciętne oczekiwanie życia krowy mlecznej wynosi współcześnie około 6 lat, chociaż do niedawna nawet 15 lat uchodziło jako odpowiedni czas trwania mleczności i możliwości rozmnażania się tych zwierząt. Znacznie bardziej zmniejszyło się trwanie życia niosek. Wynosi ono około 20 miesięcy, gdyż w tradycyjnej hodowli przeciętne trwanie życia nioski sięgało 7 lat i więcej. Obecne nauki rolnicze fascynują się często możliwościami zastosowania inżynierii genetycznej w hodowli zwierząt. Wiele jednak problemów inżynierii genetycznej i ewentualnych jej skutków nie jest jeszcze dotąd dostatecznie poznanych przez naukę. Dotyczy to zwłaszcza wszelkich doświadczeń na mikroorganizmach i przenoszenia ich dziedzictwa genetycznego.

Skutki ekologiczne chemizacji rolnictwa są nadal - najczęściej - pomijane przez nauki rolnicze i ekonomiczne jako źródło zagrożeń ekologicznych. Intensywna produkcja niszczy obecnie swoje własne podstawy przyrodnicze i stanowi zagrożenie dla samego człowieka². Jediną alternatywę dla intensywnego rolnictwa konwencjonalnego stanowi, szybko zwiększające swoją produkcję na zacho-

¹ Szerzej por.: E. Kośmicki (1999): *Spółeczne aspekty kryzysu ekologicznego współczesnego rolnictwa europejskiego*. [w:] E. Kośmicki, Z. Czaja (red. naukowa): *Socjologia i ekonomika ochrony środowiska na wsi i w rolnictwie*. Poznań 1999, s. 28–38.

² E. Kośmicki (2000): *Kwestia rozwoju świadomości ekologicznej na wsi i w rolnictwie - przezwyciężenie zacofania czy modernizacja ekologiczna*. [w:] E. Kośmicki, Z. Czaja, W. L. Janik (red. naukowa): *Problem barier świadomościowych na wsi wobec integracji Polski z Unią Europejską*. Poznań 2000, s. 193–213.

dzie Europy, rolnictwo ekologiczne. W Europie Zachodniej wprowadza się od 1992 roku różne programy rolno-środowiskowe, które służą do ograniczenia najbardziej negatywnych skutków nadmiernej chemizacji i intensyfikacji rolnictwa. Podobnemu celowi ma także służyć kodeks dobrych praktyk rolniczych, którego zakres działania jest jednak bardzo ograniczony.

Współczesne rolnictwo przyczynia się w dużym stopniu do ekologicznego obciążenia środowisk. Można obecnie wyliczyć różnorodne zagrożenia ekologiczne płynące z rozwoju współczesnego rolnictwa, takie jak: degradacja biotopów i ich wspólnot życia, grabież zasobów żywej przyrody, trwałe uszkodzenia gleb w wyniku erozji, degradacja gospodarki wodnej, nadmierne stosowanie środków chemicznych i związane z tym skutki ekologiczne. Także w rolnictwie staje się konieczna rewolucja ekologiczna. Jak zauważa W. Schug: „Po wynalazku rolnictwa i rewolucji przemysłowej ludzkość powołana została do trzeciego już dużego przekształcenia swojej historii – do ekologicznej zmiany, do rewolucji środowiskowej”³. Możliwości globalnego bezpieczeństwa żywnościowego są coraz bardziej ograniczone przez ekologiczną pojemność samej planety i poszczególnych ekosystemów, a także zagrożenia wynikające z nadmiernej chemizacji i rozwoju inżynierii genetycznej. Coraz bardziej konieczne stają się trwałe systemy produkcji rolnej, które umożliwią produkcję odpowiednich ilości żywności o niezbędnych parametrach jakościowych, przy zapewnieniu przyrodniczych podstaw produkcji rolnej.

³ Por. W. Schug, J. Léon, H. O. Gravert (1998): *Welternährung. Herausforderung an Pflanzenbau und Tierhaltung*. Darmstadt 1998, s. 75.

EUGENIUSZ KOŚMICKI

EKOLOGICZNE SKUTKI CHEMIZACJI ROLNICTWA

STRESZCZENIE

W naukach ekonomicznych i rolniczych utrzymuje się nadal bardzo optymistyczny pogląd na przyszłość rolnictwa. Intensyfikacja produkcji, specjalizacja i racjonalizacja wydają się być głównym środkiem w produkcji żywności i surowców w rolnictwie. Wymienione procesy prowadzą do coraz większej chemizacji w rolnictwie. Rezultatem tego jest zagrożenie gleb, powszechne zjawisko zanieczyszczenia wód podziemnych, rozwój masowego chowu zwierząt. Jedynie koncepcja „trwałego rolnictwa” prowadzi do ograniczenia negatywnych skutków chemizacji rolnictwa (w tym rozwoju rolnictwa ekologicznego).

EUGENIUSZ KOŚMICKI

ECOLOGICAL EFFECTS OF CHEMICALIZATION OF AGRICULTURE

SUMMARY

In economical and agricultural sciences, there still remains a very optimistic vision of the future of agriculture. Intensification, specialization and rationalization of agricultural production seem to be main directions in the processes of production of food and agricultural resources. All these processes lead to increasing chemicalization of agriculture. The results of this are endangered soils, more and more widespread underground waters pollution and development of a very intensive animal husbandry. Only the conception of „sustainable agriculture” heads for reduction of negative impacts of chemicalization of agriculture on the environment (it also includes the development of organical agriculture).

SZYMON TARANT, GRAŻYNA ADAMCZYK
Akademia Rolnicza w Poznaniu

SEGMENTACJA KONSUMENTÓW NA PRZYKŁADZIE RYNKU ZIEMNIAKÓW

Wstęp

W ostatnich latach zdecydowanie lepiej na rynku funkcjonują gospodarstwa, które potrafiły przyjąć orientację marketingową. Dotyczy to zwłaszcza podmiotów produkujących towary, takie jak ziemniaki konsumpcyjne, świeże owoce i warzywa, które bez przetworzenia mogą być sprzedawane finalnemu odbiorcy. Przyjmując orientację marketingową gospodarstwa te ukierunkowały swoje działania na klienta i jego potrzeby, ponieważ tylko takie podejście gwarantuje możliwość sprzedaży całości swojej produkcji i uzyskanie satysfakcjonującej ceny.

Jednak konsumenci mają bardzo zróżnicowane potrzeby i wymagania. Sytuacja producentów zapewne byłaby łatwiejsza gdyby różnorodność ta była mniejsza. Można powiedzieć, że aby efektywnie spełnić te wymagania, należałoby potraktować każdego z klientów indywidualnie. Przy ograniczonych zasobach i możliwościach gospodarstwa rolnego, byłoby to bardzo kosztowne i prawdopodobnie nieopłacalne [Sznajder i in. 1997]. Naprzeciw temu problemowi wychodzi segmentacja, która jest kompromisem pomiędzy indywidualnym, a jednolitym traktowaniem klientów.

Segmentacja w marketingu oznacza podział potencjalnych nabywców na grupy, które mają podobne potrzeby oraz prawdopodobnie w zbliżony sposób zareagują na różne działania marketingowe. Wyodrębnienie takich grup (segmentów rynkowych) prowadzi w konsekwencji do stosowania przez przedsiębiorstwo (gospodarstwo) strategii dyferencjacji produktu oraz w szerszym rozumieniu, różnicowania całego zespołu działań marketingu mix.

Niniejszy artykuł ma na celu wskazanie, jak w praktyce można dokonać segmentacji nabywców produktów rolnych. Jako przykład wykorzystano tu rynek ziemniaków.

Etapy segmentacji

Cały proces segmentacji jest dość złożony. Można w nim wyróżnić kilka etapów. Pierwszy z nich to określenie kryteriów segmentacji. Dalej przechodzimy do identyfikacji segmentów rynku, na którym to etapie musimy podjąć decyzję co do liczby wyodrębnianych segmentów oraz przyporządkować poszczególnych nabywców do homogenicznych grup. Ostatnim etapem jest profilowanie czyli opis wyodrębnionych wcześniej segmentów. Po określeniu segmentów rynkowych należy jeszcze podjąć decyzję, co do strategii pokrycia rynku, która to czynność nazywana jest ukierunkowaniem.

Określenie kryteriów segmentacji

Podstawowym krokiem w segmentacji jest określenie kryteriów, na podstawie których segmenty są wyodrębniane. W praktyce marketingowej stosuje się zazwyczaj jedno z dwóch podejść *post-hoc* i *a priori* [Sagan 1998]. Segmentacja *post hoc* jest dość trudna do stosowania ponieważ w procedurze tej kryteria segmentacji są wybierane na podstawie dość skomplikowanych metod wielowymiarowej analizy danych (analiza czynnikowa), co wymaga odpowiednio zaprojektowanych badań ankietowych oraz dużej wiedzy statystycznej.

W segmentacji *a priori* specjalista marketingowy sam z góry zakłada, które zmienne będą stanowiły podstawę grupowania konsumentów. Zazwyczaj są to stosunkowo łatwe do zaobserwowania społeczno-demograficzne charakterystyki konsumentów lub gospodarstw domowych (wiek, wykształcenie, dochody, miejsce zamieszkania) oraz zmienne behawioralne określające zachowanie rynkowe nabywcy (wielkość spożycia, częstość i miejsce zakupu itp.).

W poniższym przykładzie jako zbiór zmiennych behawioralnych określających zróżnicowane zachowanie członków gospodarstw domowych, a dotyczące zakupu i spożycia ziemniaków wybrano¹:

- wielkość spożycia ziemniaków (SPOZZIEM),
- stosowany w gospodarstwie domowym model zaopatrzenia w ziemniaki (MODEL),
- preferencje konsumentów dotyczące opakowania ziemniaków (OPKOWAN),
- ważność czynników cena i forma przygotowania przy zakupie ziemniaków (CENA, FORMAPRZ),
- spożycie przetworów z ziemniaków (CZY_PRZE),
- spożycie ziemniaków i ich przetworów poza domem (CZY_CHOD),

¹ Wartości poszczególnych zmiennych zostały oszacowane na podstawie badań ankietowych przeprowadzonych na terenie miast Poznania wiosną 1999 roku, na 300 gospodarstwach domowych wybranych do badań przy pomocy doboru kwotowego. Jako kryterium doboru kwotowego przyjęto główne źródło utrzymania rodziny (za GUS).

Z kolei jako kryteria charakteryzujące gospodarstwa domowe:

- wiek głowy rodziny (WIEK),
- wykształcenie głowy rodziny (WYKSZTAL),
- dochód na członka gospodarstwa domowego (DOCHODY).

Identyfikacja segmentów rynku

Identyfikacja segmentów rynku polega na grupowaniu jednostek (w naszym przypadku gospodarstw domowych) w jednorodne segmenty, wyodrębnione ze względu na wybrane kryteria. Podstawową metodą grupowania, która pozwala na wyodrębnienie spójnych wewnętrznie segmentów jest analiza skupisk (cluster analysis). W pracy wykorzystano grupowanie metodą k-średnich, która to metoda oprogramowana jest w pakiecie statystycznym STATISTICA. Możemy „powiedzieć” programowi komputerowemu, aby uformował dokładnie k-skupień, które będą tak różne, jak to tylko możliwe [Statistica PL 1997]. Ogólnie, przy pomocy metody k-średnich zostanie utworzonych k-różnych możliwie odmiennych skupień. Program rozpocznie od k-losowych skupień, a następnie będzie przenosić obiekty między tymi skupieniami, mając na celu minimalizację zmienności wewnątrz skupień i maksymalizację zmienności między skupieniami. Przed rozpoczęciem grupowania należy pamiętać o doprowadzeniu zmienionych mierzonych, zapewne w różnych skalach pomiarowych, do porównywalności poprzez ujednolicenie rzędów wielkości oraz pozbawienia mian wyników pomiaru. Można to wykonać przy wykorzystaniu następującego wzoru [Waleśiak 1996]:

$$z_{ij} = s_j^{-1} x_{ij} - x_j s_j^{-1},$$

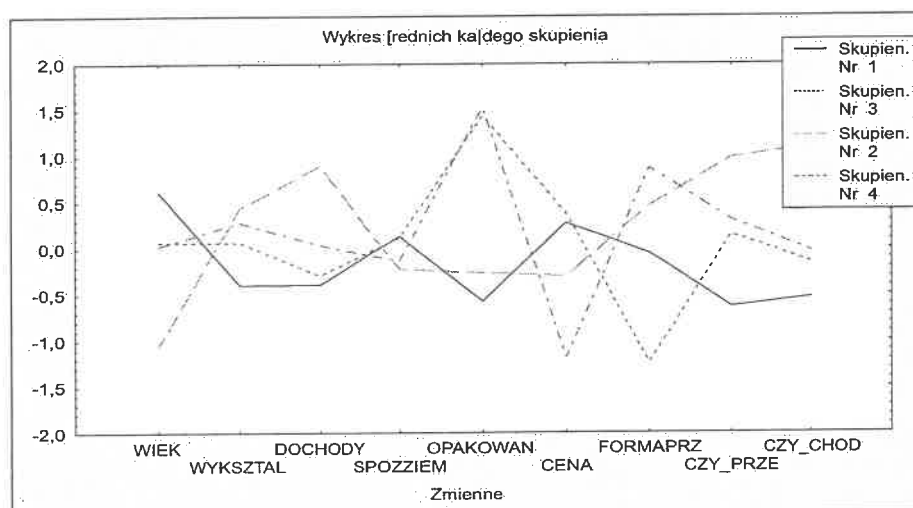
gdzie:

- x_j – średnia arytmetyczna wyznaczone na podstawie j-tej zmiennej
- s_j – odchylenie standardowe wyznaczone na podstawie j-tej zmiennej
- x_{ij} – wartości kolejnych przypadków
- z_{ij} – wartości znormalizowane.

Wyniki grupowania gospodarstw domowych na rynku ziemniaków zostały przedstawione na rys. 1.

Ważnym problemem przy identyfikacji segmentów rynku jest wybór ich liczby. Najprostszym sposobem jest przedstawienie powiązań między badanymi jednostkami w formie graficznej. Uzyskane „drzewko powiązań” pozwala na określenie liczby segmentów, którą odczytuje się przy każdym „węźle” na wykresie, czyli tam gdzie zostało uformowane nowe skupienie. Procedura ta jest również dostępna w programie STATISTICA. W naszym przypadku jako najlepszą liczbę segmentów wybrano 4.

Rys. 1

Profilowanie segmentów

Ostatnim krokiem jest opis wyodrębnionych segmentów za pomocą cech charakteryzujących postępowanie członków gospodarstw domowych oraz zmiennych opisujących te gospodarstwa. Profilowanie wykonuje się między innymi przy pomocy stosunkowo prostej techniki tabulacji krzyżowej. Analizę taką można przeprowadzić w ogólnie dostępnym arkuszu kalkulacyjnym (np. w Excelu, polecenie *Tabela przestawna*). Wyniki profilowania segmentów gospodarstw domowych na rynku ziemniaków przedstawiają tabele 1 i 2.

Na podstawie powyższych tabel otrzymane 4 segmenty można opisać w następujący sposób.

Segment 1 „Tradycjoniści”

Gospodarstwa domowe o średnim i dużym spożyciu ziemniaków. Członkowie tych gospodarstw domowych zaopatrują się w ziemniaki na targowiskach miejskich lub w sklepach, kupują ziemniaki raz w tygodniu bądź częściej. Nie są zainteresowani zakupem ziemniaków w opakowaniach jednostkowych. Przy zakupie dużą uwagę zwracają na cenę ziemniaków. Rzadko sięgają po gotowe przetwory z ziemniaków. Równie rzadko korzystają z usług placówek gastronomicznych, a więc spożycie ziemniaków i ich przetworów poza domem jest bardzo małe.

Segment ten stanowią w głównej mierze gospodarstwa domowe, w których głowa rodziny to osoba starsza lub w wieku średnim, o wykształceniu zawodowym lub średnim. Dochody na członka gospodarstwa domowego w tym segmencie kształtują się na średnim poziomie lub poniżej średniego poziomu.

Tabela 1

Profilowanie segmentów na podstawie kryteriów zachowań konsumentów
na rynku ziemniaków

Kryteria segmentacji	Segment 1	Segment 12	Segment 3	Segment 4
	w % odsetek gospodarstw domowych w danym segmencie			
Poziom spożycia				
Niski	28,42	54,17	26,67	41,03
Sredni	41,05	33,33	37,78	41,03
Wysoki	30,53	12,50	35,56	17,95
Stosowany model zaopatrzenia w ziemniaki				
„zapasy”	11	0	31	5
„stragan”	49	13	51	67
„sklep”	35	21	13	28
„market”	4	67	4	0
Preferowana forma opakowania				
Luzem	79,47	16,67	64,44	84,62
Opakowane	20,53	83,33	35,56	15,38
Ważność czynników „cena” i „forma przygotowania” wpływających na decyzję o zakupie				
Cena	63,7	33,3	91,1	43,6
Forma przygotowania	36,3	66,7	8,9	56,4
Spożycie przetworów z ziemniaków				
Nie spożywają	80,5	8,3	17,8	38,5
Spożywają	19,5	91,7	82,2	61,5
Spożycie ziemniaków i ich przetworów poza domem				
Wcale	52,6	12,5	20,0	23,1
Sporadycznie (raz w miesiącu lub rzadziej)	38,4	33,3	71,1	23,1
Częściej niż raz w miesiącu	8,9	54,2	8,9	53,8

Źródło: Badania własne

Segment 2 „Nowocześni”

Gospodarstwa domowe, w których poziom spożycia ziemniaków kupowanych w formie świeżej jest niski. W ziemniaki zaopatrują się głównie w marketach, najczęściej raz w tygodniu. Chętnie sięgają po ziemniaki opakowane. Cena jest u nich czynnikiem, który decyduje o wyborze ziemniaków w sklepie. Większą wagę przywiązują do jakości i formy przygotowania ziemniaków. Przetwory z ziemniaków cieszą się u tych konsumentów dużą popularnością. Członkowie gospodarstw domowych z tego segmentu częściej niż inni korzystają z placówek gastronomicznych, a co za tym idzie spożycie ziemniaków i ich przetworów (przeważnie frytek) poza domem jest stosunkowo wysokie.

Segment ten to gospodarstwa domowe osób młodszych lub w wieku średnim (do 45 lat), o wykształceniu wyższym, rzadziej średnim. Gospodarstwa domowe tego segmentu charakteryzują się stosunkowo wysokimi dochodami na członka gospodarstwa domowego.

Tabela 2

Profilowanie segmentów na podstawie kryteriów charakteryzujących gospodarstwa domowe

Kryteria segmentacji	Segment 1	Segment 12	Segment 3	Segment 4
	w % odsetek gospodarstw domowych w danym segmencie			
Wiek głowy rodziny				
Do 30 lat	10,53	37,50	17,78	38,46
Od 31 do 45	19,47	41,67	42,22	20,51
Od 46 do 60	21,05	20,83	35,56	20,51
Pow. 60	48,95	0,00	4,44	20,51
Wykształcenie głowy rodziny				
Podstawowe	14,74	0,00	4,44	2,56
Zawodowe	32,63	12,50	44,44	28,21
Średnie	47,89	33,33	33,33	38,46
Wyższe	4,74	54,17	17,78	30,77
Poziom dochodów miesięcznych na członka gospodarstw domowych				
Do 500 zł	22,29	4,35	36,84	14,29
Od 501 do 1000 zł	72,00	56,52	52,63	45,71
Pow. 1000 zł	5,71	39,23	10,53	40,00

Źródło: Badania własne

Segment 3 „Gospodarni”

Gospodarstwa domowe cechujące się średnim lub wysokim poziomem spożycia ziemniaków. W ziemniaki zaopatrują się na targowisku miejskim, rynku hurtowym lub u producenta. Często kupują jednorazowo duże partie ziemniaków z przeznaczeniem na spożycie przez kilka miesięcy. Preferują ziemniaki w dużych opakowaniach. Decydującym czynnikiem przy zakupie jest cena ziemniaków. Wielu spośród członków tego segmentu sięga po przetwory z ziemniaków, ale ich spożycie nie jest wysokie. Członkowie gospodarstw domowych tego segmentu raczej nie jedzą ziemniaków i ich przetworów w placówkach gastronomicznych.

Segment ten stanowią gospodarstwa domowe osób w wieku średnim (od 31 do 60 lata) z wykształceniem zawodowym bądź średnim. Gospodarstwa domowe w tym segmencie cechują się niskimi lub średnimi dochodami na członka gospodarstwa domowego.

Segment 4 „Pozostali”

Jest to segment gospodarstw domowych, w którym konsumenci w zasadzie nie mają ściśle sprecyzowanych preferencji dotyczących zakupu i spożycia ziemniaków i ich przetworów. Dlatego nazwano ten segment „grupą pozostałych”. Są to gospodarstwa domowe o niskim, bądź średnim poziomie spożycia ziemniaków. Ziemniaki kupują przeważnie na targowiskach miejskich lub w sklepach

owocowo-warzywnych. Podobnie jak konsumenci z segmentu 1 preferują ziemniaki sprzedawane luzem. Przy zakupie ziemniaków zwracają uwagę na ich cenę, ale zarówno jakość ziemniaków, jak i forma przygotowania nie jest im obojętna. U wielu spośród konsumentów tego segmentu zwolenników mają przetwory z ziemniaków oraz spożywanie ziemniaków i ich przetworów poza domem, ale wielkość ich spożycia nie jest duża.

Segment ten to przeważnie gospodarstwa domowe osób młodych. Jednak zmienna „wiek głowy rodziny” tylko w niewielkim stopniu decyduje o przynależności do tego segmentu. Podobnie mało istotna okazała się dla tego segmentu zmienna „wykształcenie głowy rodziny”. W największym stopniu o przynależność do tego segmentu decyduje zmienna „dochody”. Do segmentu należą gospodarstwa domowe o dochodach wysokich lub co najmniej średnich.

Podsumowanie

Na podstawie tak przeprowadzonej segmentacji można podejmować decyzje co do tego jak należy zróżnicować ofertę ziemniaków i ich przetworów kierowaną do różnych grup konsumentów, jakim drogami powinien dotrzeć do nich produkt, jaką zastosować politykę cenową, czy wreszcie jakie podjąć działania promocyjne.

BIBLIOGRAFIA:

Statistica PL (1997): Pomoc programu.

Walesiak M. (1996): Metody analizy danych marketingowych. PWN, Warszawa.

Sagan A. (1998): Badania marketingowe. Podstawowe kierunki. Wyd. AE w Krakowie.

Sznajder M., Przepióra A., Trębacz A. (1997): Marketing produktów rolno-spożywczych, Poznań.

SZYMON TARANT, GRAŻYNA ADAMCZYK

SEGMENTACJA KONSUMENTÓW NA PRZYKŁADZIE RYNKU ZIEMNIAKÓW

STRESZCZENIE

W niniejszym artykule przedstawiono segmentację jako narzędzie do określania i rozwijania strategii marketingowej gospodarstw produkujących ziemniaki jadalne. Scharakteryzowano metodę segmentacji a priori, przedstawiając kolejne jej kroki, poczynając od wyznaczania kryteriów segmentacji, zidentyfikowania liczby segmentów oraz ich profilowania. Uzyskano cztery segmenty konsumentów ziemniaków, których podstawą wydzielenia były kryteria behawioralne, a kryteriami opisującymi – zmienne demograficzno-ekonomiczne. W podsumowaniu wskazano na znaczenie segmentacji dla producentów rolnych, podkreślając m.in. jej ważność w podejmowaniu trafnych decyzji rynkowych czy przy stosowaniu elementów polityki marketingowej.

SZYMON TARANT, GRAŻYNA ADAMCZYK

CONSUMERS SEGMENTATION ON THE EXAMPLE OF POTATOES MARKET

SUMMARY

This paper shows segmentation as a tool for identifying and developing marketing strategy of farms which produce potatoes for consumption. It was characterised an a priori segmentation method and showed particular steps of this procedure – from identification of segmentation criteria, number of segments to their characteristic.

It was gained four segments on the base of behaviour criteria and characterised by demographic and economics criteria. In the summary showed the importance of segmentation for farmers, among the other, their importance in undertaking good decisions or using of marketing mix elements.

ANNA WACHOWIAK

Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Zielonej Górze

ALEKSANDRA SWULIŃSKA-KATULSKA

Akademia Rolnicza w Poznaniu

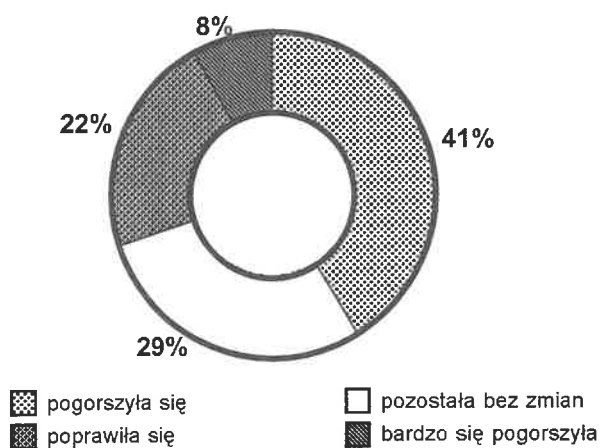
ORGANIZACJA I FUNKCJA WIEJSKIEGO GOSPODARSTWA DOMOWEGO W OKRESIE TRANSFORMACJI NA PRZYKŁADZIE GMINY POBIEDZISKA

Funkcjonowanie gospodarstw domowych, w rozumieniu realizowanych przez nie funkcji, uwarunkowane jest dostępnością środków, jakie pozostają w ich dyspozycji. Spośród tych środków ważną rolę odgrywają zasoby finansowe, które są niezbędne dla realizacji celów gospodarstwa domowego. Minione dziesięć lat procesu przekształcania gospodarki Polski spowodowały przeobrażenia w zakresie warunków życia wielu milionów Polaków. Jedną z niekorzystnych konsekwencji tego procesu jest pogorszenie się sytuacji finansowej gospodarstw domowych. Potwierdziły to przeprowadzone przez nas badania. Miało to wpływ na zmiany w konsumpcji żywności, a także w pewnym stopniu na wydatki na żywność. Zebrany materiał źródłowy na terenie gminy Pobiedziska w roku 2000, przeprowadzony na próbie celowej 59 gospodarstw domowych dowodzi, że w dużej części badane rodziny nie są zadowolone ze swojej sytuacji finansowej. Większość respondentek uważa, że sytuacja w jej gospodarstwie pogorszyła się. Twierdzi tak 49,2% kobiet, w tym 8,5% stwierdza, że pogorszenie jest znaczne. Tylko 22,5% sądzi, że sytuacja w ich gospodarstwie poprawiła się 28,8% ankietowanych uważa, że ich sytuacja finansowa pozostała na niezmienionym poziomie. Przy analizie związku sytuacji finansowej z typem gospodarstwa domowego rozpatrywanych było tylko 55 ankiet, spośród 59 ze względu na brak odpowiedzi, które pozwoliłyby na określenie tej zależności. W gospodarstwach o gorszej sytuacji finansowej większość stanowią gospodarstwa rolnicze. Wśród nich znajdują się 2 gospodarstwa z dodatkowym źródłem dochodów (rentą i emeryturą) i 1 agroturystyczne. Dodatkowe źródło dochodów nie ma wpływu w sposób istotny na poprawę sytuacji finansowej gospodarstwa domo-

wego. Jest też duża liczba gospodarstw, w którym jednym ze źródeł dochodów jest renta lub emerytura. Wśród gospodarstw o lepszej kondycji finansowej nie ma gospodarstw, gdzie źródłem dochodów jest renta i emerytura. Przewagę w tej grupie stanowią gospodarstwa pracownicze. Są też dwa gospodarstwa, których dochód pochodzi z pracy na własny rachunek i tylko 1 rolnicze. Wśród 9 gospodarstw pracowniczych, które deklarowały poprawę sytuacji finansowej 2 posiadały dodatkowe źródło dochodów, jakim była renta jednego z małżonków.

Rysunek 1

Sytuacja finansowa gospodarstw domowych

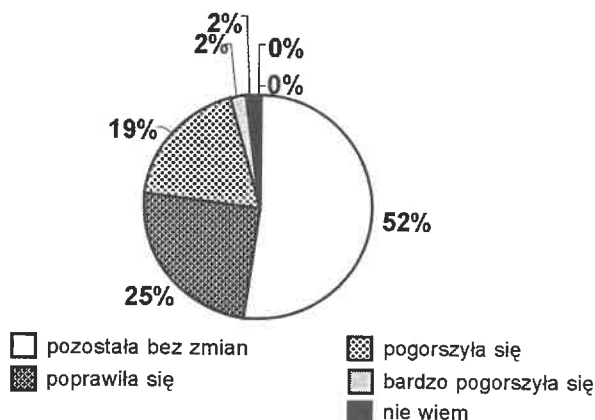
Źródło: Badania własne.

Wpływ sytuacji finansowej na sposób odżywiania oraz konsumpcję

Jednym z celów naszych badań było określenie we wszystkich ankietowanych 59 gospodarstwach – wpływu sytuacji finansowej na zmiany w spożyciu żywności. Z badań wynika, że sytuacja finansowa respondentek nie odzwierciedlała wprost (wysoka korelacja dodatnia), zmian w spożyciu żywności. Zatem – większy jest odsetek respondentek dostrzegających pogorszenie sytuacji finansowej, aniżeli tych, które sygnalizują pogorszenie w zakresie sposobu odżywiania się. 52,6% respondentek nie zauważyła istotnych zmian w spożyciu żywności w swoim gospodarstwie domowym. Duża również grupa kobiet twierdzi, że spożycie żywności jest obecnie na lepszym poziomie, niż dotychczas. Opinie takie, że sytuacja w gospodarstwie domowym pogorszyła się, wypowiada tylko 18,6% badanych. Tylko kilka procent uważa, że spożycie żywności bardzo się pogorszyło, lub nie umie tego obiektywnie ocenić.

Rysunek 2

Sytuacja w zakresie spożycia żywności

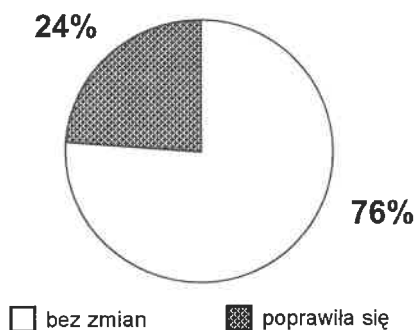

Źródło: Badania własne.

Następnym krokiem było – w naszej analizie sytuacji w zakresie spożycia żywności – uwzględnienie położenia finansowego gospodarstw i przeprowadzenie badania w trzech grupach: w której sytuacja finansowa nie zmieniła się, pogorszyła się, poprawiła się. W grupach ankietowanych, które uważają, że ich sytuacja finansowa pozostała bez zmian, można powiedzieć, że spożycie żywności również pozostało na niezmienionym poziomie, a w 24% gospodarstw nawet uległo poprawie.

Rysunek 3

Spożycie żywności w gospodarstwach, w których sytuacja finansowa nie zmieniła się

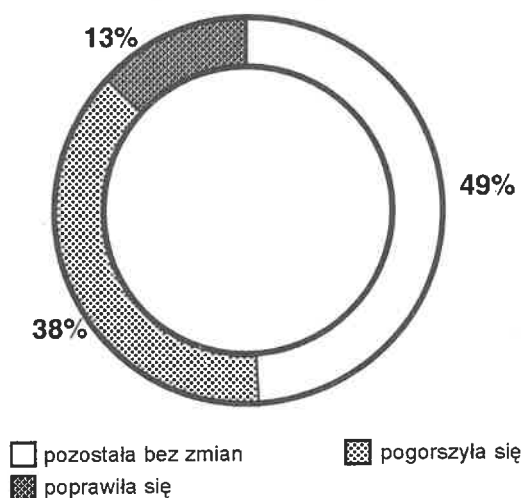

Źródło: Badania własne.

W gospodarstwach domowych, w których sytuacja finansowa pogorszyła się, połowa ankietowanych określiła, że ich sytuacja w zakresie spożycia nie zmieniła się, a 37,5%, że się pogorszyła. Poprawa w spożyciu żywności wśród tych gospodarstw była nieznaczna, wystąpiła tylko w 12,5% gospodarstw domowych.

Rysunek 4

Spożycie żywności w gospodarstwach, w których sytuacja finansowa pogorszyła się

Źródło: Badania własne.

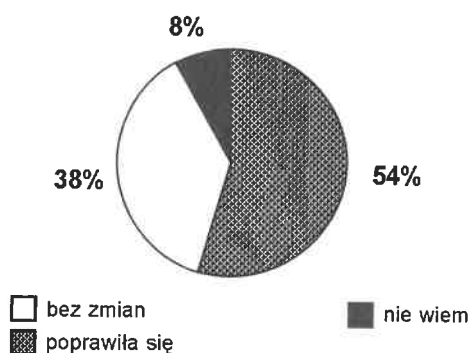
Pogorszenie sytuacji finansowej - jak wynika z wypowiedzi respondentek, wpłynęło na to, że w większości gospodarstw przygotowywano przetwory na potrzeby własne rodziny. Wydatki na żywność nie uległy zmianie, ale ograniczono inne wydatki, np. na odzież, ochronę zdrowia, edukację, oświatę, rozrywkę i inne. W gospodarstwach o gorszej sytuacji finansowej uprawiano warzywa i owoce na potrzeby rodziny. Kilka respondentek zwróciło uwagę na to, że ograniczyły wydatki na żywność i kupują żywność tańszą i gorszej jakości. W gospodarstwach domowych, w których sytuacja finansowa poprawiła się ponad połowa ankietowanych kobiet uważa, że sytuacja w zakresie spożycia również się poprawiła, a 38% badanych uważa, że pozostała na podobnym poziomie.

Źródłem poprawy tej sytuacji respondentki dopatrują się w bogatszym asortymencie towarów oraz poprawie jakości i świeżości oferowanej żywności. Istotny wpływ na tę sytuację ma fakt, że dostępna żywność jest już w mniejszym, albo większym stopniu przetworzona, a potrawy są już częściowo lub w całości przygotowane. Uwzględniając w analizie sytuacji w zakresie spożycia żywności - zmiany sytuacji finansowej lub gdy się ona nie zmienia, spożycie jest oceniane przez respondentki jako nie zmieniające się, choć w pogarszającej się sytuacji finansowej duży procent określa sytuację w spożyciu jako pogarszającą się.

W przypadku poprawienia się sytuacji finansowej sytuacja w spożyciu również ulega poprawie.

Rysunek 5

Spożycie żywności w gospodarstwach, w których sytuacja finansowa poprawiła się

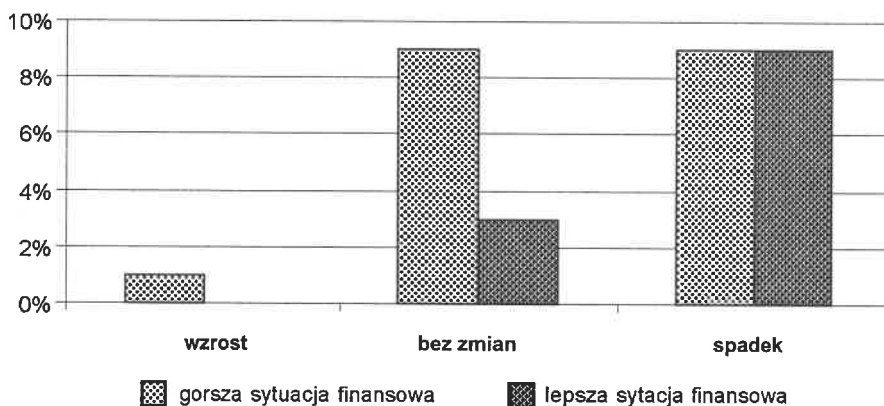

Źródło: Badania własne.

Sytuacja finansowa ma wpływ na zmiany w konsumpcji poszczególnych artykułów żywnościowych. Mogły być one jednak spowodowane zmianami w diecie, czy w preferencjach konsumentów. W gospodarstwach domowych charakteryzujących się gorszą sytuacją finansową – wzrosło spożycie przetworów mlecznych i owoców, a spadło spożycie mleka i wędlin, a spożycie serów, mięsa, warzyw, ziemniaków i kasz, makaronów, pieczywa, alkoholu, słodczy i in. pozostało bez zmian. Taka sama liczba ankietowanych określiła, że spożycie tłuszczów zwierzęcych zmalało i nie zmieniło się (rys. 6).

Rysunek 6

Spożycie tłuszczów zwierzęcych w grupie o lepszej i gorszej sytuacji finansowej

Źródło: Badania własne.

W grupie gospodarstw o lepszej sytuacji finansowej wzrosło spożycie przetworów mlecznych, serów, ryb, owoców, warzyw, a zmalało spożycie tłuszczów zwierzęcych. Na stałym poziomie pozostało spożycie: mleka, mięsa, wędlin, ziemniaków, pieczywa i przetworów mącznych oraz słodczy. W gospodarstwach domowych, w których sytuacja poprawiła się, w większości nie spożywano alkoholu i nie palono papierosów.

Zmniejszenie popytu na mleko może być wyjaśnione pojawieniem się na rynku bardzo dużej ilości różnych przetworów mlecznych, takich jak: jogurt, kefir, serki homogenizowane owocowe, maślanka, desery, np. deser ryżowy z mlekiem, kaszki smakowe na mleku. Samo mleko stało się towarem mało konkurencyjnym. Spadek spożycia mleka dotyczy zarówno gospodarstw domowych, w których polepszyła się sytuacja finansowa, jak i tych, w których pogorszyła się. Tak więc w naszych badaniach nie zaobserwowaliśmy wpływu gorszej sytuacji finansowej na wzrost spożycia mleka, które pełniłoby rolę substytutu innych produktów. Nasza wstępna - tak sformułowana hipoteza nie potwierdziła się. Kolejnym krokiem w naszych badaniach było zweryfikowanie hipotezy o stosunkowo dużym spożyciu mięsa w badanych gospodarstwach domowych. Jak wiadomo bowiem, w ogólnych wydatkach na żywność Polaków najwięcej - 30% przypada na mięso. Uwarunkowane jest to tradycją żywieniową. Nasze badania także potwierdziły tę zależność. Spożycie mięsa w naszym kraju jest wysokie i zróżnicowane. Najwięcej jemy drobiu, wieprzowiny, mniej wołowiny. Gorsza sytuacja finansowa wpływa jednak na zmniejszenie spożycia wędlin, które są produktem droższym. Ziemniaki, pieczywo oraz kasze i makarony należą do produktów popularnych w kuchni polskiej (m.in. ze względu na wysoką wartość energetyczną), choć w ostatnich latach spożywa się ich mniej. Zależność pomiędzy sytuacją finansową a spożyciem produktów z poszczególnych grup prezentuje tabela 1.

Poprawa sytuacji finansowej wpłynęła na zwiększenie zakupu serów i ryb, które są produktami droższymi. W grupie w której poprawiła się sytuacja finansowa, zmalało spożycie tłuszczów zwierzęcych, co można wyjaśnić zwiększonym popytem na tłuszcze roślinne, których na rynku jest bogaty asortyment. Bez względu na sytuację wzrosło spożycie owoców, co jest spowodowane większą dostępnością owoców cytrusowych oraz sezonowych. W gospodarstwach o lepszej sytuacji finansowej wzrosło spożycie warzyw. Może to być spowodowane zainteresowaniem urozmaicenia diety, wprowadzeniem na rynek warzyw mniej znanych i droższych, np. bakłażan, kapusta pekińska, karczochy, seler naciowy, oliwki, kapary itp. Badając wpływ sytuacji finansowej na sposób odżywiania i konsumpcję określono, w jakim stopniu respondentki i ich rodziny są zadowolone z ilości i jakości spożywanej żywności.

Tabela 1

Wpływ sytuacji finansowej na spożycie produktów żywnościowych.

Produkty	Sytuacja finansowa					
	pogorszyła się			poprawiła się		
	spożycie wzrosło	spożycie zmałało	spożycie constans	spożycie wzrosło	spożycie zmałało	spożycie constans
Mleko		•				•
Przetwory mleczne	•			•		
Ser			•	•		
Mięso			•			•
Wędliny		•				•
Ryby		•	•	•		
Tłuszcze zwierzęce		•	•		•	
Owoce	•			•		
Warzywa			•	•		•
Ziemniak			•			•
Kasze, makarony,			•			•
Pieczywo			•			
Alkohol			•			
Papierosy		•				•
Słodyczne			•			•
Dżemy			•			•

Źródło: Badania własne.

Wśród 58 ankietowanych i ich rodzin nie było osób, które deklarowały bardzo duże niezadowolenie. Tylko 3 respondentki były niezadowolone ze spożywanej żywności a 18 kobiet nie potrafiło sprecyzować swojego stanowiska. Większość respondentek była zadowolona ze spożywanej żywności, tak twierdzi 37 kobiet (t.j. 64%), z czego 4 osoby były bardzo zadowolone. W przeważającej większości (86,2% ankietowanych gospodarstw) odczucia respondentek pokrywały się z odczuciami członków ich rodzin. W 5,2% gospodarstw respondentki były bardziej zadowolone ze spożywanej żywności, niż członkowie rodzin, natomiast w 8,6% ankietowanych gospodarstw było odwrotnie, członkowie rodzin byli bardziej zadowoleni. Zadowolenie ze spożywanej żywności deklarowały 34 kobiety wraz z rodzinami (co stanowi 58,6% ankietowanych) z czego w 4 przy-

padkach było to duże zadowolenie. Wynika z tego, że większość respondentek i ich rodzin jest zadowolona z ilości i jakości spożywanej żywności.

Wydatki na żywność i produkcja żywności w badanych gospodarstwach domowych

W ankiecie zaproponowano respondentkom następujące przedziały procentowe wydatków na żywność: 10-20; 20-40; 40-60; 60-80; 80-100 i poproszono o określenie, do którego z nich zalicza się badane gospodarstwo domowe.

Z zebranych danych wynika, że największa liczba gospodarstw przeznaczająca na żywność w granicach 40%-60% miesięcznych dochodów. Ze względu na to, że proponowane przedziały procentowe, opisujące wydatki na żywność nie były równej długości, do analizy danych zastosowano statystyki pozycyjne: kwartył dolny, kwartył górny, współczynnik zmienności. Kwartył dolny wynosi 32,3%, co oznacza, że w 25% ogółu ankietowanych gospodarstw domowych wydatki na żywność nie przekraczają 32,3% dochodów, a kwartył górny równy 59% mówi, że w 75% gospodarstw wydaje się nie więcej niż 59% dochodów. W połowie badanych gospodarstw domowych wydatki na żywność nie przekraczają 46,9% dochodów (mediana równa się 46,9%). Pozycyjny współczynnik zmienności ($V_p=28,5$), powoduje, że mediana dobrze charakteryzuje poziom badanej cechy. Uwzględniając odchylenie ćwiartkowe ($Q=13,4$) można powiedzieć, że 50% gospodarstw charakteryzuje się wydatkami w granicach 32,3%-59%. Taki wysoki procent wydatków przeznaczonych na żywność pozwala zaklasyfikować badaną próbę gospodarstw domowych do grupy konsumentów niezamożnych. Jak można wnioskować z większości opracowań traktujących o mechanizmach adaptacji polskich gospodarstw do zmieniających się realiów gospodarki wolnorynkowej, jedną z podstawowych cech je charakteryzujących jest występowanie produkcji żywności (samozaopatrzenia). Wzrastająca w ostatnich latach rola samozaopatrzenia nie tylko dotyczy pokrywania potrzeb żywnościowych rodzin, ale ma istotne znaczenie w zaspokajaniu innych potrzeb (np. korzystania z usług.) Samozaopatrzenie w zakresie żywności jest szczególnie istotne dla gospodarstw domowych mniej zamożnych. Daje ono bowiem poczucie częściowej niezależności ekonomicznej i bezpieczeństwa żywnościowego. W badanej grupie 59 gospodarstw domowych 66,1% wytwarza żywność, a 33,9% nie wytwarza żywności. W gospodarstwach produkujących żywność największy odsetek stanowią gospodarstwa, gdzie sytuacja finansowa pogorszyła się (32,2%) i pozostała bez zmian (22%), znacznie mniej w gospodarstwach, gdzie sytuacja uległa poprawie (11,9%). Jeśli weźmiemy pod uwagę trzy grupy różniące się sytuacją finansową, wówczas okazuje się, że przewaga gospodarstw produkujących żywność jest wśród gospodarstw o gorszej sytuacji finansowej i pozostających bez zmian. Natomiast w przypadku gospodarstw, w których sytuacja finan-

sowa poprawiła się, różnica między gospodarstwami wytwarzającymi żywność (53,8%), a nie wytwarzającymi (46,2%), jest nieznaczna. W tym przypadku nie zachodzi więc istotna korelacja. Najczęściej wytwarzanymi na własne potrzeby produktami w badanych gospodarstwach domowych są: mleko, jaja oraz ziemniaki. Produkty te w pełni zaspokajają własne potrzeby ich producentów. Takie produkty jak: owoce, warzywa (oprócz ziemniaków), przetwory owocowe i warzywne produkowane są w dużej liczbie gospodarstw (warzywa w ponad 70%, a przetwory w ponad 90%), ale w niedużym stopniu zaspokajają one potrzeby. Jest to spowodowane głównie zapotrzebowaniem na owoce i warzywa, których w kraju produkować nie można, a w przypadku przetworów dokupuje się sporo w postaci mrożonek, czy owoców i warzyw przetworzonych.

Źródła informacji o innowacjach wprowadzonych w wiejskich gospodarstwach domowych.

Objęte badaniami kobiety poproszono o wskazanie najistotniejszych źródeł informacji o nowościach dotyczących wiejskiego gospodarstwa domowego. Uzyskane odpowiedzi pozwoliły na określenie hierarchii i źródeł informacji w innowacjach. Na pierwszym miejscu wymieniono: książki fachowe, czasopisma i prasę (77%), na drugim miejscu telewizję (59%), na trzecim Ośrodki Doradztwa Rolniczego (50%). Mniejszy wpływ na wprowadzenie nowości w gospodarstwach domowych miały radio (36%), Koło Gospodyń Wiejskich (25%), czy sąsiadki i inni mieszkańcy wsi (8,9%).

Miarą siły oddziaływania poszczególnych źródeł informacji może być wprowadzenie pod ich wpływem innowacji. Respondentki zgodziły się w 62% z tym, że uzyskane informacje pozwoliły im na: wprowadzenie racjonalnego żywienia w rodzinie, zmiany w stylu życia, podnoszenie standardu mieszkania, poznanie nowych sposobów utrwalania żywności, uprawę owoców i warzyw mało znanych. Tylko 11% respondentek nie zgodziło się ze stwierdzeniem, że źródło informacji miało wpływ na innowacje wprowadzone w ich gospodarstwie domowym. Istotnym czynnikiem, mającym wpływ zarówno na zetknięcie się respondentek z innowacjami z różnego zakresu, jak i na ich wprowadzenie, miała częstotliwość kontaktów z doradczyniami, pracującymi w Ośrodkach Doradztwa Rolniczego. Badane kobiety biorą czynny udział w spotkaniach organizowanych przez ODR-y. Mają one świadomość, jakich form pomocy udzielają one w zakresie gospodarstwa domowego, oraz mają sprecyzowane oczekiwania. Za najważniejsze formy uważają: kursy, szkolenia, pokazy, wystawy, pogadanki dotyczące m.in. racjonalnego żywienia, zdrowego stylu życia, gotowania, wprowadzenia oszczędnego budżetu gospodarstwa domowego. Respondentki oczekują kontynuacji prac, jakie do tej pory ODR-y prowadziły. Ponadto chciałyby, aby wprowadziły one kursy z zakresu zagospodarowania i dekoracji wnętrz gospo-

darstwa domowego oraz projektowania ogródków przydomowych i estetyki zagród. Oczekują pomocy dotyczącej wskazywania sposobów na lepsze wykorzystanie zasobów gospodarstwa domowego, a także zintegrowania społeczności wiejskiej. Respondentki oczekują, na wydanie czasopisma, które zawierałoby informacje związane z prowadzeniem, jak i organizacją wiejskiego gospodarstwa domowego. Jak można wnioskować na podstawie uzyskanych informacji, zainteresowanie doradztwem na rzecz wiejskiego gospodarstwa domowego jest duże.

LITERATURA:

Beskid L., Milc Czerniak R., Sufin Z. (1955): *Polacy a nowa rzeczywistość ekonomiczna*. Wydawnictwo IFiS PAN Warszawa.

CEBOS, Komunikat z badań: „Nawyki żywieniowe: oceny, opinie, zachowania”, Warszawa 1997 r.

Gromacka A. (2000): *Wiejskie gospodarstwo domowe w okresie transformacji*. Komputeropis pracy magisterskiej.

Gutkowska K. (1997): „Rodzinne gospodarstwo domowe na wsi w warunkach gospodarki rynkowej”, SGGW Warszawa.

Gutkowska K. (1995): „Dom i rodzina” [w:] „Zdrowy dom”, pod red. Karski J., Warszawa.

Informacje i Opracowania Statystyczne: „Gospodarstwo domowe: wybrane elementy warunków życia ludności”. Warszawa 1999.

Pałaszewska-Reindl i in. (1983): „Gospodarstwo domowe funkcje i rola rynku”. IRWiK Warszawa.

Pełnomocnik rządu ds. rodziny i kobiet. „Raport o sytuacji polskich rodzin”. Warszawa 1999 r.

Szukielaj-Bieńkuńska A. (1997): *Wskaźniki ubóstwa (na podstawie badań budżetów gospodarstw domowych)*. GUS, Warszawa.

„Życie gospodarcze” 1990 r., nr 33 - „Omówienie założeń programu działań w zakresie pracy i polityki społecznej do 2000 r.”.

ANNA WACHOWIAK

ALEKSANDRA SWULIŃSKA- KATULSKA

**ORGANIZACJA I FUNKCJA WIEJSKIEGO GOSPODARSTWA DOMOWEGO,
W OKRESIE TRANSFORMACJI NA PRZYKŁADZIE GMINY POBIEDZISKA.**

STRESZCZENIE

Funkcjonowanie gospodarstw domowych, w rozumieniu realizowanych przez nie funkcji, uwarunkowane jest dostępnością środków, jakie pozostają w ich dyspozycji. Minione dziesięć lat procesu przekształcania gospodarki Polski spowodowały przeobrażenia w zakresie warunków życia wielu milionów Polaków. Jedną z niekorzystnych konsekwencji tego procesu jest pogorszenie się sytuacji finansowej gospodarstw domowych. Potwierdziły to przeprowadzone przez nas badania. Miało to jednak nie tak duży wpływ na zmiany w konsumpcji żywności, a także w pewnym stopniu na wydatki na żywność jak można by przypuszczać. Zebrany materiał źródłowy na terenie gminy Pobiedziska w roku 2000, przeprowadzony na próbie celowej 59 gospodarstw domowych dowodzi, że badane rodziny, choć nie są zadowolone ze swojej sytuacji finansowej jednak nie pogorszyły - w przeważającej ilości badanych gospodarstw domowych - jakości spożywanej żywności. Dużą rolę w tych gospodarstwach odgrywa jednak samzaopatrzenie.

ANNA WACHOWIAK

ALEKSANDRA-SWULIŃSKA-KATULSKA

**ORGANIZATION AND FUNCTIONS OF THE RURAL HOUSEHOLD IN THE
TRANSFORMATION PERIOD ON THE EXAMPLE OF CHANGES
IN POBIEDZISKA PROVINCE.**

SUMMARY

Working of household farms in understanding by realization of it functions is overconditioned by accessability of financial sources which stay to her disposal. Past ten years of process of transforming - Poland economy caused changes of conditions of life of many millions of Poles. One from unprofitable tendency in this is worsening of financial situation of household farms. This also was supported by research driven by us. This fact however has not so large influence on changes in consumption of food, how as one can suppose. Collected materials and data on ground of commune Pobiedziska in year 2000, on the sample of 59 household farms proves, that great part of examined families are not satisfied from one's own financial situation. However - this fact has not influenced directly into worsening of qualities of consumed foods. Large role in this plays however self production.

MARIA GRZYBEK
Akademia Rolnicza w Krakowie

CONTROLLING – WAŻNYM ELEMENTEM ZARZĄDZANIA W MAŁYCH I ŚREDNICH FIRMACH AGROBIZNESU

1. Wprowadzenie

W polskiej literaturze ekonomicznej controlling jako pojęcie, idea czy metoda zarządzania zajmuje coraz bardziej znaczącą pozycję. Mimo, iż w polskim języku controlling jako słowo etymologicznie kojarzy się z kontrolą, kontrolowaniem, nadzorem, to w języku angielskim, z którego wywodzi się ta nazwa (to control) [Fisiak, Harper-Callins 1996] znaczenie tego pojęcia jest bardzo szerokie. Obejmuje ono; sterowanie, kierowanie, kreowanie, regulację i optymalizację procesów gospodarczych. Współcześni ekonomiści definiują controlling jako nowoczesną metodę kierowania przedsiębiorstwem, zbiór reguł, które mają pomagać kadrze kierowniczej w osiągnięciu wyznaczonych celów [Penc 1997] lub też jako instrument zarządzania, proces sterowania zorientowany na wynik przedsiębiorstwa, realizowany przez planowanie, kontrolę i sprawozdawczość [Mann, Mayer 1996], a także jako nowy standard praktyki zarządzania opartej na zdecentralizowanym systemie kompetencji i podejmowania decyzji, całościowym oddolnym procesie planowania przyszłości firmy [Rudnicki 2000]. Z podanych twierdzeń wynika, iż controlling nie należy utożsamiać z kontrolą, ale zdecydowanie z funkcją stratega, planisty, regulatora i koordynatora całego systemu zarządzania danym przedsiębiorstwem.

Controlling posiada około 100-letnią tradycję. Pierwsi zaczęli stosować go Amerykanie, właściciele dużych przedsiębiorstw. Do rozkwitu tej dziedziny doszło jednak dopiero po II wojnie światowej, z chwilą powstania w 1949 r. niezależnego instytutu zajmującego się tą tematyką – Controllers Institute of America. Opracowano wówczas katalog funkcji controllingu, który składał się z następujących elementów:

- opracowania planów ogólnych przedsiębiorstw, kontroli planów,
- sprawozdawczości przedsiębiorstw w odniesieniu do realizacji celów,

- sprawozdawczości zewnętrznej oraz analizowania kształtowania się czynników podatkogennych,
- obserwowania czynników zewnętrznych wpływających na przedsiębiorstwo,
- nadzorowania zasobów przedsiębiorstwa [Rudzikowski, Wierziński 1999].

W Europie controlling pierwsi zaczęli stosować Niemcy w latach 70. W pozostałych wysoko rozwiniętych krajach europejskich powszechne zastosowanie controllingu w przedsiębiorstwach nastąpiło dopiero na początku lat 90. Jako dziedzina i metoda zarządzania – controlling permanentnie się rozwija i jest modyfikowany przez przedsiębiorców, którzy dostosowują ten element zarządzania do zmieniających się warunków zewnętrznych firm jak też do nowych narzędzi zarządzania powstałych w wyniku rozwoju nauki i techniki.

2. Cechy i rodzaje współczesnego controllingu

W obecnych realiach gospodarczych controlling jest modelem planowania i realizacji ciągłego procesu doprowadzania przedsiębiorstwa jako całości do ściśle i jasno wytyczonego celu. Cel ten obejmuje zarówno kwestie finansowe jak też całość struktur organizacyjnych, otoczenie zewnętrzne firmy, czyli klientów, produkty i tendencje występujące na wolnym rynku oraz ostateczną pozycję przedsiębiorstwa na poszczególnych rynkach (zarówno branżowych jak i terytorialnych). Ważnym aspektem współczesnego controllingu jest zmiana podejścia do procesu planowania, które należy rozpocząć oddolnie uwzględniając całą firmę a nie tylko wybrane jej fragmenty. Występuje również możliwość rozczłonowania przedsiębiorstwa na poszczególne działy posiadające własne budżety, rozliczenia finansowe oraz wskaźniki, dzięki czemu można controlling także za sposób decentralizacji zarządzania firmą.

Controlling powinien być stosowany w następującej kolejności:

- całe przedsiębiorstwo,
- działy,
- obszar funkcje (np. controlling finansowy, produkcyjny, marketingowy),
- przedsięwzięcia (np. inwestycyjne, modernizacyjne, reorganizacyjne).

Zdaniem F. Klengera [Klenger 1996] złożoną i wielozadaniową strukturą współczesnego przedsiębiorstwa zarządza się najefektywniej dzieląc cały proces zarządzania na cztery fazy:

- plan,
- uzyskanie wielkości,
- analizę odchyleń,
- określenie przedsięwzięć korygujących.

Biorąc pod uwagę szczeble, do których odnosi się controlling wyróżnia się dwa jego rodzaje:

- controlling strategiczny,
- controlling operacyjny.

Charakterystyczne cechy controllingu strategicznego i operacyjnego za J. Goliszewskim [Goliszewski 1990] zawiera tabela 1.

Tabela 1

Porównanie controllingu strategicznego i operacyjnego

Cechy charakterystyczne	Typ controllingu	
	Strategiczny	Operacyjny
Cele	Długofalowe planowanie strategiczne w zakresie ekspansji (utrzymanie zdolności do osiągnięcia zysku). Zabezpieczenie długookresowej egzystencji i rozwoju firmy oraz niezbędnych środków do osiągnięcia celu.	Sterowanie wynikiem ekonomicznym przedsiębiorstwa. Rentowność i zysk, produktywność.
Orientacja	Zewnętrzne środowisko przedsiębiorstwa. Szybkie dopasowanie działalności przedsiębiorstwa do zadań otoczenia.	Wewnętrzne środowisko przedsiębiorstwa. Regulacja wewnętrznych procesów przedsiębiorstwa.
Charakter zadań	Uwzględnienie wielkości kwalitatywnych. Wyznaczone cele mają charakter jakościowy.	Uwzględnianie wielkości kwantytatywnych. Cele i zadania wyrażone w wartościach jakościowych.
Przedmiot zadań	Mocne i słabe strony (dotyczy sytuacji wewnątrz firmy). Szanse i zagrożenia na osiągnięcie trwałych zysków (dotyczy sytuacji na zewnątrz przedsiębiorstwa).	Pomiar oraz analiza wskaźników typu: przychody – nakłady wpływy – wydatki koszty – wydajność – zyskowność.
Horyzont czasowy	Minimum 1 rok, z reguły 2, 3 lata.	Z reguły miesiąc, kwartał do 1 roku (czasami do 2 lat).

Źródło: Goliszewski J. (1990): Controlling – system koordynacji przedsiębiorstwa. Przegląd Organizacji, nr 8-9.

Obszar zastosowań controllingu oraz poszczególne jego fazy zarządzania, kierownictwo firmy wykorzystuje zarówno do długofalowego planowania jak też do bieżącego koordynowania działań firmy. Długofalowe plany perspektywiczne dotyczące nie tylko wielkości finansowych wewnątrz przedsiębiorstwa, ale przede wszystkim analizy nieustannie zmieniającego się otoczenia rynkowego i wprowadzania ciągłych innowacji są charakterystyczne dla controllingu strategicznego. Bieżące planowanie i podejmowanie działań oraz ich weryfikacja związane są z controllingiem operacyjnym. Ramy czasowe controllingu strategicznego to okres minimum 1 roku, a najczęściej 2-3 lat podczas gdy controllingu operacyjnego to z reguły 1 kwartał do roku. Zadaniem wszystkich procedur i metod stosowanych w controllingu jest zapewnienie przedsiębiorstwu możliwie jak najlepszej, przy jednocześnie precyzyjnie określonej, przyszłości.

3. Controlling w małych i średnich firmach

W bardzo dużych i dużych przedsiębiorstwach zwłaszcza w Stanach Zjednoczonych i w Niemczech służby controllingu są bardzo rozbudowane, funkcjonując na wielu szczeblach organizacji. Występują jako specjalne działy controllingu z własną strukturą i hierarchią albo należą do komórek poszczególnych działów i pionów firm. Przy rozbudowanych służbach controllingu, controllerowi generalnemu, który bezpośrednio podlega zarządowi przedsiębiorstwa, podporządkowany jest cały sztab pracowników tj. controllerzy sprzedaży, kosztów produkcji, projektów, inwestycji.

Całkowicie inna sytuacja występuje w średnich a przede wszystkim w małych firmach, w których ze względu na niewielką skalę produkcji i ograniczone środki finansowe nie mogą one sobie pozwolić na utrzymanie rozbudowanych służb controllingu. Nie oznacza to jednak, że przedsiębiorstwa tej wielkości powinny zrezygnować z wprowadzenia u siebie controllingu, gdyż jego funkcjonowanie nie jest uwarunkowane występowaniem osobnego stanowiska controllera, czy też całego działu controllingu.

Również firmy małej i średniej skali działającej w agrobiznesie powinny wprowadzać u siebie niezawodny a jednocześnie niedrogi system controllingu, gdyż każda firma w warunkach wolnego rynku powinna dysponować sprawnym systemem finansowym i księgowym, prowadzić planowanie, a swoje cele definiować na podstawie odpowiednich informacji i analiz. Jeżeli wszystkie te cele połączone zostaną metodycznie w jeden system, to prawie automatycznie powstaje organizacja controllingu której efekty zależą od skutecznie i wzajemnie zsynchronizowanych elementów.

Zadanie controllera w przypadku firm małej i średniej skali należy powierzyć jednemu pracownikowi firmy najlepiej członkowi zarządu jako koordynatorowi controllingu. Jemu podlegać powinny osoby odpowiedzialne za zbieranie danych, analizowanie ich i sporządzanie raportów. Planowanie systemu zasilania w informacje powinno ograniczyć się do zaprojektowania tylko podstawowych procedur obszaru danych tj.:

- wymierna ocena efektywności pracy poszczególnych komórek w firmie (kontrola budżetów działów, badanie kosztów zleceń dla komórek pomocniczych),
- ocena wydajności i przydatności poszczególnych osób stosowana zwłaszcza w małych firmach (np. karta oceny pracownika),
- ocena optymalnej polityki produkcji i zbytu wyrobów – maksymalizacja zysków przy określonym wolumenie produkcji i cenie wyrobu oraz przy określonym poziomie kosztów stałych i zmiennych (analiza punktu opłacalności, marginesów bezpieczeństwa operacyjnego, marż pokrycia oraz dźwigni operacyjnej i finansowej),
- ocena wdrażania planów strategicznych.

Ocena efektywności działania poszczególnych działów winna być połączona wraz ze scedowaniem na nie odpowiedzialności i wprowadzeniem motywacyjnego systemu wynagradzania. Kierownik takiego działu powinien mieć bezpośredni wpływ na wydajność pracy poszczególnych robotników, zużycie materiałów, energii elektrycznej oraz usług kooperacyjnych. Na wstępnym etapie controller nie będzie miał wpływu na liczbę zatrudnionych w jego dziale, wynagrodzenie zasadnicze, zakup nowych maszyn, inwestycje w nowe produkty, koszty stałe nieruchomości [Genza 1998]. Po każdym stałym okresie analizuje się pracę działu i ocena kierownika pod kątem;

- poniesionych kosztów na wyprodukowanie określonych wyrobów lub świadczonych usług;
- poniesionych kosztów na obsługę innych działów firmy w stosunku do przychodów ze sprzedaży lub korzyści jakie odniosła cała firma w przypadku działów pomocniczych (uwzględnia się też koszty napraw gwarancyjnych).

Taka ocena jest podstawą do wypłacenia premii kierownikowi i pracownikom jego działu. Dzięki takiemu systemowi menedżer i kierownik otrzymują szybką i syntetyczną informację o pracy działu. Dla menedżera jest to punkt wyjścia do dalszych decyzji, a dla kierownika stanowi oprócz obiektywnej oceny jego pracy, podstawę do analizy swoich ewentualnych niepowodzeń i planowania przyszłych działań.

W literaturze przedmiotu zwraca się uwagę na fakt, że w niektórych firmach stosunek do controllingu jest bardzo sceptyczny: „Controlling jest usytuowany w konfliktogennym polu napięć i niezgodności interesów poszczególnych działów. Dlatego też cele controllingu nie zostaną osiągnięte, jeśli nie uda się przeforsować myślenia i działania w kategoriach ogólnozakładowych, a najważniejszym zadaniem jest przezwyciężenie istniejących sprzeczności interesów [Biel 1988].

Przyjmując założenie, że w małych i średnich firmach sfery agrobiznesu jest o wiele łatwiej pozyskać zaufanie załogi, fakt ten powinien przemawiać za korzystaniem w nich z systemu controllingu.

4. Controlling marketingowy w małych firmach

Użyteczność controllingu w działaniach marketingowych właścicieli małych i średnich firm sfery agrobiznesu może przyczynić się do myślenia i postępowania w kategoriach rynkowych. Oznacza to, że firmy będą zarządzane zgodnie z wymogami rynku, a przedsięwzięcia i narzędzia marketingu będą w sposób skoordynowany ukierunkowane na cel tak, aby można się było nim posługiwać zgodnie z zasadami ekonomiki przedsiębiorstwa. Zdaniem H. Schwalbe [Schwalbe 1993] „Kierując się zasadą kontrolowania efektywności należy opracować system umożliwiający również małym firmom stosowanie u siebie controllingu marketingowego”.

Każdy pracownik controllingu, w tym także w firmach działających w agrobiznesie, jeżeli chce, aby wyniki jego pracy mogły być pomocne w planowaniu, kierowaniu i podejmowaniu decyzji powinien odpowiedzieć na kilka zasadniczych pytań:

- Czy dane dotyczące firmy i rynku są analizowane właściwie?
- Czy są one prawidłowo wykorzystywane przy określaniu celów i strategii działania firmy?
- Czy wybrane przedsięwzięcia gwarantują uzyskanie lepszych efektów niż odrzucone możliwości?
- Czy został dopasowany do celu firmy marketing – mix?
- Czy osiągnięto efektywność wybranych działań?
- Czy wszystkie przedsięwzięcia wprowadzono w optymalnym czasie?
- Jak duże jest prawdopodobieństwo sukcesu lub niepowodzenia planowanych przedsięwzięć?
- Czy poszczególne przedsięwzięcia są zgodne z nadrzędnymi celami firmy, a także celami polityki asortymentowej, cenowej, dystrybucji oraz ze strategią image?
- Co w realizowanych przedsięwzięciach, patrząc wstecz, byłoby dobre, a co złe, z punktu widzenia przyszłych zadań” [Kapferer 1984].

Zaprezentowany zestaw pytań stanowi podstawę wejścia w sferę controllingu. Kolejnym etapem jest przygotowanie zestawu pytań, które powinny być dostosowane do specyfiki każdej firmy i dotyczyć controllingu marketingowego. W tym ostatnim przypadku ważne są przede wszystkim następujące zagadnienia:

- Jak przedstawia się ogólna sytuacja społeczna i gospodarcza?
- Jak przedstawia się sytuacja społeczna i gospodarcza na rynku lokalnym?
- Czy zmieniają się potrzeby klientów oraz kultury konsumentów?
- Czy występują nowe wpływy otoczenia?
- Czy występują zmiany legislacyjne?
- Jak jest sytuacja finansowa firmy?
- Jaka jest pozycja rynkowa firmy?
- Z jaką należy się liczyć konkurencją?
- Jakie są siły i słabości firmy?
- Jakie słabe i mocne strony ma konkurencja?
- Czy znane są zamierzenia konkurencji?
- Czy określono własne cele firmy?
- Czy osiągnięto założone cele w ostatnich latach?
- Czy firma pod względem kadrowym jest dojrzała do realizacji nowych celów?
- Czy towary i usługi odpowiadają zapotrzebowaniom nabywców?
- Czy jest zagwarantowane zaopatrzenie?
- Czy firma posiada wszystkie niezbędne prawa?
- Czy są właściwe dotychczasowe kanały dystrybucji?
- Czy firma może zrezygnować z pośredników?

- Czy uwzględnia się różnice występujące pomiędzy rynkami zbytu?
- Czy sprawdzita się prowadzona przez firmę polityka cenowa?
- Czy sprawdził się system udzielanych rabatów?
- Czy należy poddać analizie warunki ogólne firmy?
- Czy należy podjąć współpracę z instytucjami kredytowymi?
- Czy należy zwrócić większą uwagę na ceny i zachowanie rynkowe konkurentów?
- Jaki jest image firmy?
- Czy dotychczasowa reklama była skuteczna?
- Czy należy zwiększyć wydatki na reklamę?
- Czy można by lepiej koordynować sprzedaż z akwizycją?
- Czy należałoby powiększyć powierzchnię magazynów?
- Czy magazynowanie towarów można przerzucić na dostawców?
- Czy należałoby usprawnić system dystrybucji towarów? [Schwalbe 1993].

Zestaw pytań należy przygotować i dostosować oddzielnie do sytuacji każdej firmy agrobiznesu, gdyż część pytań może być zbyteczna albo wymagać innego sformułowania, ze względu na różnorodny rodzaj prowadzonych działalności w zdyspersyfikowanych segmentach rynku rolno - żywnościowego. Ponadto controller w określonej firmie powinien zapewnić sobie narzędzia nieodzowne do udzielania odpowiedzi na każde z pytań oraz szczegółowo analizować wiarygodne, aktualne informacje. Taki sposób postępowania w znacznym stopniu powinien przyczynić się do efektywniejszego zarządzania firmą, gdyż stosując controlling występuje odpowiednio wczesne ujawnienie obszarów zagrożeń i w związku z tym możliwość optymalnego i we właściwym momencie zareagowania na nie. Należy jednak podkreślić, iż stworzenie controllingu w każdej firmie agrobiznesu wymaga konsekwencji w działaniu oraz czasu na jego wprowadzenie i kontynuowanie.

5. Podsumowanie

Na obecnym etapie rozwoju firm sfery agrobiznesu oraz dużej konkurencji rynkowej, a zwłaszcza planowanej pełnej integracji naszego kraju z Unią Europejską polskie firmy zmuszone są podnieść swoją efektywność.

Wydaje się iż controlling jest najlepszym kompleksowym rozwiązaniem poprawy efektywności działania firm, gdyż pozytywne cechy jego stosowania to:

- jednoznaczne określenie rodzaju i zakresu obowiązków na wszystkich szczeblach zarządzania;
- prawidłowe powiązanie zakresu kompetencji i odpowiedzialności oraz zadań poszczególnych pracowników;
- koncentracja na jakościowych elementach przedsięwzięć, prowadzących do realizacji celów firmy;

- wczesne „wychwycenie” krytycznych sytuacji, w związku z czym możliwość optymalnego zareagowania na nie.
- Okazuje się zatem, że wprowadzanie przez polskie firmy controllingu jest koniecznością i niezbędnym elementem współczesnego zarządzania.

LITERATURA

- Biel A. (1988): Motivation und Controlling. Controller Magazin, nr 1, s. 35.
- Genza J. (1998): Specyfika organizowania controllingu w małej firmie produkcyjnej. Przegląd Organizacji, nr 7-8, s. 59.
- Goliszewski J. (1990): Controlling - system koordynacji przedsiębiorstwa. Przegląd Organizacji, nr 8-9.
- Kapferer G. (1984): Kapferer s Marketing. Worterbuch. Wyd. II, Hamburg, s. 800-802.
- Klenger F. (1996): Operatives Controlling, R. Oldenbourg Verlag, s. 11.
- Mann R., Mayer E., (1996): Controlling w twojej firmie. Centrum Kreowania Liderów, Skierniewice, s. 9.
- Penc J(1997): Leksykon biznesu. 1997. Agencja Wyd. PLACET, Warszawa, s. 60
- Rudnicki A. (2000): Controlling w małym i średnim przedsiębiorstwie – moda czy konieczność. Mat. Konf. cz. II nt.: „Małe i średnie przedsiębiorstwa na rynku. Polit. Częstoch. Częstochowa 19.06.2000, s. 231.
- Rudzikowski W., Wierzbński J. (1999): Controlling, koncepcje – metody – zastosowania. Toruńska Szkoła Zarządzania, Toruń, s. 13.
- Schwalbe H. (1993): Marketing w małych i średnich firmach. Wyd. Prawnicze, Warszawa, s. 242-253.
- Słownik angielsko-polski (1996): Red. J. Fisiak, Harper –Callins Ltd, Warszawa, s. 94.

MARIA GRZYBEK

CONTROLLING – WAŻNYM ELEMENTEM ZARZĄDZANIA W MAŁYCH I ŚREDNICH FIRMACH AGROBIZNESU

STRESZCZENIE

W pierwszej części opracowania autorka prezentuje współczesne pojęcia controllingu charakteryzując jego cechy i rodzaje. W dalszej części zwraca uwagę na znaczenie i specyfikę controllingu marketingowego w małych i średnich przedsiębiorstwach. W konkluzji podkreśla znaczenie controllingu jako niezbędnego elementu zarządzania firmami agrobiznesu w warunkach dużej konkurencji oraz dążenia Polski do wejścia w struktury UE.

MARIA GRZYBEK

CONTROLLING – AN IMPORTANT ELEMENT OF MANAGEMENT IN THE SMALL AND MEDIUM AGRIBUSINESS FIRMS

SUMMARY

The first part of the study, the author presents the contemporary idea of controlling, its types and characteristic features. Next the focus is moved to the importance of market controlling for small and medium-size businesses. The conclusion emphasises the role of controlling as an indispensable tool for company management in times of strong competition as well as Poland's quest for membership of the EU.

JANUSZ HELLER

Akademia Techniczno-Rolnicza w Bydgoszczy

OGÓLNE ZASADY POLITYKI REGIONALNEJ UNII EUROPEJSKIEJ

WSTĘP

Polityka regionalna Wspólnot Europejskich ma stosunkowo krótką historię. Przyjmuje się, że została zapoczątkowana w roku 1975 utworzeniem Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego. Jednakże dopiero w latach osiemdziesiątych, a dokładniej od roku 1989, polityka ta zaczyna nabierać istotnego znaczenia praktycznego. Wówczas to staje się jednym z głównych narzędzi przemian strukturalnych na całym obszarze Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej. Jeszcze w roku 1988 łączny udział wszystkich Funduszy Strukturalnych w strukturze wydatków budżetu ogólnego EWG wynosił ok. 15,6%. W roku 1992 osiąga już poziom 31,5% i w kolejnych latach kształtuje się w granicach 33-35% [Oręziak 2000].

1. Główne cele oraz etapy polityki regionalnej Unii Europejskiej

Celem polityki regionalnej Unii Europejskiej jest podniesienie zdolności konkurencyjnej poszczególnych regionów i zmniejszanie bezrobocia [Czykier-Wierzba 1997]. Głównym źródłem finansowania tej polityki są natomiast Fundusze Strukturalne, a mają one dwojaki charakter:

- jako instrumenty dostępne dla wszystkich regionów w Unii Europejskiej (tzw. horyzontalne) – czyli takie, których celem zastosowania są przemiany strukturalne na obszarze całej Wspólnoty;
- jako instrumenty zorientowane na wspieranie wybranych regionów – czyli takie, których celem zastosowania są przemiany strukturalne, ale tylko w wybranych regionach Unii Europejskiej.

Polityka regionalna jest zatem częścią polityki strukturalnej. Z dotychczasowej praktyki Wspólnot Europejskich wynika jednak, że ta pierwsza, czyli regionalna, przyjmuje dominujący charakter. Wydatki przeznaczane na fundusze o charakterze regionalnym mają bowiem wyraźną przewagę nad funduszami

horyzontalnymi. Tylko w latach 1989-1993, na cele: 1, 2 oraz 5b, a więc na politykę regionalną, przeznaczono prawie 83% wszystkich Funduszy Strukturalnych. Na podobnym poziomie (prawie 84%) udział ten kształtował się w latach 1994-1999 [Czykier-Wierzba 1998]. Natomiast w planach na lata 2000-2006 przewiduje się, że pomoc o charakterze horyzontalnym wyniesie zaledwie 12,3% [Ciepielewska 1999]. Należy jednak pamiętać, że finansowanie rozwoju wybranych regionów poprzez fundusze regionalne spowodowane jest przede wszystkim opóźnieniem (upośledzeniem) strukturalnym tych terenów w stosunku do obszarów relatywnie korzystniej usytuowanych oraz lepiej wyposażonych.

Takie podejście do problemów dysproporcji rozwoju regionalnego ma swoje konsekwencje metodyczne, które wyrażają się w przyjętych procedurach tworzenia oraz praktycznej realizacji polityki regionalnej. Polityka ta składa się w istocie z trzech etapów.

- Pierwszy etap polega na określeniu celów oraz wynikających z tego kryteriów (teoretycznie możliwie najbardziej obiektywnych) na podstawie, których dokonuje się wyboru regionów uznanych za opóźnione (upośledzone) w stosunku do pozostałych terenów. Jest to faza, którą można określić jako formułowanie **celów i podstaw polityki regionalnej**;
- Drugi etap, to **planowanie** wysokości bezzwrotnych dotacji na poszczególne cele polityki regionalnej. Początkowo wysokość środków przeznaczonych na Fundusze Strukturalne planowano na okres 5 lat (1989-1993), następnie 6 lat (1994-1999), a obecnie wydatki te planuje się na 7 lat (2000-2006 oraz 2007-2013);
- Trzeci stanowi **praktyczną realizację polityki regionalnej**. Fundusze Strukturalne przewidziane na politykę regionalną są dostępne tylko dla wyznaczonych wcześniej regionów pod warunkiem przedstawienia programów ich wykorzystania oraz przy udziale części środków własnych tzw. beneficjentów. W zależności od celu rozdysponowania pieniędzy oraz od charakteru podmiotu korzystającego z dotacji wymagany udział środków własnych kształtuje się od 25% do 75%, a w przy wykorzystaniu niektórych funduszu oraz w regionach peryferyjnych odsetek ten może być obniżony do 20%, a niekiedy nawet do 15%.

Realizacja polityki regionalnej w trzech kolejnych etapach ma na celu nie tylko ułatwiać administracyjną stronę całego przedsięwzięcia, ale ma przede wszystkim istotne znaczenie merytoryczne. Polityka społeczna i gospodarcza, a na tym w istocie polega właśnie realizacja polityki regionalnej, to w głównej mierze wydawanie pieniędzy. Budując więc system polityki regionalnej tworzy się uporządkowany sposób wydawania tych pieniędzy. W pierwszej kolejności należy zatem określić jego cele, a następnie formy realizacji. Charakterystyczna pod tym względem jest też formuła ostatniej reformy polityki strukturalnej przyjętej na lata 2000-2006. W wyniku zmian zaproponowanych w Agendzie

2000 obowiązującą w latach 1994-1999 liczbę siedmiu celów zmniejszono do trzech w latach 2000-2006.

2. Pierwsza zasada – kompromisu merytorycznego i politycznego

Przedstawiona konstrukcja tylko pozornie wygląda bezkonfliktowo. W rzeczywistości istnieje trwały spór między podmiotami polityki regionalnej. Reforma polityki strukturalnej przewidziana do realizacji w latach 2000-2006 uzyskała powszechną akceptację wszystkich państw Unii Europejskiej, ale dopiero po dwuletnich sporach i dyskusjach. Jednym z warunków uzyskania takiej jednomyślności były liczne odstępstwa od ogólnie przyjętej formuły. Prawie każde państwo członkowskie zgłaszało swoje własne propozycje wymagające dodatkowego potraktowania ich problemów. Dopiero gwarancje uzyskania tej indywidualnej i specyficznej pomocy, która nie mieściła się w ogólnych kryteriach, pozwoliły osiągnąć kompromis w stosunku do całej polityki strukturalnej. M. Ciepielewska podaje, że jedynie cztery państwa nie skorzystały z tych specjalnych preferencji: Dania, Finlandia, Francja i Luksemburg. Natomiast wszystkie pozostałe kraje otrzymają dodatkowe środki. Uzasadnienie niektórych wniosków jest nawet bardzo interesujące. Przykładowo cztery państwa, które dotychczas w największym stopniu korzystały z Funduszy Strukturalnych, mają w latach 2000-2006 otrzymać dodatkowe kwoty, by ich „obecny poziom pomocy nie był mniejszy niż ten z roku 1999”. Grecja ma w tym celu uzyskać 450 mln euro, Hiszpania – 200 mln, Irlandia – 40 mln i Portugalia – 450 mln. Przydział tych kwot nastąpi całkowicie poza wynegocjowanym systemem. Wysokość funduszy przydzielanych w ten sposób okazuje się nawet dość znacząca. Przykładowo Holandia ma tą drogą otrzymać łącznie kwotę przekraczającą nawet ponad 1 mld euro [Ciepielewska 1999]. Takie są m.in. koszty uzyskania jednomyślności państw Wspólnot Europejskich w sprawie polityki strukturalnej.

Istniejący spór ma więc charakter merytoryczny i polityczny. Merytoryczny polega na poszukiwaniu takiej formuły, której zastosowanie pozwoli zrealizować postulat wyrównywania różnic międzyregionalnych bez konieczności hamowania tempa rozwoju obszarów już gospodarczo i cywilizacyjnie uprzywilejowanych. Politycznie natomiast uzasadniony jest tym, że dokonując podziału pieniędzy między poszczególne regiony można uzyskać ich więcej lub mniej, można też zostać płatnikiem lub beneficjentem netto polityki regionalnej, a to nie jest bez znaczenia dla wyborców w państwach demokratycznych. Ostateczna formuła, którą każdorazowo przyjmowano przed kolejnymi okresami planowania, jest określana jako „reforma polityki regionalnej”, albo szerzej ujmując „reforma polityki strukturalnej”. W praktyce jest to jednak zawsze kompromis.

Pierwszą zasadą polityki regionalnej Unii Europejskiej jest więc kompromis państw członkowskich. W pierwszej kolejności zostaje zawarty **kompromis**

merytoryczny między tym co celowe i pożądane z praktycznego punktu widzenia, a tym co będzie możliwe do zrealizowania. Dopiero w następnej fazie pojawia się **porozumienie polityczne** między państwami członkowskimi, które ostatecznie decyduje o polityce strukturalnej, a dokładniej o udziale każdego z państw członkowskich w podziale pieniędzy.

3. Druga zasada – malejącej roli obszarów wiejskich jako podmiotów polityki regionalnej

W ramach polityki regionalnej obszary wiejskie w Unii Europejskiej są finansowane w dwojaki sposób:

- pierwszy obejmuje bezpośredni dopływ pieniędzy poprzez realizację w latach 1989-1999 celu 5b, czyli wspieranie rozwoju obszarów wiejskich;
- drugi obejmuje pośredni wpływ na obszary wiejskie dotacji realizowanych w latach 1989-1999 w ramach:
 - celu 1, czyli pomoc regionom zacofanym;
 - celu 2, czyli restrukturyzacja zacofanych regionów przemysłowych;
 - celu 6, czyli specjalna pomoc dla obszarów zagrożonych wyludnieniem (cel ten był realizowany w latach 1995-1999 w Szwecji i Finlandii).

To są główne źródła bezpośredniego i pośredniego wspierania rozwoju obszarów wiejskich w ramach polityki regionalnej. Poza tym na wieś trafiały również pieniądze z funduszy horyzontalnych, a więc dostępnych na całym obszarze Unii Europejskiej (cele: 3, 4 i 5a). Plany na lata 2000-2006 przewidują włączenie dotychczasowego celu 5b (wspieranie rozwoju obszarów wiejskich) do celu 2 (regiony wymagające rekonwersji i napotykające na szczególne trudności strukturalne).

Drugą zasadą polityki regionalnej jest więc stopniowa rezygnacja z obszarów wiejskich jako bezpośrednich **podmiotów** tej polityki. Obszary wiejskie stają się natomiast **przedmiotem** oddziaływania polityki regionalnej za pośrednictwem pojawiających się tam problemów gospodarczych i społecznych, np.: infrastruktura techniczna, bezrobocie i aktywizacja zawodowa, konkurencyjność gospodarcza, itp.

4. trzecia zasada – koncentracji środków

Tylko polityka regionalna (bez części horyzontalnej) Wspólnot Europejskich w latach 1989-1993 objęła swym zasięgiem ok. 43% ludności. Natomiast w latach 1994-1999 odsetek ten wzrósł do 52%. Zwiększenie liczby ludności objętej tą formą pomocy wystąpiło wraz ze wzrostem nakładów w przeliczeniu na jednego mieszkańca. Było to możliwe z tego powodu, że równocześnie istotnie powiększono środki kierowane na politykę regionalną. Fundusze realizujące

przykładowo cel 1 wzrosły w stosunku do poprzedniego okresu aż o 2,5 raza. Natomiast po roku 2000 tempo wzrostu nakładów na całą politykę strukturalną (w tym i regionalną) nie tylko nie będzie rość, ale będzie istotnie malało. Przewiduje się bowiem, że łączne nakłady obejmujące wszystkie Fundusze Strukturalne wraz z Funduszem Spójności w roku 2000 wyniosą ok. 32 mld euro i będą co roku pomniejszane do poziomu ok. 29,2 mld euro w roku 2006. Będzie to przede wszystkim efekt zmniejszania ilości regionów uprawnionych do korzystania z Funduszy Strukturalnych [Ciepielewska, 1999]. W tej sytuacji Komisja Europejska wychodząc naprzeciw koncepcjom koncentracji środków przeznaczonych na pomoc o charakterze regionalnym proponowała na lata 2000-2006 zmniejszenie liczby ludności objętej polityką regionalną do 35-40% obywateli Unii Europejskiej [Gmyrek 1999].

Trzecią zasadą polityki regionalnej Unii Europejskiej jest więc planowana koncentracja środków. Zamiar ten był już realizowany w latach 1994-1999, ale wówczas koncentracji nakładów w przeliczeniu na głowę mieszkańca towarzyszył taki przyrost środków, który pozwalał równocześnie objąć pomocą znacznie większą liczbę ludności w stosunku do poprzedniego okresu z lat 1989-1993. Natomiast w latach 2000-2006 koniecznym stało się fizyczne zmniejszenie liczby adresatów tej polityki. Zasada koncentracji środków ma przede wszystkim służyć poprawie efektywności ich wykorzystania.

5. Czwarta zasada – pomocy obszarom mniej zaludnionym

Charakterystyczną cechą polityki regionalnej, realizowanej przez Wspólnotę Europejską w latach 1989-1999, było kierowanie przeważającej części funduszy do obszarów o przeciętnie mniejszej gęstości zaludnienia. Realizacja celu 1 (pomoc regionom zacofanym), która w latach 1989-1999 pochłaniała ponad 70% wszystkich Funduszy Strukturalnych, miała więc decydujące znaczenie dla całego przedsięwzięcia, obejmowała obszar, który licząc w odsetkach, był prawie dwukrotnie większy od liczby ludności (mierzonej też w odsetkach) objętej tą formą pomocy (tabela 1). Wynika z tego, że nie tylko cel 6, który już w swej nazwie jednoznacznie określał adresata: „specjalna pomoc dla obszarów zagrożonych wyludnieniem” oraz środki z celu 5b, które trafiały na wieś, ale także ogólnie „regiony zacofane”, czyli główny odbiorca pomocy regionalnej, to terytory o mniejszej liczbie ludności niż przeciętnie w Unii Europejskiej. Łącznie te trzy fundusze stanowiły w latach 1994-1999 prawie 94% całej puli środków przeznaczonych na politykę regionalną Unii Europejskiej. Pozostała część, czyli nieco ponad 6%, to restrukturyzacja zacofanych regionów przemysłowych. Z kolei udział tych trzech funduszy regionalnych w ramach całej polityki strukturalnej wynosił prawie 84% [Czykier-Wierzba 1998].

Tabela 1

Ludność i obszar Wspólnot Europejskich objętych polityką regionalną w latach: 1989-1999 (w procentach ogółu).

Wyszczególnienie	Lata 1989-1993		Lata 1994-1999	
	Odsetek ludności	Odsetek terytorium	Odsetek ludności	Odsetek terytorium
Cel 1 – pomoc regionom zacofanym	21,7	38	26,6	45,5
Cel 2 – restrukturyzacja zacofanych regionów przemysłowych	16	b.d.	16,8	b.d.
Cel 5b – wspieranie rozwoju obszarów wiejskich	5	17	8,2	b.d.
Cel 6 – specjalna pomoc dla obszarów zagrożonych wyludnieniem:				
Szwecja (odsetki w stosunku do liczby ludności i terytorium Szwecji)	-	-	5	49
Finlandia (odsetki w stosunku do liczby ludności i terytorium Finlandii)	-	-	16,6	60

Źródło: Czykier-Wierzbą D. (1998): Polityka regionalna Unii Europejskiej. Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk, s. 55, 61, 64, 97, 109, 113 – zestawienie własne.

Czwartą zasadą polityki regionalnej Unii Europejskiej jest więc kierowanie środków finansowych do obszarów o przeciętnie mniejszej gęstości zaludnienia. Zasada ta ma swoje głębokie uzasadnienie historyczne i merytoryczne. Większość państw należących obecnie do Unii Europejskiej wcześniej realizowało swoje własne narodowe polityki regionalne. Niski wskaźnik gęstości zaludnienia był tam zwykle jednym z najważniejszych kryteriów określających podstawy tej polityki. W ten sposób obszar był kwalifikowany, bądź eliminowany z grona uprawniającego do skorzystania z pomocy regionalnej. Tak ważną rolę wskaźnika gęstości zaludnienia uzasadniano zwykle tym, że jest to najbardziej obiektywna reakcja ludności na miejscowe warunki życia. W miarę jak warunki te ulegają lokalnie lub regionalnie pogorszeniu, to w ujęciu wieloletnim (historycznym) z obszarów tych mieszkańcy będą emigrować. W konsekwencji gęstość zaludnienia tam maleje. Odwrotna reakcja wystąpi na terenach zapewniających korzystniejsze warunki życia, tam liczba mieszkańców będzie się zwiększać.

PODSUMOWANIE

Z przeprowadzonej analizy wynika, że w polityce regionalnej Wspólnot Europejskich występują cztery bardzo ogólne tendencje oraz prawidłowości. Zostały one określone jako cztery zasady tej polityki.

1. Pierwsza, to zasada kompromisu merytorycznego i politycznego zawartego między wszystkimi państwami członkowskimi UE. Efektem tego kompromisu

- są określone cele polityki regionalnej, jej podstawy oraz przydział środków finansowych dla poszczególnych państw i regionów.
2. Druga zasada – malejącej roli obszarów wiejskich jako podmiotów polityki regionalnej. Obszary te nadal są adresatami środków finansowych przeznaczonych dla regionów opóźnionych w rozwoju, ale dotacje te mają już charakter pośredni. Wieś przestaje być wyłącznie miejscem produkcji rolniczej, a nabiera coraz więcej cech wielofunkcyjnych. Stąd tereny wiejskie z podmiotu polityki regionalnej przekształcają się w jej przedmiot.
 3. Trzecia zasada – koncentracji środków przeznaczonych na realizację polityki regionalnej ma na celu poprawę efektywności ponoszonych nakładów.
 4. Czwarta zasada – pomocy obszarom mniej zaludnionym wynika z przeświadczenia o tym, że jednym z najważniejszych przejawów opóźnienia rozwoju regionów jest m.in. gęstość zaludnienia.
 5. Przedstawione zasady polityki regionalnej Wspólnot Europejskich wystąpią również w Polsce. Wszystkie mają bowiem charakter obiektywny. Ujawnią się zatem niezależnie od naszych braków w praktycznym doświadczeniu z tego zakresu. Znajomość zaprezentowanych zasad może więc ułatwić polskie rozwiązania.

LITERATURA

Ciepielewska M. (1999): Uzgodnienia berlińskie w sprawie Funduszy Strukturalnych i Funduszu Spójności. Biuletyn Informacyjny Wspólnoty Europejskiej, nr 5. Instytut Koniunktur i Cen Handlu Zagranicznego, Warszawa, s. 51-54.

Czykier-Wierzba D. (1998): Polityka regionalna Unii Europejskiej. Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk, s. 55, 96 – obliczenia własne.

Czykier-Wierzba D. (1997): Problemy poprawy konkurencyjności obszarów wiejskich w Unii Europejskiej. [w:] Agrobiznes i obszary wiejskie wobec integracji z Unią Europejską – nadzieje, szanse, obawy. IV Kongres Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu. Szczecin, s. 91.

Gmyrek A., M. (1999): Główne zasady polityki strukturalnej WE. Propozycje modyfikacji na lata 2000-2006 – wnioski dla Polski. Biuletyn Informacyjny Wspólnoty Europejskiej, nr 6. Instytut Koniunktur i Cen Handlu Zagranicznego, Warszawa, s. 54-60.

Oręziak L. (2000): Finansowanie działalności Unii Europejskiej – implikacje dla Polski. [w:] Płowiec U. Red: Polska i Unia Europejska – stan obecny i wyzwania na przyszłość. Agencja Wydawnicza Placet, Warszawa, s. 97.

JANUSZ HELLER

OGÓLNE ZASADY POLITYKI REGIONALNEJ UNII EUROPEJSKIEJ

STRESZCZENIE

Celem opracowania jest analiza najbardziej ogólnych procesów towarzyszących polityce regionalnej Unii Europejskiej. W wyniku przeprowadzonych badań sformułowano cztery zasady tej polityki.

1. Pierwsza zasada – kompromisu merytorycznego i politycznego;
2. Druga zasada – malejącej roli obszarów wiejskich jako podmiotów polityki regionalnej;
3. Trzecia zasada – koncentracji środków przeznaczonych na realizację polityki regionalnej;
4. Czwarta zasada – pomocy obszarom mniej zaludnionym;

Uznano, że znajomość tych zasad może ułatwić praktyczną realizację polityki regionalnej w Polsce.

JANUSZ HELLER

GENERAL PRINCIPLES OF THE REGIONAL POLICY IN THE EUROPEAN UNION

SUMMARY

The aim of study is an analysis of the most general processes which accompany European Unions regional policy. In result of researches, four principles of this policy had been formulated.

1. Principle 1 – of content related and political compromise;
2. Principle 2 – of a decreasing meaning of rural areas as regional policy subjects;
3. Principle 3 – of concentrating the means intended for realization of regional policy;
4. Principle 4 – of helping the less abundant (the poorer) regions.

WŁADYSŁAW CHIŻNIAK
Politechnika Białostocka

NOWE PODEJŚCIE DO OCENY JAKOŚCI PLONÓW ROŚLIN I GLEB UPRAWNYCH

Wstęp

W latach 80-tych przy badaniach bonitacyjnych gleb i opracowaniu tzw. map katastru [2, 3, 4, 5, 7] powstała interesująca idea powiązania jakości gleb z jakością plonów roślin w jednej ocenie. Wtedy na mapach glebowo-rolniczych należało umieszczać a potem odczytywać duże ilości informacji rolniczej, biochemicznej, gleboznawczej, ekonomicznej, statystycznej. Dla tej kumulacji wykorzystywano sposoby: cyfrowy, kolorowy, kreskowy, paskowy, punktowy, literowy oraz ich kombinacje. Najwięcej informacji zapisywano za pomocą cyfr, ale dużo wskaźników glebowych i rolniczych oznaczano za pomocą punktacji i koloru. Dalsza idea uwzględniała opracowywanie specjalnych kodów jakości gleb rolnych, które powinny być umieszczone w dokumentach gospodarczych i towarowych. Zakładano, że przy sprzedaży na giełdach towarów rolniczych mających znak wspólnej oceny jakości gleb i plonów rolnik - producent miałby prawo do ulg cenowych, handlowych, podatkowych, transportowych. Ten znak powinien być rozpatrywany jako podwójna gwarancja jakości wyprodukowanych towarów rolnych, ponieważ rozmowy na temat jakości produkcji roślinnej rozpoczyna się zwykle z omówienia, najpierw jakości podstawowych środków trwałych rolnictwa - gleb, a potem dawek regularnie stosowanych nawozów.

Wiadomo, że nawozy i nawożenie są głównymi czynnikami do osiągnięcia wysokich plonów. Przy stosowaniu wysokich dawek poszczególnych nawozów mineralnych na glebach biednych (bielicowych, brunatnych piaszczystych) rolnik zawsze ma kłopoty z jakością produkcji, ponieważ konkretne odmiany roślin rolniczych potrzebują optymalnych dawek nawozowych, bez żadnego nadmiaru. Bilans wszystkich elementów chemicznych i związków biochemicznych w roślinie zabezpieczają tylko gleby o profilu i właściwościach naturalnych. Im więcej gleb sztucznych z naruszonym kierunkiem naturalnych procesów glebowych,

tym więcej nie tylko kłopotów z jakością produkcji roślinnej ekologicznie czyściej, ale wiele problemów ekologicznych w całym agrosystemie. Z tego powodu w walce o wysokie plony odpowiedniej jakości należy opierać się nie tylko na nawożeniu, ale także wykorzystywać możliwości genetyczne odmian roślin. Ta zależność także była brana pod uwagę we wspólnych ocenach gleb i roślin.

Powiązanie ogólnych wskaźników jakości w systemie „gleba-roślina” zamierzano umieścić w punktach bonitacyjnych gleby. Ten trudny problem nie został przebadany do końca, ponieważ w składzie wskaźników jakościowych gleb zawsze uczestniczyła kontrowersyjna informacja o jakości próchnicy. Z biegiem czasu we wskaźniki bonitacji gleb włączono tylko dane statystyczne osiągalnych plonów oraz ściśle powiązane z nimi niektóre właściwości fizyko-chemiczne gleb. Teraz, w związku ze znacznym poziomem „kulturalności” i degradacji gleb na niektórych terenach rolniczych powiązanie wskaźników jakości gleb i roślin już jest problematyczne. Z tego powodu wskaźniki bonitacyjne gleb w agronomii są mniej użyteczne niż ich kompleksy przydatności rolniczej (agrogrupy glebowe albo kompleksy agroprodukcyjne).

Cała metoda bonitacji jakości gleb i roślin nie została przebadana do końca z powodu jeszcze jednej przyczyny - braku materiałów mikrorejonizacji glebowej, mającej bezpośredni wpływ na specjalizację gospodarstw rolnych i jakość ich produkcji. Brakowało także materiałów hodowli rejestrowanych w kraju, odmian roślin w ścisłym powiązaniu z glebami.

Obecnie, w związku ze zmianami gospodarczymi i rozszerzeniem wzajemnych stosunków między krajami UE, handlem i ogromnym ruchem towarowym, problem spożycia rolniczych towarów określonej jakości, niezbędność powszechnej kontroli ich jakości nabrały nowego wymiaru. Wygodniej byłoby dla rolnika-producenta wykorzystać na rynku międzynarodowym obecność znaku jakości swoich gleb jako dodatkowej gwarancji stosowanych technologii ekologicznie czystych oraz jakości swoich wyprodukowanych towarów. Dlatego należy przerobić do końca „stary” (już zapomniany) wariant umieszczenia na małej powierzchni map rolniczych dużej ilości informacji glebowej i roślinnej na tle nowych instrumentariów kodowania.

Celem naszych badań było:

- opracowanie modelu kodowego znaku jakości gleb i roślin nowej generacji;
- ocena zgodność nowego oznakowania z oczekiwaniami rolnika - producenta.

Dla realizacji tych celów zostały połączone idee modelowania graficznego przy opracowaniu map katastru gleb oraz nowych istniejących już systemów kodowania jakości towarów. Uwzględnia się, że regulaminy stosowania nowych znaków jakości oraz przejście do obecnej obsługi komputerowej nie będą trudne.

Nowy znak kreskowy jakości gleb i roślin

W nowym znaku została zrealizowana istniejąca teraz praktyka UE polegająca na ujednoliceniu standardów technicznych i technologicznych. Wzór znaku (rys.1) składa się z 2-ch grup: I - kresek poziomych i kodów cyfrowych jakości gleb; II - kresek pionowych i kodów cyfrowo-literowych jakości roślin. Każda z grup (I-II) może działać oddzielnie oraz łącznie. Na przykład, kod grupy - I może być wykorzystany dla oznaczenia stanu jakości gleb gospodarczych przy rozpatrywaniu podatków z ziemi; kod grupy - II może być wykorzystywany dla oznaczenia jakości produkcji na targach wewnętrznych, po badaniach analitycznych; wspólny kod grup I - II może być przydatny na targach międzynarodowych jako podwójna gwarancja jakości towarów rolnych.

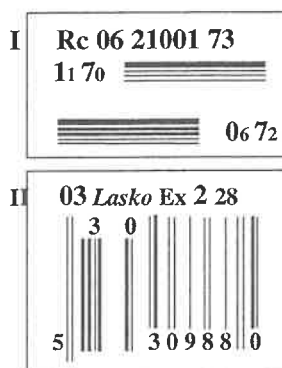
W kodzie I - litery **A...Rc** oznaczają **typ** i podtyp gleby (A - bielcowe i pseudo-bielcowe, płowe; B - brunatne właściwe, Rc - rędziny czarnoziemne itp.). Wszystkich typów i podtypów gleb może być - 17 [Mocek, Drzymała, Maszner 1997]. Cyfry dwuznaczne (**06**) odzwierciedlają **numery mikrorejonów** glebowych, tj., arealów lokalizacji gleb o wyjątkowych właściwościach rolniczych (albo zwykłych) z **adresem** - kodem lokalizacji podstawowych odkrywek. Ostatnia liczba dwuznaczna - ocena **bonitacyjna** gleby (od 10 do 100) gospodarstwa rolnego. Liczba ta może być wykorzystywana w celu podatkowym, cenowym, ulgowym. **Górny** (I) rząd kresek poziomych oznacza miąższość warstwy próchnicowo-akumulacyjnej gleby (poziom - A, cm); **dolny** (I) rząd (poziom - B, cm) oznacza miąższość warstwy podpowierzchniowej gleby. Cyfry: **11, 06** - obok kresek poziomych oznaczają zawartość próchnicy (1,1%... 0,6%); cyfry w rzędzie: **70, 72** (tamże) oznaczają odczyn gleby wg wskaźników pH w KCl (np., pH 7,0-7,2; odczyn obojętny - słaby zasadowy).

Ogólnie, to oznakowanie kreskowe i cyfrowe charakteryzuje warunki glebo-we naturalne, które mało zmieniają się w trakcie zwykłych zabiegów agronomicznych, nawożenia organicznego i mineralnego przeznaczonego dla zasilania roślin z dodatkiem soli wapniowych. Tylko przy melioracjach wodnych i chemicznych zasadniczych, zabiegach agroturbacji, transplantacji oraz przy dużych dawkach nawozów mogą zostać zmienione kierunki procesów glebotwórczych oraz typy gleb. Wtedy wiadomy poziom wieloletni plonów osiągalnych na glebach naturalnych nie będzie odpowiadał poziomowi plonów osiągalnych na tych samych glebach lecz sztucznych oraz zakładanej jakości produkcji. To znaczy, że wg kodów kreskowych gleb (I) można oceniać stan obecny gleb i ich wykorzystanie w uprawie.

Druga część kodu II przeznaczona jest dla oznaczania jakości produkcji rolnej po badaniach analitycznych. Zewnętrznie przypomina ona rozpowszechnione kreskowe znaki jakości na wszystkich towarach, ale z różnicami: pierwsze kreski pionowe, które przeznaczone są dla charakterystyki producenta, faktycznie zostały

Rysunek 1

Wzór kodu kreskowego jakości gleb i plonów

Objaśnienie znaków na rysunku:

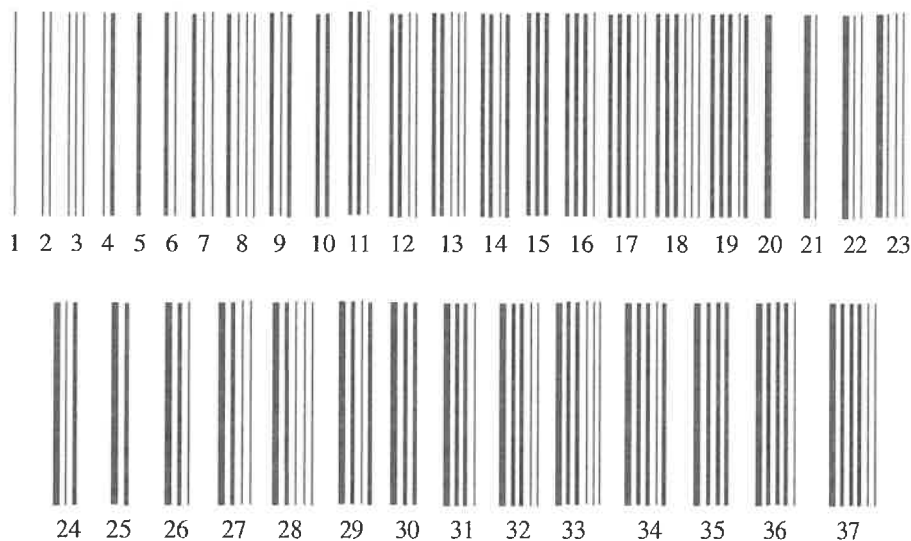
- Rc - typ i podtyp gleby;
 06 - numer mikroregionu glebowego;
 73 - ilość punktów bonitacyjnych gleby;
 11 - (z lewej od kresek), zawartość próchnicy w poziomie A (próchnicowym) gleby; 11= 1,1%- mała cyfra „1”- to jest część dziesiętna %;
 70 - (z lewej od kresek), odczyn roztworu glebowego w poziomie A wg pH w KCl; 70 -to jest 7,0- odczyn obojętny; cyfra „0”- część dziesiętna;
 ——— - Kod kreskowy miąższości warstwy próchnicowej gleby (poziom A- 23 cm);
 ——— - Kod kreskowy miąższości poziomu iluwialnego gleby (poziom B- 32 cm);
 06 - (z prawej od kresek), zawartość próchnicy w poziomie iluwialnym B gleb (0,6%);
 72 - (z prawej od kresek), odczyn roztworu glebowego w poziomie B gleby wg pH w KCl; 72= 7,2 - odczyn słabe zasadowy;

- 03 - indeks gatunku rośliny (03 – pszenżyto; 01 – pszenica; 02 – żyto itd.);
 Lasko - nazwa odmiany wpisanej do rejestru COBORU;
 Ex 2 28 - kodowanie niektórych właściwości odmiany; Ex – przeznaczone wyłącznie na eksport; 2 28 – identyfikator hodowców (DANKO, Hodowla Roślin, Szelejewo, Sp. z o.o, woj. łeszczyńskie);
 ——— 5 - kodowanie producenta (Polska - 5);
 3 ——— - zawartość azotanów w plonie, ppm (3-dziesiątki=30 ppm); kreskami – zawartość białka, % (14%);
 0 ——— - zawartość skrobi, % (60%);cyfra „6”- (dziesiątki) kreskami; cyfra „0”- jednostkowa - w górnej części kreski;
 ——— 3 - zawartość cukrów prostych, % (4,3%); liczba „4,0”- kreskami; liczba „0,3”- cyfrą 3 w dolnej części kreski;
 ——— 0 - zawartość tłuszczu w plonie, % (2,0%);
 ——— 9 - zawartość wielocukrów, % (1,9%);
 ——— 8 - zawartość N- ogólnego, % (2,8%);
 ——— 8 - zawartość popiołu, % (1,8%);
 ——— - zawartość witaminy C, mg-%, (przedstawione oznakowanie - brak zawartości);
 ——— 0 - zawartość witaminy PP, mg % (6,0 mg/100 g).

oznaczone w części I (gleby); pozostałe kreski charakteryzują 8-10 wskaźników jakości produkcji rolniczej. W kolejności są to: a) **indeks gatunku** rośliny (01- pszenica; 02- żyto; 03- pszenżyto... itd.); b) **nazwa odmiany**, wpisanej do rejestru COBORU [Chiżniak 1973] z kodowaniem niektórych **właściwości** odmiany (ex – eksportowano); c) zawartości **azotanów** ($N-NO_3$, %) w roślinie (cyfra zaznaczona jest na tle kreski „białko”); d) zawartość **białka** (%); e) zawartość **skrobi** (%); g) zawartość **cukrów** prostych (%); h - o) zawartości **tłuszczu**, **wielocukrów**, **azotu ogólnego**, **popiołu** w %%, witamin: **C**, **PP** w mg- %. Ilościowy sens grubości kresek można rozpoznać standardowo albo wg rysunku 2 (np., zawartość białka 14% - to jest kodowanie poprzez 4 kreski o różnej grubości). Cyfry (0-9) w górnej części kresek- to są części **jednostkowe** liczby (np., zawartość skrobi – 60%: liczba „6” (dziesiątków) - została oznaczona kreskami, liczba „0” – cyfra jednostek. Cyfry w dolnej części kresek - to są części **dziesiętne** procenta (np., zawartość cukrów prostych 4,3%: liczba „4,0”- została oznaczona kreskami; liczba „0,3” – cyfrą jednostek 3). Zawartości innych wskaźników jakości plonów rolniczych np., prowitaminy - A, witamin z grup B, E; zawartość kwasów organicznych – oznaczane są dodatkowymi kreskami w przypadku konieczności ich kodowania. Brak zawartości wskaźników pokazuje się odpowiednią kreską.

Rysunek 2

Cyfrowe rozpoznawanie kresek kodowania jakości gleb i plonów

Na omówienie zasługuje opracowanie schematu rejonizacji glebowej i jej wpływu na jakość produkcji roślinnej. Nierzadko w pokrywie glebowej zbieg procesów glebotwórczych na skutek określonych zabiegów powoduje powstawanie jakiegoś podtypu, gatunku gleby o wyjątkowo korzystnych albo niekorzystnych dla rolnictwa cechach morfologicznych, chemicznych, produkcyjnych. Podobny obszar zajmowany przez charakterystyczną glebę definiują się jako mikro-rejon glebowy. Jeżeli zmiana arealów gleb naturalnych w przestrzeni przyrodniczej następuje na 51- 53 ha (dla stref czarnoziemnych, [Krupenikow, Ursu 1985 i Ursu 1980]), to dla gleb w mikrorejonie - na 100-150. Średni obszar mikrorejonów glebowych waha się od 900 do 23000 ha [Ursu 1980], w warunkach Polski około 1000 ha (35-80 gospodarstw indywidualnych). Na tej podstawie glebowej rozwija się charakterystyczne podejście uprawne: agrotechniczne, nawozowe, ochrony, z produkcją plonów o wtrótnianej jakości i specjalizacją gospodarstw [Ursu 1980]. Te strefy glebowo-rolnicze zasługują na osobną rejestrację i statystykę. Pierwszymi badaczami polskimi, którzy starali się oznaczyć lokalizację podobnych mikrorejonów gleb byli: W. Cieśla, A. Musierowicz, F. Kuźnicki, M. Strzemiński, T. Witek, B. Dobrzański, J. Borowiec, Z. Olszewski i inni, a uporządkować te kwestie starał się H. Uggle [Uggle 1979].

Jako przykład, można wymienić kilka charakterystycznych mikrorejonów glebowych:

- a) augustowski - gleb bieliców grubo piaszczystych z produkcją tytoniu;
- b) koszaliński - gleb - bielice (rarytetów);
- c) busko - wiślicki, gleb - rędzin gipsowych z produkcją warzywniczą oraz owocową;
- d) pyrzycki - ziem (czarnoziemów) pyłowych pojeziorowych pszennych;
- e) proszowicko - opatkowski - czarnoziemów zdegradowanych pszennych i buraczanych;
- f) kujawski - czarnych ziem próchnicowych pszennych;
- g) żuławy - wiślański, gleb - mad czarnoziemnych i osadów aluwialnych użytkowanych do zboża i na zielono;
- h) jarosławo-przemyski - czarnoziemów leśno-stepowych ciężkich (trudnych w uprawie rolniczej) i inne.

Zasługuje na uwagę niezbędność opracowania mapy mikro-rejonizacji glebowej na terenie Polski z najbliższym przygraniczem, z którym rolnictwo krajowe jest ściśle powiązane.

Kodowanie techniczne

Wartości morfologiczne i analityczne gleb można wypożyczyć (przeanalizować) w okręgowych stacjach chemiczno-rolniczych, materiały hodowli odmian roślin na różnych glebach – w COBORU oraz w Ośrodkach Doradztwa Rolniczego.

Jakość produkcji wg składników jakościowych roślin oznacza się w laboratorium (producenta i konsumenta) zaopatrzoną w jednakową aparaturę analityczną. Za pomocą programu komputerowego wydaje się kod kreskowy oraz orzeczenie o jakości produkcji, które może być dokumentem na jej eksportowanie i sprzedaż.

Dla oceny wyników analizy chemicznej plonów stosuje się specjalne dane, które można znaleźć w literaturze [Biochemia 1993/1994 i Szczegółowa uprawa roślin 1982]. Na przykład, wartość wielu roślin określa się przez zawartość białka. W roślinach zbożowych zawartość białka wynosi 7-28%; w motylkowatych: 20-35%.

Zawartość azotanów ($N-NO_3$) w roślinie zależy od bilansu jej żywienia mineralnego, od kwaśnego odczynu gleby oraz od stosowania nawozów mineralnych fizjologicznie kwaśnych i wysokości ich dawek. Ta analiza jest obowiązkowa dla większości plonów. Istnieją normy zawartości azotanów (w ppm), np., dla ziemniaków - 80, dla kapusty - 150; dla marchwi - 400; ogórków - 150, pomidorów - 60, arbuzów i dyń - 45. Skrobia kumuluje się w nasionach i bulwach: w ryżu jest jej 70-80%, jęczmieniu: 55-75%, kukurydzy: 65-75%, pszenicy: 60-70%, ziemniakach: 11-25%. Mało jej jest w roślinach motylkowych, brakuje w oleistych. Dla podwyższenia zawartości skrobi w roślinach stosuje się nawozy mineralne fosforowe i potasowe. Tłuszcze – są charakterystyczne dla roślin oleistych. W liściach jest ich: 0,1-0,5%, w nasionach: 2-60%. Średnia zawartość cukrów prostych (sacharozy, fruktozy, glukozy) dla większości owoców i warzyw wynosi 1-25%. Taki sam poziom procentowy średniej zawartości witaminy C (mg %) znajduje się w grochu, fasoli, kukurydzy, soi, ziemniakach, burakach cukrowych, owocach. Analiza witamin jest także obowiązkowa dla oceny jakościowej produktów owocowych i warzywnych.

Wszystkie dane roślinne i glebowe wspólnie kodowane powinny być łatwo dostępne, kontrolowane i zrozumiałe przez rolnika. Od tego zależy sukces produkcyjno-handlowych działań producenta oraz liczba nowych producentów, objętych tym systemem logistycznym.

Wnioski:

1. Kod kreskowy nowej generacji powinien działać na korzyść rolnika - producenta - reklama, ulgi, ceny, podatki;
2. Reklama towarów rolniczych jakościowych rozpoczyna się od producenta, od jakości podstawowych środków trwałych rolnictwa – gleb;
3. Znak jakości produktów rolniczych to jednocześnie znak jakości gleb i plonów.

LITERATURA:

1. Biochemia. Aut.: Kulka K., Rejowski A. (1993/1994): Podręcznik akademicki. Wyd. ATR w Olsztynie, str. 26, 483- 490, 512.
2. Chiżniak W. (1973): Wyniki bonitacji gleb Mołdawii jako kryterium ich wykorzystania racjonalnego. [w:] „Geneza, geografia i klasyfikacja gleb Mołdawii”. Wyd. Sztiiinca, str. 242-252;.
3. Chiżniak W. (1979): Bonitacja gleb strefy Średniego Przydnieprza. Metoda statystyczna i modelowanie. Autoref. dysertacji doktorskiej. Wyd. IGN AN Azerbajdzana. Baku, str. 18.
4. Chiżniak W. (1982): Zapotrzebowanie do systemów ocen katastrowych ziemi. [w:] Czas. N-T „Rolnictwo Mołdawii”, nr. 4, Kiszyniów, str. 31-40.
5. Chiżniak W., Mamedów G. (1985): Gleby i grunty jako środki trwałe rolnictwa w badaniach katastrowych. Referat z Konferencji N-T AN Azerbajdzana, Wyd. „Elm”, Baku, str. 79.
6. Lista odmian roślin rolniczych (1997). Wyd. COBORU, Słupia Wielka str. 209.
7. Luniowa R. i współautorzy (1970): Doświadczalnictwo oraz dowody naukowe i praktyczne przy opracowywaniu materiałów katastru ziemi w kołchozach i PGR-ach Mołdawii. Referat z IV zjazdu TG ZRRS, tom 3. Wyd. AN ZRRS oraz ANR Kazachstanu, Alma-Ata, str. 108-109.
8. Mocek A., Drzymała S., Maszner P. (1997): Geneza, analiza i klasyfikacja gleb. Wyd. AR w Poznaniu, str. 390-393.
9. Szczegółowa uprawa roślin. Ćwiczenia (1982): Praca zbiorowa pod redakcją Marii Kalinowskiej- Zdun. Wyd. PWN, Warszawa, - str. 334.
10. Ugglä Hjalmar (1979): Gleboznawstwo rolnicze. Wyd. PWN, Warszawa 1979, str. 354-529.
11. Krupenikow I., Ursu A. (1985): Gleby Mołdawii. Geografia gleb, opis rejonów i mikrorejonów. T. 2, Wyd. Sztiiinca, Kiszyniów, 1985, str. 16-17.
12. Ursu A., (1980): Glebowo-ekologiczna mikrorejonizacja Mołdawii. Wyd. Sztiiinca, Kiszyniów, str. 46-47.

WŁADYSŁAW CHIŻNIAK

NOWE PODEJŚCIE DO OCENY JAKOŚCI PLONÓW ROŚLIN I GLEB UPRAWNYCH**STRESZCZENIE**

Rolnik - producent może skorzystać z udogodnień i posługiwać się takimi oznaczeniami, które powinny być zrozumiałe na rynku międzynarodowym. Tym celom służy nowa generacja kodów kreskowych, łączących jakość gleb z jakością wyprodukowanych plonów. W glebach ulegają kodowaniu: zawartość próchnicy, pH, liczba bonitacji oraz numeracja mikrorejonów; w plonach roślin – zawartość azotanów, białka, skrobi, cukrów, tłuszczu, N - ogólnego, popiołu, witamin.

WŁADYSŁAW CHIŻNIAK

THE NEW FIT IN ESTIMATE A QUALITY YIELD AND SOIL CULTIVATION**SUMMARY**

Made an attempt the coding communal a quality of agricultural soil and yield. Utterance of idea that a twofold code must be profitable to farmer for a markets international and inside. In new code connected: a) property of soils- content of humus, pH, bonitations index and number soils region; b) property of quality yield – content N-NO₃ and N- general, proteins, starches, greases, sugars, gry residues, vitamins and other.

INFORMACJE

WIESŁAW SIUTAJ
Akademia Rolnicza w Poznaniu

DORADZTWO W INTERNECIE

Działalność doradcza podlega takim samym zasadom gry rynkowej jak działalność gospodarcza, jest ona jednak zjawiskiem wtórnym, wynikającym z działalności gospodarczej, rozwoju cywilizacyjnego i przemian społecznych. Ze względu na przynależność podmiotów prowadzących działalność doradczą, wyróżnia się dwa rodzaje organizacji doradczych – prywatne i państwowe; przy czym te ostatnie to głównie domena ministerstwa rolnictwa i w pewnym stopniu uniwersytetów. Prezentowane w Internecie informacje dotyczące doradztwa można podzielić na dwie grupy: sprawozdania z zakresu doradztwa i faktyczną działalność doradczą. Są one przedstawiane jako „próbka” – wersja demonstracyjna działalności i mają zachęcić klienta do zakupu usług doradczych, ponieważ działalność doradcza jest nastawiona na zysk w wymiarze finansowym dla doradcy, oraz w postaci wiedzy konsumenta – nabywcy o oferowanym mu towarze, usłudze lub innych możliwościach.

Doradztwo jest dziedziną rozległej działalności, traktującej praktycznie o każdym obszarze życia. Fakt ten znalazł odzwierciedlenie na stronach WWW dotyczących doradztwa w postaci ich ilości, szerokiego rozbudowania i podziału na sekcje.

Najbogatsze i najbardziej obszerne informacje na temat doradztwa w Internecie znaleźć można na serwerach amerykańskich, a główne informacje dotyczące doradztwa rolniczego znajdują się na stronach amerykańskiego ministerstwa rolnictwa i współpracujących z nim uniwersytetów. Strony ministerstwa rolnictwa mają odnośniki (linki) do specjalistycznych jednostek wewnątrzministe-

rialnych lub uniwersyteckich prowadzących działalność doradczą. Przykładami mogą być strony Uniwersytetu Cornell: <http://www.info.cornell.edu/CUHomePage.html> i Minnesota: <http://www.extension.umn.edu/programs>. W przypadku Uniwersytetu Cornell działalność doradcza jest podzielona na pięć działów pokrywających całokształt rozwoju gospodarczego i towarzyszących mu problemów ekonomicznych i społecznych, jakie może napotkać rolnictwo. Dotyczą one m.in. zarządzania gospodarstwem, ekonomiki rolniczej i środowiskowej, międzynarodowego rozwoju i handlu, zarządzania zasobami ludzkimi i naturalnymi oraz rozwoju ekonomicznego społeczności producentów rolnych. Każdy z działów zawiera szczegółowe informacje, dotyczące bardziej specjalistycznych aspektów działalności. Jasno i wyraźnie określone są adresaci konkretnej działalności doradczej. I tak np. dla przemysłu spożywczego są to wszyscy uczestnicy systemu rolnego i spożywczego, jak: konsumenci, pośrednicy, hurtownicy, detaliści, przetwórcy i producenci. Taka organizacja doradztwa pozwala na swobodny przepływ informacji pomiędzy poszczególnymi ogniwami łańcucha, umożliwia spełnienie oczekiwań końcowego odbiorcy, ułatwia zrozumienie problemów napotykanym przez kolejne grupy w ogniwie. W celu nadania charakteru personalnego prowadzonej działalności wyznaczane są osoby kontaktowe, odpowiedzialne za całość programów. Strony WWW zawierają sprawozdania z prowadzonej działalności i charakterystykę celów na których koncentruje się uwaga doradców.

Działalność doradcza Uniwersytetu Minnesota skupia się na produkcji roślinnej, zwierzęcej, komercyjnym ogrodnictwie i leśnictwie. Zalecenia dotyczą m.in. produkcji nowych, dostarczających dodatkowych wartości towarów w wymienionych działach. Prowadzone kursy mają na celu zwiększenie zrozumienia wpływu konkurencji globalnej i działalności politycznej na produktywność i konkurencję w zakresie rynków lokalnych. Obejmują problemy dotyczące żywności; stopnia odżywienia społeczeństwa i zachowania bezpieczeństwa żywnościowego. Pomagają określić dostęp konsumenta do produktów żywnościowych i finansowe możliwości ich zakupu. Przedstawiają politykę dotyczącą instrumentów wpływających na bezpieczeństwo żywnościowe, ryzyko transmisji chorób związanych z żywnością, jej certyfikację i standardy stosowane w obrocie artykułami rolnymi. Zadaniem prezentowanych programów edukacyjnych jest włączenie urzędników państwowych i samorządów lokalnych w rozwój ekonomiczny.

Uniwersyteckie i prywatne organizacje doradcze wspierają jednostki podejmujące decyzje o organizacji imprez sportowych, zajmują się służbą dla i opieką nad członkami społeczności z ich zróżnicowaniem ekonomicznym i kulturalnym.

Większość programów i badań prowadzonych przez organizacje doradcze dotyczących przemysłu spożywczego koncentruje się na produkcji i dystrybucji tj. sprzedaży hurtowej i detalicznej. Rola doradców polega na wspieraniu hurtowników i detalistów w lepszym zarządzaniu firmami i lepszym rozumieniu praw ekonomicznych rządzących w ich sektorze rynku. Z kolei producenci i kon-

sumenci dowiadują się jak polityka handlowa hurtowników i detalistów wpływa na ich działania i wybory konsumenckie. Wyniki badań przyczyniają się do budowania świadomości własnego udziału w procesach ekonomicznych i są przekazywane omawianym grupom w postaci różnych raportów, artykułów w biuletynach doradczych, licznych seminariów i warsztatów, jak również w programach kształcenia przyszłych menadżerów. Takie działania mają w wymiarze długofalowym poprawić produktywność sektora detalistów i powiększyć wiedzę przeciętnego obywatela. Mierzalnym efektem działalności doradczej mają być właściwe strategie firm spożywczych, prowadzące do świadomych decyzji, zwiększających ich dobrobyt. Działalność doradcza może być też skierowana do wąskich grup odbiorców jak np. konsultanci lub sami doradcy na etapie kształcenia. Godny uwagi i mogący znaleźć implikacje w naszych warunkach jest program poświęcony przekształceniom gospodarstw rolnych rodzinnych, zawierający aspekty dziedziczenia, sprzedaży, planowania itp. Konsultant na życzenie farmera może bezpośrednio udzielać porad lub dostarczać informacje w formie pisanej, albo za pośrednictwem innych mediów. Ze względu na złożoność tego procesu i jego ogromne skutki społeczno-gospodarcze zazwyczaj angażuje się w takie zmiany kilku specjalistów z różnych dziedzin.

Kursy w zakresie doradztwa kierowane do farmerów, przedstawicieli supermarketów oraz osób zajmujących się dystrybucją żywności prowadzone są przez uniwersytety również on-line. Umożliwiają zdobycie Internetowego wykształcenia w zakresie doradztwa w wielu dziedzinach jak np. management, komunikacja personalna, kontakty z klientami, zarządzanie czasem itp. Studia mogą odbywać się w formie pracy indywidualnej lub w formie warsztatów sponsorowanych przez firmy. Materiały są dostarczane studentom w formie pisemnej, na CD-ROM-ach lub też ich całość znajduje się on-line na stronach WWW. Opłaty za kursy wynoszą od 85 do 15 USD, w zależności od zaangażowania konkretnego nośnika danych. Zasady rekrutacji, szczegółowy plan zajęć i cennik znajdują się w katalogach i ofertach dostępnych on-line. Prywatni organizatorzy kursów mogą zamieszczać informacje na własnych stronach WWW, lub wraz z osobami zgłaszającymi chęć kooperacji nieodpłatnie na stronach WWW uniwersytetów albo szeroko znanych, innych organizacji doradczych, po przesłaniu oferty do osób zajmujących się koordynacją działań.

Publikacje dotyczące doradztwa podzielone są na kilka bloków, jak książki, biuletyny, ulotki, artykuły w magazynach jak również wersje robocze i ostateczne materiałów z seminariów i sympozjów. Organizacje doradcze publikują systematycznie zalecenia i wyniki swojej pracy w specjalnych biuletynach doradczych. Zawierają one dyskusje wyników działalności i badań przeprowadzonych na uniwersytetach lub wiedzę edukacyjną, a wynikające z tego zalecenia są skierowane do praktyków i osób podejmujących decyzje. Najświeższe wydania są dostępne bezpłatnie w formacie pdf z odnośnikami (z podanym numerem

publikacji ze strony głównej), lub za pośrednictwem poczty elektronicznej przez kontakt z autorami. Dodatkowo ze stron WWW można skopiować na dysk twardy komputera inne wydawnictwa z dziedziny doradztwa jak np. książki (w formacie pdf, których zamieszczenie w sieci Internetowej jest corocznie sponsorowane przez odpowiednie departamenty ministerstwa rolnictwa), artykuły z dzienników i gazet branżowych, jak również nowo wydawane pozycje dotyczące doradztwa ze specjalnej sekcji „Nowo Wydane”. W przypadku książek, które są do nabycia w formie tradycyjnej podawane są spisy treści dostępne on line. Pozwala to na zorientowanie się w treści publikacji przed dokonaniem zakupu. Książki dotyczące kursów z zakresu doradztwa skupiają się szczególnie na wielu zagadnieniach dotyczących problematyki doradztwa w tym m.in. na efektywnej i sprawnej pracy personelu. Raporty dotyczące działalności doradczej, jak również samo doradztwo prowadzone na stronach WWW sporządzone są w kilku formatach, co pozwala na ich dostępność również dla osób niepełnosprawnych. Dostarczane materiały są opracowane z przeznaczeniem dla bardzo różnych grup odbiorców, tj. konsumentów, osób prowadzących różne kursy, pełniących funkcje publiczne i urzędowe, naukowców i przedstawicieli mediów.

Organizacje zajmujące się doradztwem podobnie jak i inne regularnie dokonują oceny bieżącej sytuacji, oceniają swoje silne i słabe strony oraz pozycję wyjściową do dalszej pracy i sukcesów. Rozumieją konieczność reorganizacji, mającej na celu dopasowanie działalności doradczej do szybko zmieniających się trendów i zapotrzebowania na produkty i usługi w różnych sektorach gospodarki. Celem działań jest połączenie podstawowej działalności doradczej ze strategiami, aby podstawowe koncepcje, badania w dziedzinie doradztwa i edukacja były wystarczające, łatwo dostępne, wiarygodne, trafnie dobrane i spełniały oczekiwania grup do których są kierowane.

Strony WWW zapewniają na bieżąco uaktualniany kalendarz szkoleń, kursów i spotkań z możliwością rezerwacji uczestnictwa i miejsca w hotelach za pośrednictwem Internetu. Każde z zaplanowanych spotkań, podobnie jak bezpośrednie doradztwo na stronach WWW ma swojego menedżera on line, który poprzez pocztę elektroniczną lub telefonicznie zapewnia bardziej szczegółowe informacje i jest odpowiedzialny za płynny przepływ informacji od głównego organizatora do potencjalnego uczestnika. Nauczanie na kursach koncentruje się na praktycznych umiejętnościach rozwiązywania problemów i studiach konkretnych przypadków. Często organizowane są warsztaty, dające możliwość zrozumienia metod działania i wykorzystania zdobytej wiedzy w praktyce. Jasne sprecyzowanie grupy odbiorców kursów pozwala na szczegółowe dopracowanie programów, np. szkolenia z zakresu rolnictwa i marketingu obejmują szczegółowe prezentacje kooperatyw, ich strategii, struktury, roli i zakresu działań zarządu, stosowanych strategii marketingowych i finansowych. Wdrażany program ma na celu usprawnienie procesu podejmowania decyzji, wykreowanie pozytywnego

wizerunku firmy wśród innych organizacji i zwiększenie jej siły ekonomicznej. Dla grup zainteresowanych tworzeniem kooperatyw dostarczane są analizy dotyczące ich efektywności ekonomicznej. Doradztwo dotyczące kooperatyw rolniczych skierowane jest do ich dyrektorów, managerów, członków i pracowników, potencjalnych nowych kierowników (jeżeli firma będzie się rozrastać) i producentów chcących do nich przystąpić. W programach szkoleń nie pominięto również zagadnień dotyczących agroturystyki i rolnictwa nie zagrażającego środowisku, które mają szansę zdobycia szczególnie dużej popularności w dobie epidemii pryszczycy i BSE. Prowadzone są badania nad zarządzaniem i marketingiem w agroturystyce i rolnictwie ekologicznym. Ich celem jest zgromadzenie danych dotyczących tych dziedzin, dokonanie ich analizy i zastosowanie w celu maksymalnego wykorzystania potencjału tkwiącego w tej dziedzinie gospodarki przy równoczesnej ochronie środowiska i zasobów naturalnych. Szeroko rozbudowana jest problematyka dotycząca produkcji żywności, wiele uwagi poświęcono GMO - organizmom zmodyfikowanym genetycznie. Pomimo braku oficjalnej zgody na ich reprodukcję w obrębie Unii Europejskiej i obaw związanych z wprowadzeniem ich do towarowej produkcji żywności są one już powszechnie wykorzystywane w USA i Chinach, a ich wprowadzenie w Europie jest już tylko kwestią czasu.

Działalność doradcza to nie tylko domena uniwersytetów. Szeroko zakrojoną działalność prowadzi również ministerstwo rolnictwa. Dostarcza dane statystyczne dotyczące popytu krajowego, importu i eksportu w różnych okresach czasu, co pozwala na zauważenie trendów i najlepsze wypełnienie niszy rynkowych, zarówno na rynku rodzimym jak i rynkach eksportowych. Eksport produktów żywnościowych ma również znaczenie dla innych dziedzin a w szczególności dla zatrudnienia i działalności biznesowej w innych dziedzinach w tym w otoczeniu rolnictwa – więcej informacji na ten temat znajduje się na stronie: <http://www.ers.usda.gov/ERS/>.

Zarówno państwowe jak i prywatne organizacje doradcze podzielone są na komisje odpowiedzialne za poszczególne sektory działalności doradczej, a daleko posunięta specjalizacja pozwala na zrozumienie specyficznych problemów dotyczących wąskich branż. Opracowywane programy doradcze koncentrują się na zapewnieniu jak najłatwiejszego i najszybszego dostępu do informacji, niekoniecznie przez kontakt osobisty, chociaż ta forma okazała się najbardziej efektywna. Doradcy tworzą różnego rodzaju związki i stowarzyszenia zrzeszające ludzi pracujących w danej dziedzinie, bardzo często są to dziedziny pokrewne. Jednak są przypadki tworzenia powiązań pomiędzy organizacjami konsumenckimi i producenckimi w celu stworzenia płaszczyzny porozumienia pomiędzy możliwościami jednych i potrzebami drugich. Ma to również na celu przedstawienie realnych zdolności produkcyjnych i tworzenia lobbyngu w kołach decydenckich. Dlatego programy doradcze bardzo często oparte są na współpracy różnych

kręgów i wielu osób z różnych dziedzin; szczegółowe opracowania znajdują się na stronie: <http://www.cce.cornell.edu/index.cfm>

Współczesne doradztwo to nie tylko działania w celu maksymalizacji zysku, to również daleko posunięta troska o społeczności lokalne oraz zachowanie i ochronę środowiska naturalnego. To również promocja atrakcyjnego krajobrazu, zapewnienie zdrowej o dużej wartości biologicznej i dostatecznej ilości żywności oraz przyczynienie się do ogólnego rozwoju ekonomicznego społeczności lokalnych i kraju. Na stronach WWW można znaleźć opis wskaźników celowości prowadzenia doradztwa i zysków dla społeczeństwa jakie ono przynosi.

Działalność doradcza jest skierowana praktycznie do wszystkich grup społecznych; dzieci, młodzieży, osób dorosłych i rodzin. Powoływane są specjalne grupy, których celem jest zwiększenie świadomości ekologicznej młodzieży, kształtowanie uwarżliwienia na problemy ekonomiczne, społeczne i środowiskowe. Ich zrozumienie już od najmłodszych lat sprzyja stworzeniu dojrzałego i świadomego w podejmowaniu swoich decyzji konsumpcyjnych społeczeństwa. Know-how dotyczące produkcji w celu maksymalizacji plonów, przy redukcji zagrożeń dla środowiska, w dalszym ciągu jest jeszcze problemem w nisko wyedukowanych społecznościach wiejskich, które odrzucają rzeczy nowe i nieznane lub też opóźniają wdrożenie istotnych z punktu widzenia korzyści długofalowych rozwiązań. Powszechnie wiadomo, że osoby o szerszym wykształceniu szybciej podejmują decyzje, nie boją się zmian i nowych wyzwań. Dlatego programy edukacyjne i kursy uniwersyteckie połączone są z działalnością doradczą, a wszystkie niezbędne informacje znajdują się na stronach WWW uniwersytetów, ministerstwa rolnictwa i innych niezależnych doradczych organizacji pozarządowych. Dodatkowo można tam znaleźć odnośniki do stron o podobnej tematyce w innych krajach. Powołane z ramienia rządu fundacje towarzyszące doradztwu sponsorują stypendia dla uczestników kursów, którzy odznaczają się pracowitością, znajomością tematu i są zainteresowani kontynuacją działalności doradczej. Prostym skutkiem takiego działania jest pełniejsze wykorzystanie potencjału i kreatywności społeczności.

Informacje dostarczane przez doradców poparte są wynikami badań naukowych a strony WWW umożliwiają zgłaszanie własnych koncepcji, opinii i poglądów przez konsumentów – adresatów programów doradczych.

Wyniki badań zachowań konsumenckich są przedstawiane w postaci różnorodnych raportów, artykułów w prasie fachowej, na stanowych i krajowych warsztatach, seminariach i w programach nauczania szkół kształcących managerów dla przemysłu spożywczego. Szeroki zakres kształcenia ma na celu poprawę wydajności rolnictwa i zwiększenie wiedzy poszczególnych pracowników tego sektora. Część programów doradczych ma na celu pomoc farmerom w wykorzystaniu danych z zakresu działalności farmy i poniesionych wydatków, w podejmowaniu decyzji pozwalających na sukces produkcyjny. Programy doradcze

skierowane do osób zatrudniających pracowników w sektorze rolnym i ogrodnictwem w formie spotkań, prezentacji badań marketingowych i publikacji dotyczących zarządzania zasobami ludzkimi koncentrują się głównie na problemach dotyczących rekrutacji, szkolenia, wynagradzania, oceny postępu, motywacji, komunikacji, kierowania, dyscypliny i zwalniania. Takie działania mają poprawić zdolności osób rekrutujących w przyciągnięciu wykwalifikowanej i produktywnej siły roboczej, umożliwić zarządzanie coraz bardziej zróżnicowaną siłą roboczą i zapewnić pracownikom warunki w celu uzyskania maksymalnej produktywności oraz satysfakcji z wykonywanej pracy. Dalsze informacje podane są na stronie:

<http://www.extension.umn.edu/administrative/reporting/components/results01.html>

Wzrost liczebności społeczności wiejskich spowodowany ucieczką z miast na tereny mniej zanieczyszczone powoduje konieczność opracowania programów w celu wzmocnienia regionalnego rolnictwa przez agresywny marketing produktów lokalnych farm, regionalną markę produktu i wspieranie rozwoju agroturystyki. W wyniku takiego zapotrzebowania pojawiła się w USA nowa grupa profesjonalnych doradców – specjalistów d/s rozwoju rolnictwa. Pracują oni w różnych zespołach, jako agenci organizacji doradczych wynajmowani przez biura planowania, agencje rozwoju ekonomicznego, izby handlowe, organizacje non-profit lub ministerstwo rolnictwa USA. Powstają organizacje mające na celu wyszkolenie pracowników, pogłębienie ich wiedzy i profesjonalizmu. Podstawową metodą działania jest przygotowywanie projektów badawczych biorących pod uwagę specyfikę lokalnych rynków, zapotrzebowanie i rozwój, z wyszczególnieniem agencji współpracujących, źródeł finansowania, wyników i wniosków z badań oraz analiz wprowadzonych rozwiązań. Zasadniczym celem jest nie tylko zrozumienie i udokumentowanie, które ze strategii są skuteczne, ale istotne jest także nauczenie się jak przekonać społeczeństwo i organizacje sponsorujące, że rozwój rolnictwa niesie za sobą widoczne skutki ekonomiczne, społeczne i środowiskowe. Współpraca z nauką promuje badania i rozwój nowych technologii dotyczących bezpieczeństwa żywności, poprawę wartości odżywczych, odporności roślin uprawnych i zwierząt hodowlanych na warunki stresowe, nowych i ulepszonych produktów rolnych oraz zapewnienie równowagi środowiska naturalnego. Inne priorytetowe, obustronne korzyści w rolnictwie i branży spożywczej dotyczą zapewnienia bezpieczeństwa żywnościowego społeczeństwa jak i poszczególnych gospodarstw domowych, redukcji barier hamujących działania marketingowe i handel, zabezpieczenie się przed introdukcją nowych szkodników, pomoc ekonomiczna i techniczna dla farmerów, skierowanie środków ekonomicznych i technicznych dla farmerów drobnych i o limitowanych zasobach. Propozycje programów wymagają akceptacji naukowców pracujących na uniwersytetach, w agencjach federalnych, stanowych lub prywatnych organizacjach non-profit. Dozwolona jest współpraca z podobnymi instytu-

cjami w rozwiniętych i rozwijających się krajach, które utrzymują stosunki dyplomatyczne z USA.

Amerykańskie programy badań międzynarodowych i związane z nimi programy doradcze muszą przynosić korzyści dla konsumentów oraz rolnictwa i leśnictwa USA. Przy tym powinny jasno wskazywać jak ich wyniki zostaną wykorzystane dla rozwoju tych gałęzi. Nieodłącznym elementem musi być strategia przekazania uzyskanej wiedzy środowiskom wiejskim. Działalność doradcza z zakresu rolnictwa kładzie szczególny nacisk na rozwój systemów dystrybucji żywności i połączenia zagadnień ochrony środowiska z zagadnieniami samowystarczalności żywnościowej i ochrony zasobów genowych oraz adoptowanie nowych technologii i zasad handlu. Jednym z priorytetów jest ochrona i utrzymanie integralności i bio-różnorodności ekosystemów połączone z poprawą produktywności rolnej, ilości i jakości zasobów wody powierzchniowej i gruntowej, ochrona zasobów gleb. Istotna jest działalność polityczna wspierająca lobbying na rzecz zainteresowania szerszych kręgów społecznych problemami ochrony środowiska. Działania doradców podkreślają rolę globalizacji i konkurencji na rynkach międzynarodowych, jak i wpływ prowadzonej polityki państwa na zmiany w sektorze rolnym; dalsze szczegóły: <http://www.fas.usda.gov/>

Obowiązkiem doradców obok sprawowania funkcji doradczych jest prowadzenie działalności sprawozdawczej. Szczegółowe sprawozdania z każdej z dziedzin działalności obejmują (w okresach rocznych) prezentacje liczby uczestników danego programu, założonych firm, stworzonych nowych miejsc pracy. Dotyczą również strony finansowej jak np. liczba podmiotów gospodarczych, które w wyniku wdrażanych programów doradczych zredukowały swoje zadłużenie lub zwiększyły oszczędności. Dane statystyczne pokazują liczbę uczestników kursów doradczych, którzy deklarowali udział i tych którzy faktycznie zaakceptowali nowe technologie, zachowania i praktyki – jest to więc metoda określania efektywności prowadzonej działalności doradczej. Kontrola zmian w rolnictwie umożliwia wspieranie ludzi pracujących w tym sektorze, a wtedy producenci, rodziny, agrobiznes i społeczności wiejskie reagują zadowolająco i pozytywnie na dużą ilość znaczących zmian w rolnictwie i innych gałęziach gospodarki wykorzystujących zasoby naturalne. Celem krajowych organizacji doradczych jest tworzenie innowacyjnych, edukacyjnych programów, pomagających ludziom zrozumieć zmiany i przygotować kreatywne strategie odpowiedzi na nie.

Specjalne doradcze serwisy Internetowe jak np.: <http://www.reecusda.gov/1700/programs/title.htm> zapewniają informacje będące wynikiem badań naukowych, jak również informacje edukacyjne na wiele tematów. Zatrudniają specjalistów którzy odpowiadają na zadawane przez Internet pytania, lub kierują osoby zainteresowane do właściwych organów stanowych lub krajowych, posiadających bardziej szczegółowe informacje lub możliwość podejmowania decyzji prawnych. Po kliknięciu na zagadnienia pogrupowane tematycznie zainteresowa-

ny odnajduje stronę z bardziej szczegółową prezentacją interesującego go zagadnienia. Jeżeli zagadnienie jest opracowane wieloaspektowo istnieje możliwość kolejnego wyboru i dostania się na stronę z wyczerpującymi informacjami. W przypadku niedosytu informacji zawsze istnieje możliwość wysłania e-maila do konsultanta lub kontakt telefoniczny.

Specjaliści z zakresu doradztwa prowadzą szkolenia doradców edukacyjnych, których zadaniem jest przygotowywanie, przedstawianie i przekazywanie programów edukacyjnych poprzez spotkania, demonstracje, warsztaty, publikacje, dostarczanie ich drogą elektroniczną jak np. interaktywna TV, telekonferencje satelitarne i sieci komputerowe. Programy zajmują się szeroka gamą problemów poczynając od jakości wody do samowystarczalnego rolnictwa, od ogrodnictwa w terenach zurbanizowanych po rozwój młodzieży, od gospodarowania surowcami naturalnymi po rozwój turystyki -

<http://www.extension.umn.edu/index.html>

Strony WWW organizacji doradczych dostarczają również filmów instruktażowych, które można skopiować na dysk twardy komputera a następnie odtworzyć. Serwisy międzynarodowe zapewniają możliwość wyboru języka w jakim chce się wybraną stronę przeglądać, dodatkowo można oglądać mapy, schematy, fotografie, wykresy i różnego rodzaju zestawienia. Twórcy stron przez zamieszczenie odpowiedniego oprogramowania z licencją umożliwiają prowadzenie video-konferencji, jak również korzystanie z programów typu instant messenger lub chat.

PIOTR PRUS

Akademia Techniczno-Rolnicza w Bydgoszczy

PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ I EKOLOGIA A WIELOFUNKCYJNY ROZWÓJ OBSZARÓW WIEJSKICH

W dniach 10 - 11 maja 2001 roku, w Akademii Techniczno-Rolniczej w Bydgoszczy, odbyła się Międzynarodowa Konferencja Studenckich Kół Naukowych nt.: „Przedsiębiorczość i ekologia a wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich.” Konferencję zorganizowały, w ramach obchodów pięćdziesięciolecia Akademii Techniczno-Rolniczej, koła naukowe Ekonomistów Rolnych oraz Doradztwa w Agrobiznesie działające przy Wydziale Rolniczym.

Na konferencję przygotowano 31 referatów. W konferencji udział wzięli przedstawiciele kół naukowych działających przy następujących uczelniach: Sumskiego Uniwersytetu Rolniczego na Ukrainie, Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Akademii Rolniczych w Poznaniu, Szczecinie oraz Wrocławiu, Akademii Podlaskiej w Siedlcach oraz Akademii Techniczno-Rolniczej w Bydgoszczy.

Po dokonaniu otwarcia konferencji przez przewodniczącą Komitetu Organizacyjnego dr inż. T. Kucharską głos zabrali zaproszeni goście. W imieniu Komitetu Honorowego przemawiali Prorektor ds. Dydaktycznych i Studenckich ATR prof. dr hab. P. Nowaczyk oraz Prodziekan ds. Dydaktycznych i Studenckich Wydziału Rolniczego dr R. Zamorski, który zaprezentował historię Wydziału Rolniczego oraz powstania uczelni. Po tych wystąpieniach głos zabrała studentka z Ukrainy zapoznając wszystkich z działalnością Sumskiego Uniwersytetu.

W zaprezentowanych referatach poruszono wiele ważnych problemów. Jednym z nich była dyskusja nad istotą wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich. Zauważono, iż schemat wsi monofunkcyjnej, z którym miano do czynienia przed zmianami jakie przeszła polska gospodarka narodowa pod koniec ubiegłego wieku, przestaje mieć rację bytu w dzisiejszej Polsce. Nowoczesna wieś musi dążyć do wkomponowania w swoje struktury różnych funkcji, stwarzania nowych miejsc pracy, często nie związanych z produkcją rolniczą, co wiąże się z poszukiwaniem alternatywnych źródeł dochodów.

Jak wykazywały badania przedstawione przez członków Studenckiego Koła Naukowego (SKN) Doradztwa w Agrobiznesie ATR w Bydgoszczy, wielu rolników zdaje sobie doskonale sprawę z konieczności szukania dodatkowych źródeł zarobkowania, wykraczających poza typową produkcją rolniczą. Spora grupa gospodarzy prowadzi lub zamierza w przyszłości podjąć pozarolniczą działalność gospodarczą. Najpopularniejszymi do tej pory formami dodatkowego zarobkowania są: transport, wynajem maszyn i różnego rodzaju narzędzi rolniczych, handel środkami produkcji, żywnością czy odzieżą, pozarolnicza działalność produkcyjna, rzemiosło, przetwórstwo produktów rolnych, wynajem pokoi i budownictwo. Duży wpływ na podejmowanie decyzji o prowadzeniu dodatkowej działalności mają warunki ekonomiczne i socjalno-bytowe panujące na wsi. Rolnicy nie mogą utrzymać rodzin z typowej produkcji rolniczej często zmuszeni są do podejmowania dodatkowej pracy.

Niestety istnieje wiele barier, z którymi spotykają się jednostki wykazujące przedsiębiorcze postawy. Najczęściej są one natury ekonomicznej. Podstawowym jest brak wolnych środków finansowych, które można by przeznaczyć na rozwinięcie dodatkowej działalności. Innymi problemami z jakimi spotykają się mieszkańcy wsi są: brak doradztwa ekonomicznego, które ułatwiłoby wybór działalności i podjęcie ostatecznej decyzji, trudności w prowadzeniu rachunkowości oraz rozliczeń z urzędem skarbowym, czy często brak dobrego pomysłu.

Do pokonania wyżej wymienionych barier w dużej mierze przyczynić mogą się Ośrodki Doradztwa Rolniczego. Organizują one wiele kursów i szkoleń mających na celu aktywizację środowiska. Na przykładzie ODR w Minikowie przedstawiono działania doradców pomagające mieszkańcom terenów wiejskich w znalezieniu alternatywnych źródeł dochodów. Ośrodek organizuje dużo szkoleń, warsztatów i pokazów, między innymi dla ludności po PGR-owskiej, które mają za zadanie przystosowanie ich do nowej rzeczywistości poprzez zmianę sposobu myślenia, co wiąże się ze zmianą mentalności i postaw. Wiele kursów porusza aspekty: ekonomiczne - biznes plany, marketing i promocja, prowadzenie rachunkowości; prawne - związane z prowadzeniem własnej działalności gospodarczej; technologiczne - szkolenia z zakresu konkretnej działalności.

O zaletach prowadzenia rachunkowości w gospodarstwach rolnych przekonwali członkowie SKN Ekonomistów Rolnych ATR w Bydgoszczy. Wyjaśnili oni również czym jest rachunkowość rolnicza i czemu ona służy w gospodarstwie rolnym. Prowadzenie rachunkowości pozwala na pełną rejestrację danych gospodarczych i finansowych, informuje o stanie ekonomicznym gospodarstwa, o jego aktualnej zdolności płatniczej oraz o wynikach prowadzonych działalności. Obejmuje sprawozdawczość, księgowość finansową i gospodarczą, analizę, pozaskięgowe obliczenia kosztów oraz kalkulacje. Jak można było zauważyć z przedstawionych wyników badań, gospodarstwa prowadzące rachunkowość charakteryzowały się dobrą sytuacją ekonomiczną.

Jednym z większych problemów z jakimi borykają się tereny wiejskie jest wzrastające bezrobocie. Nad czynnikami je kształtującymi i ograniczającymi dyskusję prowadzili przedstawiciele SKN Ekonomistów Rolnictwa z AP w Siedlcach. Jednym z ważniejszych elementów zapewniających możliwość realizacji programów przeciwdziałania bezrobociu jest wielkość środków finansowych jakie mogą być przeznaczone na tworzenie nowych miejsc pracy i ich właściwe uwarunkowanie. Niezmiernie ważne jest to dla terenów wiejskich, dla których stworzenie instrumentów ekonomiczno-finansowych powodować może powstawanie alternatywnych dla rolnictwa miejsc pracy.

Dodatkowym źródłem zarobkowania na wsi może być coraz bardziej popularna agroturystyka. Był to temat bardzo często poruszany w czasie konferencji. Przedstawiony został w licznych, ciekawie prezentowanych referatach. Omawiali go przedstawiciele Studenckich Kół Naukowych: Ekonomistów Agrobiznesu AR w Poznaniu, Menedżerów Agrobiznesu SGGW w Warszawie oraz Zarządzania i Turystyki „GLOB-ALL” AR w Szczecinie.

Agroturystyka jest doskonałym przykładem wykorzystywania walorów środowiska naturalnego, zabudowań rolniczych oraz lokalnej infrastruktury. Jest też odpowiedzią na rosnące zapotrzebowanie wśród mieszkańców zatłoczonych i gwarnych miast na wypoczynek w cichych, malowniczo położonych zakątkach kraju. Coraz więcej ludzi decyduje się na taki rodzaj wypoczynku w czasie urlopu lub krótkich wyjazdów na weekend. Oczywiście nie każdy rolnik czy mieszkaniec wsi może zdecydować się na wynajem pokoi dla letników. Rozwojowi agroturystyki sprzyja położenie gospodarstwa w ciekawej pod względem turystycznym miejscowości. Ważną rolę, jeśli nawet nie najważniejszą, odgrywa stan środowiska naturalnego oraz jego walory krajobrazowe. Tylko nie zanieczyszczone tereny, położone z dala od hałaśliwych dróg mogą przyciągać potencjalnych wczasowiczów. O sposobach oceny krajobrazu metodami analizy zdjęcia oraz krzywej wrażeń mówili studenci z SKN Kształtowania Przestrzeni Wiejskiej AR we Wrocławiu

Świadczenie usług turystycznych jest doskonałym sposobem na zdobycie dodatkowych środków finansowych, nowych doświadczeń oraz nawiązywania kontaktów międzyludzkich. Agroturystyka wzmacnia i rozwija wiele pozytywnych cech. Przebywanie na łonie natury pozwala zapomnieć o codziennych stresach, nastraja optymistycznie i pobudza do działania. Stwarza to okazję do wymiany poglądów między mieszkańcami wsi i miast na temat życia rodzin gospodarskich. Nierzadko częściową zapłatą za pobyt w tego typu gospodarstwach jest pomoc w czasie letnich prac. Pod względem oferowanego zakwaterowania różne gospodarstwa agroturystyczne bardzo różnią się od siebie. Turyści mają do wyboru możliwość wynajęcia pokoju, całego domku, kempingu lub miejsca na polu namiotowym. Również pod względem dodatkowych atrakcji możemy znaleźć różne oferty. Można liczyć na: oprowadzenie po gospodarstwie i zapoznanie ze

zwierzętami chodowlanymi, wypożyczenie roweru, sprzętu wodnego lub wędkarskiego, przejażdżkę bryczką lub konną, zorganizowanie ogniska lub grila, a w sezonie zimowym kuligu. Zorganizowanie dodatkowych atrakcji jest dodatkowym atutem i elementem przyciągającym klientów do danego gospodarstwa.

Działalność agroturystyczną można łączyć z produkcją żywności ekologicznej, która będzie stanowić dodatkową atrakcję kulinarną. Może to być również niezależna działalność, na którą decydują się osoby nie mające zamiaru prowadzenia gospodarstwa turystycznego. Jest to alternatywa dla rolnictwa konwencjonalnego. Produkty ekologiczne są co prawda droższe od produkowanych konwencjonalnie, ale za to cechują się większymi walorami jakościowymi. Jest to odpowiedź na rosnące zapotrzebowanie, wśród coraz szerszego grona konsumentów, na żywność wolną od środków chemicznych, wyprodukowaną bez stosowania syntetycznych nawozów mineralnych, pestycydów, regulatorów wzrostu i dodatków paszowych. Ponadto, poprzez większe nakłady robocizny rolnictwo ekologiczne przyczyniać się może do zwalczania bezrobocia na terenach wiejskich. Kolejnym atutem przemawiającym za ideą ekologicznego gospodarowania jest współgranie z naturalnym środowiskiem i zapobieganie jego degradacji. O zaletach żywności ekologicznej opowiadali członkowie SKN Ekologii Zwierząt ATR w Bydgoszczy. Przedstawili dostępny asortyment tych towarów na terenie Bydgoszczy oraz zaprezentowali przykładowe wyroby.

Dla prawidłowego rozwoju wielofunkcyjnego terenów wiejskich potrzebna jest odpowiednia infrastruktura. Składa się na nią między innymi sieć dróg, a ich stan i kondycja rzutuje w znaczny sposób na wszystkie rodzaje zachodzących tam działalności. O sposobach poprawy stanu dróg na terenach wiejskich referat wygłosili przedstawiciele SKN Nowoczesnych Metod Projektowania Technologii Robót Budowlanych ATR w Bydgoszczy. Studenci tego koła od wielu lat prowadzą badania w Holandii, skąd czerpią przykłady gospodarowania materiałami odpadowymi wykorzystywanymi w budownictwie drogowym. Potrzebna do tego jest sieć punktów skupu, składowania oraz utylizacji materiałów takich jak: drewno, szkło, meble, sprzęt gospodarstwa domowego, szeroko rozumiane odpady budowlane itp. Ogromny postęp technologiczny pozwala na recykling tych materiałów i ponowne ich użycie do budowy dróg. Jedynym mankamentem jest ogromny zakres potrzeb inwestycyjnych, przekraczający możliwości finansowe krajowych podmiotów gospodarczych. Szansą na pokonanie tej bariery może być skorzystanie ze środków pomocowych Unii Europejskiej, które warunkowane jest szybkim dostosowaniem polskich przepisów do obowiązujących w krajach członkowskich Unii. Pozbycie się uciążliwych odpadów poprzez ponowne wykorzystanie chroni z jednej strony cenne zasoby naturalne, a z drugiej środowisko przed gromadzonymi zanieczyszczeniami. Jednym z programów Unii Europejskiej umożliwiających wprowadzenie i zastosowanie nowoczesnych technologii jest program SAPARD.

Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich polega również w ogromnym stopniu na modernizacji rolnictwa poprzez wprowadzanie nowoczesnych technologii, zmianę struktury agrarnej i społeczno-zawodowej ludności wiejskiej, prowadzących do podniesienia efektywności produkcji, a tym samym do poprawy sytuacji bytowej społeczności zamieszkującej te tereny.

W trakcie konferencji przedstawiono interesujące referaty mówiące o unowocześnianiu rolniczej produkcji roślinnej i zwierzęcej. Niezmiernie ciekawe było wystąpienie studentów SKN Hodowców Drobiu AR we Wrocławiu prezentujących możliwości chowu strusi. Jest on prowadzony w celu uzyskiwania bardzo cennego, niskokalorycznego mięsa o znikomej zawartości cholesterolu i w smaku przypominającym wołowinę. Do celów spożywczych wykorzystywane są jaja strusi oraz tłuszcz. Skóra, cienka a zarazem mocna i odporna na wodę, przeznaczana jest do wyrobu toreb, pasków, a nawet odzieży. Z rzęs wyrabia się luksusowe pędzle malarskie. Natomiast pióra mające właściwości antyelektrostatyczne cieszą się powodzeniem w przemyśle elektronicznym oraz zdobniczym. Ze względu na wysokie walory smakowe i technologiczne mięsa strusiego obserwowany jest w kraju intensywny rozwój chowu tego ptaka.

Tematy związane z produkcją zwierzęcą poruszane były również przez członków SKN Hodowców Trzody Chlewnej oraz SKN Hodowców Bydła AR we Wrocławiu. Omówili oni zagadnienia dotyczące oceny użytkowości rozpłodowej loch w fermie przemysłowej o rocznej produkcji 40 000 tuczników, analizę rozrodu w stadzie bydła mięsnego oraz analizę porównawczą tempa wzrostu potomstwa buhajów rasy Limousine.

Z zakresu produkcji roślinnej interesującą była prezentacja dotycząca uprawy lnu jako alternatywnego źródła dochodu. Len był i nadal jest bardzo cenną rośliną pod względem gospodarczym, która jest niemalże w 100% wykorzystywana do celów produkcyjnych. Oprócz oleju z nasion, wysokowartościowego włókna oraz makuchów, przydatnym surowcem są plewy, które mogą stanowić paszę lub dostarczać paździerz do produkcji płyt meblowych i izolacyjnych. Jednak najważniejszym surowcem pozostaje włókno, którego walory higieniczne okazują się niezastąpione i bezkonkurencyjne w porównaniu z włóknami syntetycznymi. Coraz częściej konsumenci rezygnują z materiałów sztucznych i skłaniają się do zakupu naturalnych. Włókna lniane charakteryzują się wysoką trwałością oraz walorami estetycznymi. Nierzadko są one ozdobą mieszkań i dumą dobrej gospodyni. Uprawa lnu może więc być alternatywą dla polskiego rolnictwa. Jednakże rozwój tego kierunku produkcji zależy od spełnienia kilku wymogów. Po pierwsze, konieczne jest powiązanie przemysłu włókien naturalnych z rolnikami. Po drugie, len powinien być uprawiany na dużych arealach, co pozwoli na opłacalność wprowadzenia nowoczesnych technologii uprawy oraz zakupu potrzebnych do uprawy i przerobu słomy maszyn. Wprowadzenie prze-

robu słomy lnianej w gospodarstwie jest sposobem na zagospodarowanie nadwyżek siły roboczej na wsi w okresie zimowym.

Treść zaprezentowanych podczas konferencji referatów była bardzo bogata i obszerna. Udział w konferencji przedstawicieli społeczności studenckiej z różnych uczelni świadczy o ogromnym zainteresowaniu tematami wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich, przedsiębiorczości i ekologii. Dodatkowym atutem było spotkanie się studentów różnych kierunków, również nie rolniczych, co pozwoliło spojrzeć na problem z wielu stron i przyczyniło się do jego kompleksowego ujęcia. Niezmiernie ważnym walorem była aktualność prezentowanej problematyki.

MIROSŁAW MACHNACKI,
ANNA WASILEWSKA
*Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
Warszawa*

RACHUNKOWOŚĆ ROLNICZA WOBEC WYZWAŃ XXI WIEKU¹

W dniu 30 czerwca 2000 roku w Szkole Główniej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie odbyła się ogólnokrajowa konferencja naukowa pt.: „Rachunkowość rolnicza wobec wyzwań XXI wieku”. Organizatorem konferencji była: Katedra Ekonomiki i Organizacji Gospodarstw Rolniczych oraz Podyplomowe Studium Rachunkowości Gospodarstw Rolniczych. W konferencji wzięli udział pracownicy Ośrodków Doradztwa Rolniczego, nauczyciele Szkół Rolniczych, pracownicy Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej w Warszawie oraz pracownicy SGGW. Łącznie uczestniczyło w niej około 150 osób.

Konferencję otworzył prof. dr hab. Marian Podstawka (Dziekan Wydziału Ekonomiczno-Rolniczego), który powitał gości oraz przekazał podstawowe informacje o Wydziale Ekonomiczno-Rolniczym.

We wstępie Kierownik Katedry Ekonomiki i Organizacji Gospodarstw Rolniczych prof. dr hab. Wojciech Ziętara wskazał na powody zorganizowania konferencji, wśród których wymienił perspektywę wprowadzenia podatku VAT oraz w przyszłości podatku dochodowego w rolnictwie i w związku z tym potrzebę wprowadzenia systemu rachunkowości rolniczej spełniającej obecne wymagania. Istotną rolę odgrywa także proces integracji z UE.

Obrady prowadzono w trzech sesjach. Łącznie podczas konferencji przedstawiono 12 referatów i 12 doniesień².

Sesja I zatytułowana była: „Zunifikowany System Rachunkowości Gospodarstw Rolniczych teoria i praktyka”.

¹ Sprawozdanie z ogólnokrajowej konferencji naukowej.

² Doniesienia opracowane były na podstawie prac dyplomowych napisanych w ramach Podyplomowego Studium Rachunkowości Gospodarstw Rolniczych. Wilkin J. (1998): Bariery edukacyjne i informatyczne. [w:] M. Kłodziński, J. Wilkin: Rozwój obszarów wiejskich w Polsce. FAPA. Warszawa 1998.

Podstawę obrad w tej sesji stanowiły następujące referaty:

1. Goraj Lech: „Zunifikowany System Rachunkowości Gospodarstw Rolniczych”.
2. Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa: „Działalność ARiMR w zakresie wdrażania i upowszechniania rachunkowości rolnej w latach 1995-1999”.
3. Sass Roman: „Wybrane problemy we wdrażaniu systemów rachunkowych na przykładzie ODR Minikowo”.
4. Mańko Stanisław: „Organizacja i wyniki działalności gospodarstw prowadzących rachunkowość w 1997 r. według standardu ZSRGR”.
5. Grontkowska Anna, Tchorzewska Ewa: „Wybrane problemy związane z wdrażaniem ZSRGR (w opinii rolników)”.

Wprowadzenia do sesji dokonał **dr Tomasz Kondraszuk** (SGGW Warszawa) przedstawiając główne idee zunifikowanego systemu rachunkowości gospodarstw rolniczych:

- dostarczanie rolnikowi informacji służącej głównie poprawie jakości zarządzania gospodarstwem i ułatwienia współpracy z partnerami rynkowymi;
- dostarczanie ośrodkom decyzyjnym informacji dla oceny sytuacji ekonomicznej indywidualnych gospodarstw rolniczych;
- przygotowanie merytoryczne i organizacyjne ośrodków doradztwa rolniczego do uzyskania możliwości realizacji rachunkowości, koniecznej dla wywiązania się z obowiązku nakładanego na kraje członkowskie Unii Europejskiej, polegającego na dostarczaniu raportów indywidualnych z gospodarstw rolniczych.

Jako pierwsza głos w dyskusji zabrała **Elżbieta Waluk** (ODR Żyrardów), która przedstawiła opinie rolników dotyczące oceny zunifikowanego systemu rachunkowości gospodarstw rolniczych. Badaniami zostało objętych 62 rolników z terenu 18 gmin województwa mazowieckiego i łódzkiego, którzy zaciągnęli kredyt preferencyjny w wysokości co najmniej 30 tys. złotych. Z analizy udzielonych odpowiedzi wynika, że prowadzona rachunkowość tylko połowie ankietowanych pomogła w zarządzaniu gospodarstwem i w niewielkim stopniu wpływa na podejmowane decyzje. Potwierdza się opinia, że prowadzenie ksiąg rachunkowych jest uciążliwe i pracochłonne. Najwięcej problemów rolnicy mają z książką „obrotów i zaszłości”.

W dyskusji zwrócono uwagę na problemy doradców związane z obsługą kolejnych wersji ZSRGR. Głos w tej sprawie zabrała m. innymi **Wiesława Dzi duch** (ODR Magnuszewice).

Dyskutowano również nt. różnic w wynikach ekonomicznych gospodarstw prowadzących rachunkowość, w stosunku do tych, które nie prowadzą żadnej ewidencji. **Stanisław Mańko** (Zakład Ekonomiki Produkcji Rolniczej, ATR

w Bydgoszczy) przedstawił „Organizację i wyniki działalności gospodarstw prowadzących rachunkowość w 1997 roku według standardu ZSRGR”. Sytuację ekonomiczną tych gospodarstw uznał za stosunkowo dobrą. Sprzyja temu wyższy od przeciętnego potencjał produkcyjny tych gospodarstw (średni obszar około 25 ha) oraz organizacja produkcji dostosowana do warunków produkcji, struktury i jakości użytków rolniczych. W gospodarstwach tych występuje tendencja do nastawiania się na jeden kierunek produkcji, dominuje w połowie produkcja roślinna (zwłaszcza zboża) oraz chów trzody chlewnej. Poziom zadłużenia tych gospodarstw (średnio w 1997 roku) wyniósł 13%, a z reguły nie przekracza 20%. Efektywność kapitału własnego wyniosła w 1997 roku około 10%.

Sesja II poświęcona była problemowi: „**Rachunkowości na potrzeby zarządzania**”.

Podstawę obrad stanowiły następujące referaty:

1. Ziętara Wojciech: „Rachunkowość jako pomoc w zarządzaniu gospodarstwem rolniczym”.
2. Nieć Dariusz: „Strategie zarządzania zwiększające rentowność gospodarstw rolniczych”.
3. Jarka Sławomir: „Kalkulacja standardowej nadwyżki bezpośredniej-założenia, wykorzystanie”.
4. Kondraszuk Tomasz: „Zakres i zadania controllingu w rolnictwie”.

Wprowadzenia do sekcji dokonał **prof. dr hab. Wojciech Ziętara (SGGW)**, przedstawiając cele i zadania stojące przed rachunkowością rolną, wykorzystywaną dla potrzeb podejmowania decyzji. W. Ziętara podkreślił, że system rachunkowości obowiązujący w gospodarstwach rolniczych powinien uwzględniać podstawowe cele rachunkowości, a jego zakres przedmiotowy musi być ukierunkowany na realizację przyjętych celów. Ewidencja zdarzeń gospodarczych powinna być prowadzona pod kątem możliwości podziału kosztów na bezpośrednie i pośrednie, powinna obejmować rejestrację wpływów i wydatków pieniężnych, umożliwiających określenie zdolności płatniczej gospodarstwa.

Zagadnienia omawiane w tej sesji profesor podzielił na cztery części:

1. Systemy rachunkowości z punktu widzenia różnych przedsiębiorstw;
2. Rachunkowość jako podstawa analizy działalności przedsiębiorstwa;
3. Rachunkowość jako podstawa podejmowania decyzji gospodarczych na etapie planowania;
4. Rachunkowość i controlling jako podstawa prowadzenia przedsiębiorstwa.

Prof. W. Ziętara skierował do uczestników konferencji kilka podstawowych pytań m. in.: jaki system byłby wskazany dla rolników prowadzących gospodarstwa towarowe? oraz jaka powinna być organizacja rachunkowości, która zaspokajałaby różnorodne potrzeby rolników?

W dyskusji jako pierwszy zabrał głos **Janusz Michałowicz** (ODR Jarocin), który podsumował współpracę doradców z rolnikami i na podstawie własnych doświadczeń przedstawił wnioski dotyczące sytuacji w rolnictwie w Polsce:

- produkcja rolna w gospodarstwie jest coraz bardziej zależna od ekonomii;
- wzrasta zainteresowanie rolników zagadnieniami ekonomicznymi;
- wzrasta zainteresowanie instytucji finansowych (banków) prowadzeniem przez rolników księgowości;
- rolnik coraz częściej postrzegany jest jako przedsiębiorca posługujący się takimi dokumentami finansowymi jak: rachunek bankowy, czek, przelew;
- coraz większe znaczenie mają usługodawcy, jako tańszy składnik kosztów;
- następuje ukierunkowanie na powiększenie gospodarstw oraz zwiększanie produkcji poprzez łączenie się w grupy producentów rolnych.

Ważnym problemem rolników działających w warunkach gospodarki rynkowej jest poprawne sporządzanie kalkulacji. **Mgr inż. Ewa Chojnacka** (ODR Płock), przedstawiła wyniki kalkulacji dotyczących liczenia nadwyżki bezpośredniej oraz rozliczania kosztów bezpośrednich na działalności produkcyjnej na przykładzie woj. płockiego. Przykładowe kalkulacje odnoszą się do średniego gospodarstwa w województwie płockim o powierzchni 8,7 ha. Kategoria nadwyżki bezpośredniej jest narzędziem umożliwiającym obliczanie opłacalności uprawy poszczególnych roślin i chowu zwierząt.

Podobny problem podniosła **Lucyna Szuryga** (ODR Rejowiec). Przedstawiła sposób rozliczania kosztów bezpośrednich na działalności produkcyjnej w ramach ZSRGR. W podsumowaniu autorka podkreśliła:

- gospodarstwa rolnicze powinny być zainteresowane prowadzeniem rachunkowości przede wszystkim dla celów podejmowania decyzji na etapie zarządzania;
- zaproponowana metoda rozliczania kosztów bezpośrednich umożliwia obliczanie nadwyżek bezpośrednich, które stanowią narzędzie w podejmowaniu decyzji gospodarczych;
- rolnicy prowadzący obecnie rachunkowość nie doceniają korzyści z niej płynących, natomiast podkreślają duże koszty jej prowadzenia.

Często stawianym obecnie problemem jest pytanie o wielkość gospodarstwa, które zapewniłoby rodzinie rolnika poziom życia równy co najmniej średnio zarabiającej rodzinie utrzymującej się z dochodów spoza rolnictwa. **Leokadia Denisowska i Anna Jagła** (ODR Koszalin) dokonały analizy, której podstawowym celem było określenie optymalnej wielkości efektywnego gospodarstwa rolnego w Województwie Zachodniopomorskim. Analizę przeprowadzono w oparciu o modele gospodarstw i warianty organizacyjno-produkcyjne. Uzyskane wyniki wskazują, że dochód zbliżony do dochodu rodziny pozarolniczej

może osiągnąć gospodarstwo o areale 50 ha. Oznacza to jednak, że gospodarstwo będzie posiadało środki finansowe na bieżącą działalność, zabraknie ich natomiast na rozwój i modernizację. Według referentek szansę na rozwój i modernizację posiadają gospodarstwa o powierzchni powyżej 50 ha.

Ostatnia część konferencji związana była z problemem: „**Rachunkowość rolnicza a systemy podatkowe**”

Podstawę obrad stanowiły następujące referaty:

1. Anna Wasilewska: „Podatek VAT i dochodowy w wybranych krajach”.
2. Mirosław Machnacki: „Rola ubezpieczenia upraw w rolnictwie polskim”.
3. Ewa Tchorzewska: „Biura rachunkowe w rolnictwie – historia i zasady funkcjonowania”.

Wprowadzenia do przygotowanych referatów dokonała dr Ewa Tchorzewska. W tej sesji podejmowane były ważne problemy dotyczące spraw finansowych rolnictwa. Ważnym dla polskiego rolnictwa problemem związanym z integracją Polski z UE jest zmiana systemu obciążeń finansowych. Przed rokiem 1993 podstawowym podatkiem płaconym przez rolników był głównie podatek gruntowy. Wprowadzenie podatku VAT w 1993 roku spowodował, że rolnicy podobnie jak pozostała część społeczeństwa stali się podatnikami tego podatku, zarówno jako konsumenci i producenci. Systematyczny wzrost stawek tego podatku oraz poszerzenie grupy towarów nim objętych zrodziło konieczność umożliwienia rolnikom zwrotu VAT należnego. Ze względu na specyfikę rolnictwa przewidziano dwie formy rozliczania rolników: na zasadach ogólnych i w postaci zryczałtowanej. **Mgr Anna Wasilewska** (SGGW) stwierdziła, że rozwiązania te są bardzo zbliżone do rozwiązań w krajach UE. Z wprowadzeniem VAT w rolnictwie związana jest również dyskusja nt. stawek na płody rolne i materiały do produkcji rolnej. Z założenia będą one zmieniać się w kolejnych latach. Problemem tym zajęła się także **Justyna Makowska** (WODR Piotrków Trybunalski), która stwierdziła, że największe korzyści z wprowadzenia tego podatku w rolnictwie będą osiągały gospodarstwa inwestujące.

Polskie rolnictwo z czasem czeka również konieczność wprowadzenia podatku dochodowego. Ze względu na specyfikę gospodarstw rolnych konieczne jest zastosowanie rozwiązań, które nie występują w innych działach gospodarki. **Mgr Anna Wasilewska** przedstawiła szereg propozycji związanych z tym podatkiem, które sprawdzą się w krajach UE. Wprowadzenie nowych form opodatkowania w rolnictwie wiąże się również z odpowiednią ewidencją na potrzeby tych podatków. **Dr Ewa Tchorzewska** (SGGW) wskazała na potrzebę reaktywowania biur rachunkowości rolnej, powszechnie występujących w Polsce przed wojną, które pomagałyby rolnikom w sposób zgodny z przepisami prowadzić rachunkowość. Autorka rozważała również problem kształtu jaki powinny mieć księgi na potrzeby rachunkowości rolnej. **Jerzy Rosiński** zaproponował aby w tym celu

wykorzystać system finansowo - księgowy FK opierający się na zasadzie zapisu podwójnego.

Z finansowaniem rolnictwa wiąże się również problem ubezpieczeń gospodarczych. Po roku 1989 zaszły w tym zakresie duże zmiany. Wiele ubezpieczeń związanych z dużym ryzykiem przestało być obowiązkowych. Należą do nich między innymi ubezpieczenia upraw. Dotychczas zainteresowanie rolników tym rodzajem ubezpieczenia jest niewielkie, co daje się szczególnie odczuć w sytuacjach klęsk żywiołowych i niekorzystnych warunków atmosferycznych w okresie wegetacji, gdy pojawia się problem finansowania strat. Jak stwierdził **dr Miroslaw Machnacki** (SGGW) powszechność tego ubezpieczenia znacznie obniżyłoby poziom składek, chociaż wiąże się to z problemem konieczności finansowania rolników gospodarujących na obszarach o dużej szkodliwości przez innych rolników.

Po obradach w sesjach, w dyskusji plenarnej pojawiły się kontrowersyjne problemy wynikające z prezentowanych referatów. Podnoszone były następujące zagadnienia:

- ewidencja na potrzeby badawcze, potrzeby podatkowe i zarządzania w gospodarstwach rolniczych;
- rachunkowość jako podstawa analizy działalności przedsiębiorstwa (wskaźniki oceny gałęzi i działalności);
- sposoby obliczania globalnego wyniku (czy różnica na zapasach czy wy-cena zapasów po koszcie wytworzenia);
- potrzeba i sposoby obliczania amortyzacji;
- klasyfikacja i nazewnictwo kosztów;
- potrzeby związane z tworzeniem biur rachunkowości rolniczej;
- zasady finansowania instytucji zajmujących się rachunkowością rolniczą.

Dyskusje w czasie konferencji potwierdziły jak wiele zadań ma do spełnienia rachunkowość rolnicza i jak wiele problemów wynika dla niej ze zmian związanych z nowymi zasadami opodatkowania rolnictwa, badania opłacalności produkcji i rentowności gospodarstw rolniczych czy zarządzania w warunkach gospodarki rynkowej. Wspólna wymiana poglądów i doświadczeń będzie służyła teorii i praktyce systemów rachunkowych najbardziej dostosowanych do potrzeb gospodarstw rolniczych.

Dodatkowym efektem spotkania było powołanie grupy inicjatywnej utworzenia Stowarzyszenia Księgowych i Biur Rachunkowych w Rolnictwie. Stowarzyszenie stawia sobie za zadanie propagowanie wiedzy z zakresu rachunkowości rolniczej oraz prowadzenie działalności na rzecz osób zgłaszających potrzeby na usługi księgowe w rolnictwie.

KAZIMIERZ ŁĘCZYCKI
Akademia Podlaska w Siedlcach

PODSTAWOWE PROBLEMY ROZWOJU MAŁYCH I ŚREDNICH PRZEDSIĘBIORSTW W OBSZARACH WIEJSKICH

Obrady Międzynarodowej Konferencji Naukowej, którą zorganizowały wspólnie Katedra Agrobiznesu Akademii Podlaskiej w Siedlcach oraz WPODR w Szepietowie (woj. podlaskie) były podstawą do analiz i refleksji na temat aktualnego stanu i perspektyw rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw w obszarach wiejskich. Zagadnienia te dopiero wchodziły w obszary zainteresowań zarówno polityki gospodarczej jak i polityki rolnej w naszym kraju. Jednocześnie trzeba stwierdzić, że w warunkach gospodarki rynkowej, jak to potwierdzają doświadczenia krajów wysokorozwiniętych gospodarczo, rola małych i średnich przedsiębiorstw (MSP) w prawidłowym funkcjonowaniu gospodarki jest bardzo duża. W rozwoju obszarów wiejskich ich znaczenie potęguje jeszcze fakt, że w zasadzie nie ma innej możliwości poprawy warunków życia mieszkańców wsi jak tylko poprzez tworzenie nowych miejsc pracy poza bezpośrednią produkcją rolniczą. Przy czym należy pamiętać o tym, że chodzi tutaj głównie o miejsca pracy w działalności wytwórczej.

Za ważny czynnik charakteryzujący daną problematykę można uznać różnorodność szczegółowych zagadnień, które zostały zaprezentowane w referatach i wystąpieniach na konferencji. Jednym z najczęściej poruszanych tematów był problematyka szeroko rozumianego finansowania, tworzenia i dalszego rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw w obszarach wiejskich. Małe zasoby kapitałowe (rzeczowe i finansowe) potencjalnych założycieli firm uznawane były często za jeden z głównych czynników ograniczających ich rozwój. Zwracano również uwagę na fakt, że rozwój MSP ogranicza wysokie oprocentowanie kredytów inwestycyjnych i obrotowych jak również wysokie zabezpieczenie majątkowe kredytów. Niezbyt sprzyjająca małym i średnim przedsiębiorstwom jest polityka kredytowa prowadzona przez banki oraz władze rządowe i samorządowe. Oznacza to, że podobnie jak i w innych gałęziach i sektorach naszej gospo-

darki, również i w tym obszarze (chyba szczególnie dotyczy to terenów wiejskich) MSP mają poważne trudności z finansowaniem swojego funkcjonowania i rozwoju.

Należy zwrócić uwagę na 2 aspekty problemu. Po pierwsze jest bardzo trudne udane wprowadzenie na rynek firmy tworzonej w oparciu o własne zasoby finansowe, natomiast po drugie, to konieczna jest zdecydowana poprawa poziomu wiedzy potencjalnych założycieli firm w obszarach wiejskich z zakresu marketingu, technik sprzedaży, organizacji i zarządzania, motywowania do pracy, finansów, rynku itp. Łączy się to ściśle ze zmianami w sposobie myślenia. Rozumienie tych zagadnień dotyczy również władz na szczeblu gminy czy powiatu.

Interesującą częścią przygotowanych na konferencję materiałów oraz głosów w samej dyskusji była problematyka aktywności w życiu społecznym i gospodarczym mieszkańców wsi oraz małych miasteczek. Przewijał się w trakcie wypowiedzi, powszechnie znany pogląd, iż w pierwszej kolejności mieszkańcy obszarów wiejskich muszą sobie pomóc sami.

Jednym z ważnych, poruszanych tematów była kwestia przedsiębiorczości. Można chyba uznać, że została ona zaprezentowana na konferencji interesująco, ponieważ w pierwszej kolejności przedstawiono referaty o charakterze teoretycznym, natomiast w dalszej części zostały zaprezentowane prowadzone w różnych ośrodkach akademickich na terenie kraju, wyniki badań empirycznych. Niewątpliwie mają one charakter nowatorski, ale był to kolejny krok w kierunku objaśniania mechanizmów funkcjonowania małych i średnich przedsiębiorstw w obszarach wiejskich.

Do interesujących, może i niekiedy kontrowersyjnych stwierdzeń, należy zaliczyć następujące:

- ze względu na dużo formalności biurokratycznych związanych z uzyskaniem kredytu preferencyjnego korzyści z niższego jego oprocentowanie nie zawsze przewyższają koszty związane z ich uzyskaniem;
- pozostawienie przez rząd niedoświadczonych, młodych przedsiębiorców ostrym regułom wolnorynkowym było dużym błędem, który także przyczynił się do zahamowania inicjatyw przedsiębiorczych;
- prowadzenie nawet najmniejszej firmy wymaga wszechstronnej wiedzy technologicznej, ekonomicznej i prawniczej;
- na rozwój przedsiębiorczości w okolicznych gminach wywiera bardzo silny wpływ duży ośrodek miejski;
- występuje paradoksalna sytuacja, że rolnicy z jednej strony opowiadają się za własnością prywatną, natomiast z drugiej nie akceptują skutków działania praw rynkowych.

Na konferencji zwracano również uwagę na podstawowe korzyści wynikające z zespołowego prowadzenia działalności gospodarczej, takie jak między inny-

mi: szybka możliwość znalezienia rynków zbytu, kontrakcja większych partii wytworzonych towarów, obniżka kosztów wytworzonych towarów, obniżka kosztów zakupu surowców, wspólne organizowanie i prowadzenie szkoleń, marketingu itp. Jedną z form takiego działania jest spółdzielczość. Na marginesie warto zaznaczyć, że popularyzowana w ostatnim czasie problematyka grup producenckich i marketingowych poruszana był sporadycznie. Za interesujące można było uznać wypowiedzi analizujące możliwości wykorzystania doświadczeń ruchu spółdzielczego w takich krajach jak Dania czy Francja w warunkach rolnictwa polskiego. Zwrócono również uwagę na fakt, że niezbędne jest zatarcie negatywnych wspomnień o spółdzielczości, które są konsekwencją jej funkcjonowania w warunkach gospodarki centralnie zarządzanej. Niezbędna do tego jest wzmożona praca szkoleniowo-informacyjna i przybliżenie w ten sposób rolnikom prostych form spółdzielczych. Użyty w tym miejscu termin „praca szkoleniowo-informacyjna” bardzo przypomina używane pojęcia w warunkach gospodarki centralnie zarządzanej. Skłania to do wyciągnięcia wniosków, że z punktu widzenia metodyki i nazewnictwa pewnych zjawisk społecznych i gospodarczych formy ustrojowe mają mniejszy wpływ na ich prezentację.

Z problematyką przedsiębiorczości w obszarach wiejskich nierozłącznie są związane takie zagadnienia jak: mentalność rolników i sposób ich myślenia, aktywizacja gospodarcza, innowacje, doradztwo, przejawy przedsiębiorczości. Podstawowym czynnikiem różnicującym tempo wprowadzania innowacji do gospodarstwa rolniczego jest zbyt niski stopień wykorzystania sprawdzonych w praktyce badań i eksperymentów, niepewność oraz konieczność stosowania dodatkowych nakładów.

Coraz większe zainteresowanie wzbudza wśród mieszkańców obszarów wiejskich tworzenie gospodarstw agroturystycznych. Zwracano uwagę na fakt, że jest to rodzaj działalności gospodarczej wymagający relatywnie mało nakładów finansowych oraz bazuje na istniejącym w gospodarstwie zapleczu mieszkaniowym i produkcyjnym.

Na możliwości rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw w obszarach wiejskich należy również spojrzeć w układzie rodzajów podejmowanych działalności gospodarczych. Jest rzeczą naturalną, że zakłady przetwórstwa rolno-spożywczego są najbardziej predysponowane do funkcjonowania i rozwoju na tym terenie. Zwracana była szczególna uwaga na bariery utrudniające ich rozwój. Akceptację uzyskiwała teza, że w przemyśle spożywczym coraz większą pozycję będą miały integrowane kapitałowo, duże firmy, natomiast ich uzupełnieniem na rynkach lokalnych pozostaną małe zakłady. Jednak podstawowe warunki ich rozwoju to sprostanie wymogom nowej ustawy weterynaryjnej mającej obowiązywać od 2002 r., a dotyczącej procesów dostosowawczych do wymogów Unii Europejskiej.

Problematyka małych i średnich przedsiębiorstw w obszarach wiejskich (i nie tylko) staje się przedmiotem coraz większego zainteresowania, dociekań i badań naukowych. Charakterystyczny jest bardzo szeroki zakres problemów związanych z analizą funkcjonowania tej sfery naszej gospodarki. Jednak jest on oczywisty, ponieważ podstawowe funkcje realizowane w firmie (organizacji) są zbliżone do siebie bez względu na jej wielkość. Innym zagadnieniem są niewątpliwie problemy związane z okresem tworzenia i wprowadzania do życia społecznego i gospodarczego nowych struktur, a do takich należą oczywiście MSP. Przemiany ustrojowe, z którymi mamy do czynienia w naszym kraju po 1990 roku, związane są nierozłącznie z koniecznością zmian w sposobie myślenia i mentalności przeciętnego człowieka, odzwyczajonego od samodzielności, inicjatywy, kreatywności itp. Czynniki samodzielności ma szczególne znaczenie w procesie tworzenia nowych firm, ponieważ jest ona w zasadzie ich istotą.

Na zakończenie niniejszych rozważań należy stwierdzić, że małe i średnie przedsiębiorstwa są niewątpliwie wielką szansą dla gospodarczego rozwoju terenów wiejskich. Należy żywić nadzieję, że pierwsze dostrzegane już błędy w prowadzeniu małych i średnich przedsiębiorstw będą korygowane, co umożliwi ich szybszy rozwój.

NOWOŚCI WYDAWNICZE

Ogólne wymogi sanitarno-higieniczne, weterynaryjne i techniczne dla zlewni i zakładów mleczarskich w świetle dyrektyw Unii Europejskiej. Mirosław M. Michalski. Wyd. Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich Oddział w Poznaniu, Poznań 2001r., ss. 71.

Perspektywa zbliżającej się integracji Polski z Unią Europejską sprawia, że spółdzielnie mleczarskie produkujące mleko i przetwory mleczne chcąc je eksportować do krajów Unii muszą postępować przy produkcji zgodnie z wymaganiami UE. Dokumenty UE, które należy brać pod uwagę w produkcji mleka i przetworów mleczarskich to: Dyrektywa UE nr 92/46/EEC, Dyrektywy nr 87/397/EEC, nr 89/379/EEC, nr 94/43/EEC, a także nr 89/362/EEC. Zagadnienia związane z analizą mleka, włącznie z obowiązującymi metodami badań, zawarte są w Decyzjach Komisji nr 91/180/EEC, nr 93/608/EEC i nr 89/397/EEC. Zgodnie z prawodawstwem unijnym „Zieloną Księgą” i „Białą Księgą Bezpieczeństwa” Żywności za jakość wyrobu odpowiada jej dostawca producent – producent.

W opracowaniu autor podaje obowiązujące w państwach UE ogólne i szczegółowe zasady higieny produkcji mleka i jego przetworów. Załączniki stanowią Aneksy A, B, C, i D do Dyrektywy Rady 92/46/EEC z dnia 16 czerwca 1992 r. określającej zasady zdrowotne produkcji i wprowadzenia na rynek mleka surowego, mleka poddanego obróbce termicznej oraz przetworów mlecznych.

Informator o wynikach badań naukowych przeznaczonych do upowszechniania'2001

produkcja roślinna ss. 61

produkcja zwierzęca ss. 68

ogrodnictwo ss. 100

przetwórstwo, środowisko, ochrona zdrowia, rozwój wsi ss. 72.

Opracowanie Anna Pabich. Wyd. Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich Oddział w Poznaniu, Poznań 2001.

Informator opracowany i wydawany cyklicznie w KCDRRiOW w Poznaniu zawiera informacje o wynikach badań zakończonych w 2000 roku w jednostkach badawczo-rozwojowych resortu rolnictwa, uczelniach rolniczych i innych związanych z rolnictwem lub gospodarką żywnościową. Ogółem zamieszczono 203 krótkie opisy o zakończonych tematach w 23 jednostkach badawczych. Mogą one znaleźć zastosowanie w praktyce rolniczej.

Informacje o tematach przedstawiono w ujednolicony sposób i zawierają one między innymi: efekty biologiczne, a w szczególności ekonomiczne, organizacyjne i inne, możliwe do uzyskania w wyniku zastosowań innowacji w praktyce, wnioski dla praktyki rolniczej i miejsce wdrożenia. Dla pozyskania szerszej informacji o zakończonych tematach badawczych w informatorze podano adresy jednostek badawczo-rozwojowych.

WSKAZÓWKI DLA AUTORÓW

1. *Zagadnienia Doradztwa Rolniczego* zamieszczają artykuły z zakresu metodyki doradztwa rolniczego, organizacji doradztwa, wspomagania doradztwa poprzez naukę, doskonalenia kadr doradczych, oświaty rolniczej oraz polityki agrarnej.
2. Oprócz artykułów *Zagadnienia* przyjmują:
 - informacje o pracy doradczej i życiu instytucji doradczych;
 - informacje o sympozjach, seminariach i innych formach oświatowych z zakresu doradztwa i dla doradców;
 - recenzje i omówienia prac związanych z doradztwem rolniczym oraz ze wsią i agrobiznesem;
 - przeglądy czasopism krajowych i zagranicznych, ukazujące dorobek w wymienionych dziedzinach;
 - noty bibliograficzne o nowościach wydawniczych (do 1 100 znaków);
 - inne informacje w wymienionych dziedzinach;
3. Artykuły należy dostarczyć wydawcy w następującej formie:
 - streszczenie w języku polskim i angielskim – maksymalnie 14 wierszy;
 - treść podzieloną na rozdziały i z wstępem oraz wnioskami lub podsumowaniem;
 - napisane za pomocą edytora pracującego w środowisku Windows (Word 6.0, Word 7.0, zalecany Word 97.0);
 - dopuszczalna objętość prac do 20 000 znaków;
 - ewentualne rysunki, tabele i wykresy dołączone w oddzielnych plikach. Rysunki wyłącznie w plikach źródłowych, a tabele i wykresy najlepiej w formacie Worda lub Excela;
 - dane literaturowe – odwołania w tekście do pozycji literaturowych z nazwiskiem autora i rokiem wydania, bez przecinka i w nawiasie kwadratowym, np. [Kowalski 1990];
 - alfabetyczny wykaz literatury na końcu artykułu (bez numerowania) każdorazowo z nazwiskiem autora, pierwszą literą (literami) imienia, rokiem wydania (podanym w nawiasach półokrągłych) oraz po dwukropku tytułem publikacji, wydawnictwem lub nazwą czasopisma, numerem woluminu i strony;
 - przykład 1: Kowalski J., Nowak A. (1997): Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania rozwoju wsi w Polsce. SGGW, Warszawa, 5-17;
 - Przykład 2: Kowalski J., Nowak A. (1997): Obszary wiejskie i problem agroturystyki. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, nr 3, 5-17;
 - jeżeli w tekście umieszcza się numer kolejnego przypisu, powinien on być przedstawiony w formie liczby bez dodatkowych znaków, np. nawiasów (przypisy nadawane automatycznie);
 - klawisza ENTER używa się tylko na końcu akapitu (wszystkie tytuły, punkty będące wyliczeniem itp. traktuje się jako odrębne akapity);
 - wcięcia akapitowe zaznacza się tylko za pomocą tabulatora lub innych narzędzi użytego edytora. Nie używać w tym celu spacji. Spacje należy stawiać tylko dla oddzielenia wyrazów, po kropce, przecinku, wykrzykniku, dwukropku, średniku itp. (nigdy przed tymi znakami). Nie używać spacji za nawiasem otwierającym i przed nawiasem zamykającym, a także przed i za odnośnikiem cyfrowym;
4. Tekst artykułu lub informacji (nagrany na dyskietkę) powinien być dostarczony na dyskietce oraz dwóch wydrukach w tym samym formacie.
5. Nadesłane recenzje, omówienia, przeglądy itp. powinny zawierać tytuł pracy w oryginalnym brzmieniu i tytuł pracy przełożony na język polski.

6. Do nadsyłanych prac należy dołączyć następujące dane: pełne imię i nazwisko autora, tytuł naukowy, miejsce pracy, adres pracy i ewentualnie numer telefonu.
7. Redakcja zastrzega sobie prawo nie przyjęcia pracy, jeśli negatywne recenzje pokrywają się ze zdaniem Zespołu Redakcyjnego. Prac nie zamówionych, jak również prac zakwalifikowanych do druku. Redakcja nie zwraca.
8. Wszystkie przyjęte prace są honorowane według obowiązujących stawek wydawniczych w KCDRRiOW na podstawie umowy wydawniczej, a autorzy artykułów otrzymują bezpłatnie 1 *egzemplarz autorski*
9. Prace należy nadsyłać na następujący adres:

Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich
Oddział w Poznaniu, 61-659 Poznań, ul. Winogrody 63
Redakcja „Zagadnienia Doradztwa Rolniczego”
e-mail: poznan_sekretariat@cdr.gov.pl

